

**ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΩΝ (ΔΤΕ)»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

**«Αντιλήψεις τουριστών για την ευζωία των ζώων: Μια εφαρμογή του
Norm Activation Model (NAM)».**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ:

Συνοδή Βλιώρα

A.M.: 157406

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ/ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ:

ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Λευκωσία, 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης, η συγγραφέας/δημιουργός παραχωρεί στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ) μη αποκλειστική άδεια αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσης της εργασίας διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και με οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, χωρίς αντάλλαγμα και για όλο τον χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η άδεια αυτή προς το ΕΑΠ παρέχεται χωριστά από την ακόλουθη άδεια διάθεσης της εργασίας στο κοινό. Η εργασία διατίθεται υπό την άδεια Creative Commons «Αναφορά Δημιουργού – Μη Εμπορική Χρήση – Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές» (CC BY-NC-ND 4.0). Σύμφωνα με τους όρους της, επιτρέπονται η λήψη (downloading), η αποθήκευση, η αναπαραγωγή και η αναδιανομή της εργασίας, στο σύνολό της ή εν μέρει, για μη εμπορικούς σκοπούς. Κατά την αναδιανομή απαιτούνται κατάλληλη αναφορά στη δημιουργό, σύνδεσμος προς την άδεια και διατήρηση των σχετικών ενδείξεων πνευματικών δικαιωμάτων, σύμφωνα με τους όρους της άδειας. Η άδεια δεν επιτρέπει την εμπορική χρήση της εργασίας ούτε τη διανομή μεταφράσεων, διασκευών ή άλλων τροποποιημένων εκδοχών της. Για τις χρήσεις αυτές απαιτείται προηγούμενη έγγραφη άδεια της συγγραφέως/δημιουργού, εκτός εάν καλύπτονται από ισχύουσα νόμιμη εξαίρεση ή περιορισμό του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας. Η δημιουργία και αναπαραγωγή τροποποιημένων εκδοχών για μη εμπορικούς σκοπούς, χωρίς διανομή τους, επιτρέπεται σύμφωνα με την άδεια. Η παραχώρηση των ανωτέρω αδειών δεν συνεπάγεται μεταβίβαση της πνευματικής ιδιοκτησίας της εργασίας. Η συγγραφέας/δημιουργός παραμένει δικαιούχος της, με την επιφύλαξη των δικαιωμάτων χρήσης που παραχωρούνται με τις άδειες αυτές.

**ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΩΝ (ΔΤΕ)»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

**«Αντιλήψεις τουριστών για την ευζωία των ζώων: Μια εφαρμογή του
Norm Activation Model (NAM)».**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ:

Συνοδή Βλιώρα

A.M.: 157406

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Στεργίου Δημήτριος

Αναπληρωτής Κοσμήτορας &
Αναπληρωτής Καθηγητής ΕΑΠ

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Αλεμπάκη Μαρία

Μέλος ΣΕΠ του ΕΑΠ

Λευκωσία, 2026

In a sense, tourism is everything and everything is tourism

(Munt, 1994: 104).

Αφιέρωση

Στη μητέρα μου Μάρω και στον σύζυγό μου Νικόλα, που άντεξαν μαζί μου όλη αυτή τη διαδικασία και στάθηκαν με υπομονή στο πλευρό μου.

Και στον καθηγητή μου, κ. Δημήτριο Στεργίου, με βαθιά ευγνωμοσύνη για την πολύτιμη και καθοριστική συμβολή του στην ολοκλήρωση της παρούσας έρευνας.

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στους καθηγητές μου στο ΕΑΠ, Δημήτριο Μυλωνόπουλο και Δημήτριο Στεργίου, οι οποίοι σηματοδότησαν δύο ιδιαίτερα σημαντικούς σταθμούς της μεταπτυχιακής μου πορείας, καθώς ο πρώτος υπήρξε ο καθηγητής με τον οποίο ξεκίνησε αυτή η διαδρομή, ενώ ο δεύτερος με καθοδήγησε στο τελευταίο της στάδιο και στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας και με ενέπνευσε καθ' όλη τη διάρκεια να θέλω να γίνω καλύτερη. Παρότι δεν είχαμε άμεση συνεργασία, καθοριστική για την πορεία των σπουδών μου υπήρξε και η Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πολυξένη Μοίρα, την οποία ευχαριστώ θερμά.

Περίληψη.

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τον τρόπο με τον οποίο οι τουρίστες αντιλαμβάνονται και αξιολογούν την ευζωία των ζώων, στο πλαίσιο τουριστικών δραστηριοτήτων. Ειδικότερα, εξετάζει τον τρόπο αναγνώρισης των συνεπειών των δραστηριοτήτων αυτών για τα ζώα, την απόδοση ευθύνης σε έναν κύκλο οργάνωσης αυτών των δραστηριοτήτων, που ξεκινά από τους φορείς και καταλήγει στους τουρίστες και τον ρόλο των προσωπικών ηθικών κανόνων στη στάση και τις επιλογές τους. Παράλληλα, διερευνώνται οι μηχανισμοί δικαιολόγησης, υποβάθμισης ή και κανονικοποίησης πρακτικών, που ενδέχεται να επιβαρύνουν την ευζωία των ζώων. Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας βασίζεται στο Norm Activation Model (NAM), με κύριους άξονες την επίγνωση των συνεπειών, την απόδοση ευθύνης και την ενεργοποίηση των προσωπικών ηθικών κανόνων. Συμπληρωματικά, αξιοποιείται η θεωρία της ηθικής αποστασιοποίησης, προκειμένου να ερμηνευτεί η απόσταση, που, συχνά, παρατηρείται μεταξύ των δηλωμένων ηθικών στάσεων και της πραγματικής τουριστικής συμπεριφοράς.

Επιπλέον, η μελέτη υιοθετεί ποιοτική ερευνητική προσέγγιση και αξιοποιεί δύο συμπληρωματικές πηγές δεδομένων, δηλαδή 44 ημιδομημένες συνεντεύξεις με άτομα, που είχαν προηγούμενη εμπειρία από τουριστικές δραστηριότητες με ζώα και 943 διαδικτυακές αξιολογήσεις της περιόδου 2018–2026 από το TripAdvisor, οι οποίες αφορούν ζωολογικούς κήπους, πάρκα ζώων, φάρμες και ενυδρεία της Κύπρου. Τα δύο σώματα δεδομένων αναλύθηκαν αρχικά χωριστά και στη συνέχεια συγκριτικά, με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Τα ευρήματα αναδεικνύουν διαφοροποιήσεις στον τρόπο με τον οποίο οι τουρίστες αντιλαμβάνονται την ευζωία των ζώων, αποδίδουν ευθύνη και αξιολογούν τις σχετικές εμπειρίες. Συνολικά, καταγράφεται μια σύνθετη σχέση μεταξύ ηθικής επίγνωσης, προσωπικών αξιών και τουριστικής συμπεριφοράς.

Λέξεις κλειδιά:

Ευζωία των ζώων, τουριστικές δραστηριότητες με ζώα, αντιλήψεις τουριστών, Norm Activation Model (NAM), ηθική αποστασιοποίηση.

Abstract

This master's thesis investigates how tourists perceive and evaluate animal welfare within the context of tourism activities. More specifically, it examines how tourists recognise the consequences of these activities for animals, how responsibility is attributed across the broader chain of actors involved, extending from the relevant organisations to the tourists themselves, and how personal moral norms shape their attitudes and choices. At the same time, it explores the mechanisms through which practices that may negatively affect animal welfare are justified, minimised or normalised. The theoretical framework of the study is based on the Norm Activation Model (NAM), focusing on awareness of consequences, ascription of responsibility and the activation of personal moral norms. Moral disengagement theory is additionally employed to interpret the discrepancy frequently observed between stated moral attitudes and actual tourist behaviour.

Furthermore, the study adopts a qualitative research approach and draws on two complementary sources of data: 44 semi-structured interviews with individuals who had previous experience of tourism activities involving animals, and 943 online TripAdvisor reviews posted between 2018 and 2026 concerning zoos, animal parks, farms and aquariums in Cyprus. The two datasets were initially analysed separately and subsequently compared using thematic analysis. The findings reveal differences in how tourists perceive animal welfare, attribute responsibility and evaluate the relevant experiences. Overall, the study identifies a complex relationship between moral awareness, personal values and tourist behaviour.

Key words:

Animal welfare, tourism activities involving animals, tourist perceptions, Norm Activation Model (NAM), moral disengagement.

Περιεχόμενα:

Αφιέρωση	ii
Ευχαριστίες	iii
Περίληψη.	iv
Λέξεις κλειδιά:	iv
Abstract	v
Key words:	v
Κατάλογος Γραφημάτων.	ix
Κατάλογος Πινάκων.	x
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή.	1
1.1 Προβληματική της Έρευνας.....	1
1.2 Σημασία της μελέτης.....	2
1.3 Στόχος και ερευνητικά ερωτήματα.	3
1.4 Σύντομη αναφορά στη μεθοδολογία.	3
1.5 Δομή της εργασίας.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ζώα και τουριστικές εμπειρίες.	5
2.1 Ηθική του τουρισμού και μη ανθρώπινα όντα.....	5
2.2 Η βιομηχανία της εμπειρίας.	7
2.3 Τα ζώα ως τουριστικά προϊόντα.....	9
2.4 Η αντίθεση ψυχαγωγίας και ευζωίας στον τουρισμό με ζώα.....	12
2.4.1 Δείκτες και κριτήρια αξιολόγησης της ευζωίας των ζώων στον τουρισμό. ...	14
2.5 Ζωολογικοί κήποι, πάρκα, φάρμες, ενυδρεία: Εκμετάλλευση ή ευζωία;	15
2.6 Άγχος, αιχμαλωσία, εκπαίδευση και εξημέρωση ζώων, που χρησιμοποιούνται για τουριστικούς ή ψυχαγωγικούς σκοπούς.	17
2.7 Η αντίληψη των τουριστών ως προς την κατάσταση των ζώων.	18
2.8 Συμπεράσματα Κεφαλαίου.....	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ηθική συμπεριφορά και αποστασιοποίηση στις τουριστικές εμπειρίες με ζώα.	21
3.1 Ψυχολογικές βάσεις της ηθικής στάσης απέναντι στα ζώα.	21
3.2 Ενσυναίσθηση και ηθικός κύκλος απέναντι στα μη ανθρώπινα όντα.	22
3.3 Το Norm Activation Model (NAM) και η ηθική συμπεριφορά.	24
3.4 Περιορισμοί του NAM στον τουρισμό.	27
3.5 Ηθική αποστασιοποίηση στον τουρισμό με ζώα.	29
3.6 Συμπεράσματα Κεφαλαίου.	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Μεθοδολογία.	33
4.1 Ερευνητική προσέγγιση.	33
4.2 Ερευνητικός σχεδιασμός και πηγές δεδομένων.	34
4.3 Ημιδομημένες συνεντεύξεις.	35
4.4 Δείγμα και κριτήρια συμμετοχής.	36
4.5 Διαδικασία συλλογής των πρωτογενών δεδομένων.	37
4.6 Διαδικτυακές αξιολογήσεις ως εμπειρική πηγή δεδομένων.	38
4.6.1 Οι αντιλήψεις των επισκεπτών για την ευζωία των ζώων σε πάρκα ζώων, ζωολογικούς κήπους και ενυδρεία μέσα από τα reviews του TripAdvisor.	40
4.7 Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων.	41
4.8 Δεοντολογία και αξιοπιστία της έρευνας.	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αποτελέσματα της έρευνας.	45
5.1 Αποτελέσματα ημιδομημένων συνεντεύξεων.	45
5.1.1 Προφίλ συμμετεχόντων και βασικά χαρακτηριστικά των εμπειριών.	45
5.1.2 Επίγνωση συνεπειών και αντίληψη της ευζωίας.	52
5.1.3 Απόδοση ευθύνης και προσωπικοί ηθικοί κανόνες.	53
5.1.4 Ηθική αποστασιοποίηση και ηθική χαλάρωση.	55
5.1.5 Social media και κοινωνική κανονικοποίηση.	57
5.1.6 Συνοπτική σύνθεση των ευρημάτων των συνεντεύξεων.	58
5.2 Αποτελέσματα ανάλυσης διαδικτυακών αξιολογήσεων.	59
5.2.1 Χαρακτηριστικά του υλικού και γενική εικόνα των αξιολογήσεων.	60

5.2.2 Αντιλήψεις για τις συνθήκες και την ευζωία των ζώων.	63
5.2.3 Θετικές αφηγήσεις και κανονικοποίηση των δραστηριοτήτων.	67
5.2.4 Αρνητικές αξιολογήσεις και αναγνώριση προβλημάτων ευζωίας.	73
5.2.5 Συνοπτική σύνθεση των ευρημάτων των online reviews.	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συζήτηση και συμπεράσματα.	81
6.1 Συζήτηση των ευρημάτων σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα.	81
6.2 Θεωρητικές προεκτάσεις της έρευνας.	83
6.3 Πρακτικές και διοικητικές προεκτάσεις της έρευνας.	89
6.4 Συμπεράσματα.	93
6.5 Περιορισμοί της έρευνας.	94
6.6 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.	94
Βιβλιογραφικές Αναφορές.	97
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι. Οδηγός Συνέντευξης.	109
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ. Γράφημα Παρουσίας και είδους άξονα ανά χώρο (% των αξιολογήσεων του χώρου).	113

Κατάλογος Γραφημάτων.

Γράφημα 1: Φύλο Συμμετεχόντων.....	46
Γράφημα 2: Ηλικία Συμμετεχόντων.....	46
Γράφημα 3: Επάγγελμα Συμμετεχόντων.....	47
Γράφημα 4: Κατανομή δείγματος ανά χώρο.	61
Γράφημα 5: Κατανομή ανά κατηγορία χώρου.	61
Γράφημα 6: Κατεύθυνση αξιολογήσεων TripAdvisor ανά χώρο (%).	62
Γράφημα 7: Συνολική ένδειξη ευζωίας ανά χώρο (%).	63
Γράφημα 8: Κύριοι άξονες στις 943 αξιολογήσεις (Συνολικά αφορά 419 μοναδικές αξιολογήσεις, καθώς σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν δύο ή περισσότεροι άξονες).	64
Γράφημα 9: Συνολική ένδειξη ευζωίας ανά άξονα (%).	65
Γράφημα 10: Θετικές αφηγήσεις στο σύνολο του δείγματος (%).	67
Γράφημα 11: Ένδειξη ευζωίας στις 648 θετικές αξιολογήσεις (%).	68
Γράφημα 12: Ποσοστό αξιολογήσεων με θετική βαθμολογία και TEA0 ανά χώρο.	69
Γράφημα 13: Θετική παρουσίαση στις αξιολογήσεις με EXA ή/και ALL (%).	71
Γράφημα 14: Κατανομή των αξιολογήσεων TEA– ανά βαθμολογία.	76
Γράφημα 15: Ποσοστό αξιολογήσεων με αρνητική ένδειξη ευζωίας ανά χώρο.	79
Γράφημα 16: Θεωρητική σύνθεση της εφαρμογής του Norm Activation Model (NAM) στον τουρισμό με ζώα βάσει των ευρημάτων της παρούσας έρευνας.	88

Κατάλογος Πινάκων.

Πίνακας 1: Καταγραφή της κύριας εμπειρίας κάθε συνέντευξης.	49
Πίνακας 2. Συχνότητα των κύριων αξόνων συνθηκών και ευζωίας.	63
Πίνακας 3: Βασικοί δείκτες θετικών αφηγήσεων.	70
Πίνακας 4: Αντιφάσεις, εξομάλυνση και ηθική αποστασιοποίηση στο τελικό δείγμα.	72
Πίνακας 5: Κατανομή των αξιολογήσεων TEA– ανά κατηγορία βαθμολογίας.	73
Πίνακας 6: Κύριοι άξονες προβλημάτων στις αξιολογήσεις TEA–.	755
Πίνακας 7: Δείκτες αναγνώρισης, ευθύνης και προσωπικού ηθικού κανόνα.	77
Πίνακας 8: Αρνητική ένδειξη ευζωίας ανά χώρο.	78

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή.

1.1 Προβληματική της Έρευνας.

Ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα του παγκόσμιου τουρισμού αποτελεί η συμμετοχή των ζώων σε τουριστικές δραστηριότητες. Από τους ελέφαντες, που χρησιμοποιούνται για βόλτες ή εκδρομές στην Ασία, στα δελφίνια, που εκπαιδεύονται για παραστάσεις και από τα λιοντάρια που προβάλλονται σε «σαφάρι» κλουβιών στην Αφρική, μέχρι τους ζωολογικούς κήπους, τα πάρκα ζώων και τις τουριστικές φάρμες, η χρήση ζώων για ψυχαγωγία ή αναψυχή εγείρει σοβαρά ερωτήματα ηθικής, δικαιωμάτων και ευζωίας. Παρά την αυξανόμενη διεθνή ανησυχία και τις διαμαρτυρίες των φιλόζων διεθνώς, παρατηρείται ένα παράδοξο, ότι εκατομμύρια τουρίστες εξακολουθούν να συμμετέχουν και να στηρίζουν τέτοιου είδους δραστηριότητες. Ενώ διεθνείς οργανισμοί, όπως ο UNWTO και η World Animal Protection, προωθούν κατευθυντήριες γραμμές για τη μείωση της κακομεταχείρισης των ζώων, η συμπεριφορά των τουριστών συχνά δεν συμβαδίζει με τις διακηρυγμένες ηθικές τους αξίες (ABTA, 2019· Moorhouse et al., 2015).

Το ζήτημα αυτό εγείρει μια σειρά κρίσιμων ερευνητικών ερωτημάτων, τα οποία αφορούν, αφενός, τον τρόπο με τον οποίο οι τουρίστες αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν τη σχέση τους με τα ζώα στο πλαίσιο του τουρισμού και αφετέρου, τις συνθήκες υπό τις οποίες εκφράζουν ανησυχία για την ευζωία των ζώων ή αντίθετα, την παραβλέπουν. Παράλληλα, ανακύπτει το ερώτημα με ποιους μηχανισμούς οι τουρίστες δικαιολογούν ή εξορθολογίζουν τη συμμετοχή τους σε πρακτικές, που ενδέχεται να βλάπτουν τα ζώα ή να επηρεάζουν αρνητικά την ευζωία τους.

Η παρούσα μελέτη προσεγγίζει τα παραπάνω ερωτήματα μέσα από το Norm Activation Model (NAM), ένα θεωρητικό πλαίσιο, που ερμηνεύει τις συνθήκες, υπό τις οποίες τα άτομα οδηγούνται σε προκοινωνική συμπεριφορά (Steg & de Groot, 2010· Onwezen et al., 2013· Stern et al., 1999). Το NAM εστιάζει σε τρεις βασικές διεργασίες: α) την επίγνωση των συνεπειών (awareness of consequences), δηλαδή την αναγνώριση ότι μια πράξη μπορεί να βλάψει ή να ωφελήσει άλλους, β) την απόδοση ευθύνης (ascribed responsibility), δηλαδή την

αίσθηση προσωπικής ευθύνης για τις συνέπειες, και γ) τον προσωπικό ηθικό κανόνα (personal norm), δηλαδή την εσωτερική ηθική δέσμευση, που καθοδηγεί στάσεις και συμπεριφορές (Schwartz, 1977· Blamey, 1998· De Groot & Steg, 2009). Ωστόσο, το NAM από μόνο του δεν επαρκεί, για να ερμηνεύσει περιπτώσεις, στις οποίες οι τουρίστες, παρότι έχουν κάποια επίγνωση της ηθικής διάστασης της χρήσης ζώων για τουριστικούς σκοπούς και αντιλαμβάνονται τις συνθήκες διαβίωσης και ευημερίας τους, εξακολουθούν να μη δρουν ηθικά. Για τον λόγο αυτό, η παρούσα μελέτη ενσωματώνει συμπληρωματικά την έννοια της ηθικής αποστασιοποίησης (moral disengagement), η οποία αναφέρεται σε γνωστικούς και συναισθηματικούς μηχανισμούς, μέσω των οποίων τα άτομα δικαιολογούν, υποβαθμίζουν ή κανονικοποιούν ανήθικες πρακτικές (Bandura, 1999· Moore, 2015).

1.2 Σημασία της μελέτης.

Η σημασία της παρούσας μελέτης έγκειται στο ότι επιχειρεί να φωτίσει ένα πεδίο, όπου η τουριστική πράξη, η ηθική κρίση και η ευζωία των ζώων συναντώνται με αντιφατικό τρόπο. Ειδικότερα, συμβάλλει στην κατανόηση του γιατί οι τουρίστες, ενώ συχνά δηλώνουν φιλοζωικές ή ηθικά ευαισθητοποιημένες στάσεις, εξακολουθούν να στηρίζουν εμπειρίες, που ενδέχεται να συνεπάγονται εκμετάλλευση ή κακομεταχείριση ζώων (ABTA, 2019· Moorhouse et al., 2015). Ταυτόχρονα, η μελέτη μπορεί να συμβάλλει σε θεωρητικό επίπεδο στον τουρισμό, καθώς συνδυάζει το Norm Activation Model, το οποίο ερμηνεύει την ενεργοποίηση της προκοινωνικής συμπεριφοράς, με την έννοια της ηθικής αποστασιοποίησης, που μπορεί να εξηγήσει το γιατί αυτή η ηθική ενεργοποίηση μπορεί να ανασταλεί ή να ακυρωθεί στην πράξη (Schwartz, 1977· Steg & de Groot, 2010· Bandura, 1999).

Με αυτόν τον τρόπο, η έρευνα δεν περιορίζεται μόνο στην καταγραφή στάσεων, αλλά επιχειρεί να ερμηνεύσει βαθύτερους ψυχολογικούς και κοινωνικούς μηχανισμούς, που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των τουριστών απέναντι στα ζώα. Τέλος, η μελέτη παρουσιάζει και πρακτική σημασία, καθώς τα ευρήματά της μπορούν να αξιοποιηθούν στην περιβαλλοντική και τουριστική εκπαίδευση, στην ενίσχυση της φιλοζωικής συνείδησης, αλλά

και στη διαμόρφωση πολιτικών και κατευθυντήριων γραμμών για έναν πιο υπεύθυνο και ηθικά ευαίσθητο τουρισμό.

1.3 Στόχος και ερευνητικά ερωτήματα.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει πώς οι τουρίστες αντιλαμβάνονται και εκφράζουν ζητήματα ευζωίας των ζώων μέσα από τις προσωπικές και τις δημόσιες αφηγήσεις τους, υπό το πρίσμα του NAM και της ηθικής αποστασιοποίησης. Για τον σκοπό αυτό τέθηκαν τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Πώς εκφράζεται η επίγνωση των συνεπειών για τα ζώα στις αφηγήσεις των τουριστών;
2. Πώς οι τουρίστες αποδίδουν ή αποφεύγουν να αποδώσουν ευθύνη στον εαυτό τους για τις συνέπειες των δραστηριοτήτων με ζώα;
3. Πώς αποτυπώνονται οι προσωπικοί ηθικοί κανόνες και πώς επηρεάζουν τη στάση απέναντι στις εμπειρίες με ζώα;
4. Πώς εκδηλώνονται μηχανισμοί ηθικής αποστασιοποίησης και πώς συμβάλλουν στη δικαιολόγηση ή την υποβάθμιση ζητημάτων ευζωίας;

1.4 Σύντομη αναφορά στη μεθοδολογία.

Η παρούσα μελέτη υιοθέτησε ποιοτική ερευνητική προσέγγιση και αξιοποίησε δύο συμπληρωματικές πηγές δεδομένων, δηλαδή 44 ημιδομημένες συνεντεύξεις με άτομα, που είχαν προηγούμενη εμπειρία από τουριστικές δραστηριότητες με ζώα και 943 διαδικτυακές αξιολογήσεις της περιόδου 2018–2026 από το TripAdvisor, οι οποίες αφορούσαν ζωολογικούς κήπους, πάρκα ζώων, φάρμες και ενυδρεία της Κύπρου. Τα δύο σώματα δεδομένων αναλύθηκαν αρχικά χωριστά και στη συνέχεια συγκριτικά, με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Η ερμηνεία τους βασίστηκε στους άξονες του Norm Activation Model και στους μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης.

1.5 Δομή της εργασίας.

Η παρούσα διπλωματική εργασία διαρθρώνεται σε έξι κεφάλαια, με το πρώτο κεφάλαιο να αποτελεί την Εισαγωγή, όπου παρουσιάζονται η προβληματική και η σημασία της έρευνας, ο στόχος, τα ερευνητικά ερωτήματα και η μεθοδολογική της κατεύθυνση. Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει τη θέση των ζώων στις σύγχρονες τουριστικές εμπειρίες, εστιάζοντας στην εμπορευματοποίησή τους, στη σχέση μεταξύ ψυχαγωγίας και ευζωίας, στις επιπτώσεις της αιχμαλωσίας και της εκπαίδευσης, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλαμβάνονται την κατάσταση των ζώων. Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο για την ερμηνεία της ηθικής στάσης των τουριστών, όπου παρουσιάζονται η ενσυναίσθηση, το Norm Activation Model και οι βασικές του διαστάσεις, παράλληλα με τους μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης, που μπορούν να εξηγήσουν την απόσταση μεταξύ ηθικών πεποιθήσεων και πραγματικής συμπεριφοράς.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, περιγράφεται η ποιοτική ερευνητική προσέγγιση, ο σχεδιασμός και οι δύο συμπληρωματικές πηγές δεδομένων, δηλαδή οι ημιδομημένες συνεντεύξεις και οι διαδικτυακές αξιολογήσεις του TripAdvisor. Παρουσιάζονται επίσης η διαδικασία συλλογής και θεματικής ανάλυσης του υλικού, καθώς και τα ζητήματα δεοντολογίας και αξιοπιστίας. Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύονται χωριστά τα ευρήματα των συνεντεύξεων και των διαδικτυακών αξιολογήσεων, ώστε να αναδειχθούν οι αντιλήψεις των επισκεπτών για την ευζωία των ζώων, την προσωπική και θεσμική ευθύνη, τους ηθικούς κανόνες και την κανονικοποίηση των σχετικών δραστηριοτήτων. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο τα ευρήματα συζητούνται σε συνάρτηση με τα ερευνητικά ερωτήματα και το θεωρητικό πλαίσιο, διατυπώνονται τα βασικά συμπεράσματα και αναδεικνύεται η συμβολή της μελέτης στην κατανόηση της ηθικής διάστασης του τουρισμού με ζώα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ζώα και τουριστικές εμπειρίες.

2.1 Ηθική του τουρισμού και μη ανθρώπινα όντα.

Η ηθική διάσταση του τουρισμού αποτελεί ένα πεδίο, που έχει γνωρίσει σημαντική ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες, ιδιαίτερα σε σχέση με τις επιπτώσεις των τουριστικών δραστηριοτήτων στο φυσικό περιβάλλον και στα μη ανθρώπινα όντα. Παραδοσιακά, η τουριστική ανάπτυξη στηριζόταν σε μια ανθρωποκεντρική θεώρηση, σύμφωνα με την οποία η φύση και τα ζώα αντιμετωπίζονταν κυρίως ως πόροι προς αξιοποίηση για την παραγωγή εμπειριών αναψυχής και οικονομικής αξίας. Ωστόσο, η σύγχρονη τουριστική έρευνα αναγνωρίζει όλο και περισσότερο ότι τα ζώα αποτελούν έμβια όντα με ικανότητα να βιώνουν πόνο και συναισθήματα, γεγονός που καθιστά απαραίτητη την ηθική αξιολόγηση της χρήσης τους στον τουρισμό (Winter, 2020).

Η ενσωμάτωση της ηθικής των ζώων (animal ethics) στις τουριστικές δραστηριότητες συνδέεται με τη λεγόμενη «ηθική στροφή» (moral turn) στον τουρισμό, όπου υποστηρίζεται ότι οι τουριστικές δραστηριότητες πρέπει να εξετάζονται όχι μόνο με οικονομικά ή διαχειριστικά κριτήρια, αλλά και με βάση τις ηθικές τους συνέπειες για ανθρώπους, ζώα και οικοσυστήματα. Στο πλαίσιο αυτό, τα ζώα αντιμετωπίζονται ως ηθικά μη ανθρώπινα υποκείμενα, των οποίων τα συμφέροντα οφείλουν να λαμβάνονται υπόψη, κατά τον σχεδιασμό και τη διαχείριση των τουριστικών δραστηριοτήτων (Caton, 2012).

Η τουριστική βιομηχανία αξιοποιεί ένα μεγάλο εύρος ζώων σε διαφορετικά πλαίσια και συχνά, προκύπτει ένταση μεταξύ της οικονομικής αξιοποίησης των ζώων και της διασφάλισης της ευζωίας τους. Έτσι, ο τουρισμός μπορεί να συμβάλει τόσο στη διατήρηση της βιοποικιλότητας όσο και στην πρόκληση σημαντικής βλάβης στα ζώα, ανάλογα με τον τρόπο διαχείρισης των δραστηριοτήτων αυτών (Fennell & Thomsen, 2021). Επιπλέον, η αυξανόμενη κοινωνική ευαισθητοποίηση σχετικά με την ευζωία των ζώων επηρεάζει και τη συμπεριφορά των τουριστών. Έρευνες δείχνουν ότι οι αξίες, που σχετίζονται με την προστασία και την ευημερία των ζώων, μπορούν να λειτουργήσουν ως σημαντικός παράγοντας, που διαμορφώνει τις τουριστικές επιλογές και τη στάση των επισκεπτών απέναντι σε

δραστηριότητες, που συμπεριλαμβάνουν ζώα (Sneddon et al., 2016· Ballantyne et al., 2018· Moorhouse et al., 2016· Fennell, 2022). Ωστόσο, παραμένει ένα χάσμα μεταξύ των ηθικών στάσεων και της πραγματικής συμπεριφοράς των τουριστών, γεγονός που αναδεικνύει την ανάγκη για καλύτερη ενημέρωση και εκπαίδευση σχετικά με τις επιπτώσεις των τουριστικών δραστηριοτήτων στα ζώα (Fennell, 2022).

Η συζήτηση για τη χρήση ζώων στον τουρισμό συνδέεται άμεσα με ευρύτερες φιλοσοφικές θεωρίες της ηθικής των ζώων. Οι θεωρίες αυτές χρησιμοποιούνται, για να αξιολογηθεί κατά πόσο η ανθρώπινη εκμετάλλευση των ζώων για ψυχαγωγικούς, οικονομικούς ή εκπαιδευτικούς σκοπούς μπορεί να θεωρηθεί ηθικά αποδεκτή. Οι κυριότερες προσεγγίσεις, που έχουν επηρεάσει τη σχετική βιβλιογραφία, είναι ο ωφελιμισμός, η θεωρία των δικαιωμάτων των ζώων και οι οικοκεντρικές προσεγγίσεις (Winter, 2020). Η ωφελιμιστική προσέγγιση βασίζεται στην αρχή, ότι μια πράξη θεωρείται ηθικά αποδεκτή, όταν μεγιστοποιεί το συνολικό όφελος και ελαχιστοποιεί τη βλάβη για όλα τα εμπλεκόμενα όντα. Στο πλαίσιο αυτό, η χρήση ζώων στον τουρισμό μπορεί να θεωρηθεί αποδεκτή εφόσον τα οφέλη, τα οποία προκύπτουν υπερτερούν της βλάβης, που υφίστανται τα ζώα. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή έχει δεχθεί σημαντική κριτική, καθώς συχνά οδηγεί στη δικαιολόγηση της εκμετάλλευσης των ζώων, όταν τα ανθρώπινα οφέλη θεωρούνται πιο σημαντικά (Fennell & Thomsen, 2021).

Αντίθετα, η θεωρία των δικαιωμάτων των ζώων, όπως αναπτύσσεται από τον Regan (1983), θεμελιώνει την ηθική προστασία στην εγγενή αξία των όντων που αποτελούν «υποκείμενα μιας ζωής» (subjects-of-a-life). Πρόκειται για όντα με αντίληψη, μνήμη, επιθυμίες και συναισθηματικές εμπειρίες, των οποίων η ζωή έχει σημασία για τα ίδια, ανεξάρτητα από τη χρησιμότητά τους για τους ανθρώπους. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, τα ζώα έχουν ηθικό δικαίωμα σε σεβασμό και δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται απλώς ως μέσα εξυπηρέτησης ανθρώπινων σκοπών. Συνεπώς, η ηθική αποδοχή μιας πρακτικής δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τη σχέση συνολικού οφέλους και βλάβης, ενώ η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης δεν αρκεί για να δικαιολογήσει την εκμετάλλευση (Regan, 1983). Εφαρμόζοντας αυτή τη θεωρητική θέση στον τουρισμό, η αιχμαλωσία για ψυχαγωγική εκμετάλλευση αμφισβητείται, επειδή μετατρέπει τα ζώα σε πόρους για ανθρώπινη χρήση. Υπό αυτή την

οπτική, τα οικονομικά οφέλη ή η ευχαρίστηση των επισκεπτών δεν δικαιολογούν πρακτικές που παραβιάζουν το δικαίωμα των ζώων σε σεβασμό.

Παράλληλα, οι οικοκεντρικές και περιβαλλοντικές προσεγγίσεις προτείνουν μια πιο ολιστική θεώρηση της σχέσης μεταξύ ανθρώπων, ζώων και οικοσυστημάτων. Σύμφωνα με αυτές, η ηθική αξιολόγηση των τουριστικών δραστηριοτήτων πρέπει να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο την ευζωία των μεμονωμένων ζώων, αλλά και την προστασία των οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητας. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες μορφές τουρισμού, που περιλαμβάνουν ζώα, μπορούν να θεωρηθούν ηθικά αποδεκτές, εφόσον συμβάλλουν ουσιαστικά στη διατήρηση των φυσικών οικοσυστημάτων (Fennell, 2022). Η σύγχρονη βιβλιογραφία για τον τουρισμό τείνει να συνδυάζει στοιχεία από τις διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις, προτείνοντας μια πιο ισορροπημένη ηθική θεώρηση, που δίνει έμφαση αφενός στην προστασία της ευζωίας των ζώων και αφετέρου στη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων. Έτσι, η ανάπτυξη τουριστικών πρακτικών, που σέβονται τις ανάγκες των ζώων και περιορίζουν τη βλάβη, που προκαλείται σε αυτά θεωρείται βασική προϋπόθεση για την προώθηση ενός πιο υπεύθυνου και βιώσιμου τουρισμού (Fennell & Thomsen, 2021).

2.2 Η βιομηχανία της εμπειρίας.

Η εξέλιξη του σύγχρονου τουρισμού συνδέεται στενά με τη μετάβαση από μια οικονομία βασισμένη στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών προς μια οικονομία, που δίνει έμφαση στη δημιουργία εμπειριών. Η μετατόπιση αυτή περιγράφεται μέσα από την έννοια της «οικονομίας της εμπειρίας» (experience economy), σύμφωνα με την οποία οι επιχειρήσεις δεν περιορίζονται πλέον στην παροχή υπηρεσιών, αλλά επιδιώκουν να δημιουργήσουν μοναδικές και αξέχαστες εμπειρίες για τους καταναλωτές (Agapito & Sigala, 2024· Zhu et al., 2025). Έτσι, η έννοια της εμπειρίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς το τουριστικό προϊόν δεν είναι πλέον απλά ένα υλικό αγαθό, αλλά ένα σύνολο βιωμάτων, που προκύπτουν μέσα από την αλληλεπίδραση του επισκέπτη με τον τόπο, το περιβάλλον και τις δραστηριότητες, που προσφέρονται στον προορισμό. Οι ταξιδιώτες δεν αναζητούν, πλέον, μόνο υπηρεσίες φιλοξενίας ή μετακίνησης, αλλά εμπειρίες, οι οποίες προσφέρουν προσωπική συμμετοχή,

αυθεντικότητα και συναισθηματική εμπλοκή (Agapito & Sigala, 2024· Câmara et al., 2023· Rickly & Canavan, 2024).

Στο πλαίσιο αυτό, ο τουρισμός αποτελεί κατεξοχήν πεδίο εφαρμογής της οικονομίας της εμπειρίας, καθώς η αξία του ταξιδιού διαμορφώνεται από τις αναμνήσεις, τα συναισθήματα και τις προσωπικές εμπειρίες, που δημιουργούνται κατά τη διάρκεια του ταξιδιού (Pine & Gilmore, 2011· Quan & Wang, 2004). Σύμφωνα με τη θεωρία της οικονομίας της εμπειρίας, οι τουριστικές εμπειρίες μπορούν να αναλυθούν μέσα από τέσσερις βασικές διαστάσεις, δηλαδή την ψυχαγωγία, την εκπαίδευση, την αισθητική εμπειρία και την εμπειρία απόδρασης από την καθημερινότητα. Οι τέσσερις αυτές διαστάσεις συνδυάζονται με διαφορετικούς τρόπους στις τουριστικές δραστηριότητες και συμβάλλουν στη δημιουργία ολοκληρωμένων βιωματικών εμπειριών για τον επισκέπτη. Η επιτυχία ενός τουριστικού προορισμού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητά του να προσφέρει εμπειρίες, που υπερβαίνουν τη λειτουργική διάσταση των υπηρεσιών και δημιουργούν ισχυρές και αξέχαστες αναμνήσεις στους επισκέπτες (Oh et al., 2007).

Η αυξανόμενη σημασία της εμπειρίας στον τουρισμό συνδέεται επίσης με τη μεταβολή των κινήτρων των ταξιδιωτών, καθώς οι σύγχρονοι τουρίστες αναζητούν εμπειρίες, που προσφέρουν προσωπική ανάπτυξη, γνώση και αυθεντική επαφή με τη φύση και τον πολιτισμό. Η έννοια του «τουριστικού βλέμματος» (tourist gaze) υποστηρίζει ότι οι τουριστικές εμπειρίες διαμορφώνονται από κοινωνικές και πολιτισμικές προσδοκίες, που καθορίζουν το ενδιαφέρον και το επιθυμητό για τον επισκέπτη. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ο τουρισμός οργανώνεται γύρω από την παραγωγή εμπειριών, που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των ταξιδιωτών και ενισχύουν την ελκυστικότητα των προορισμών (Urry & Larsen, 2011· Hill et al., 2025).

Η λογική της οικονομίας της εμπειρίας εφαρμόζεται ιδιαίτερα έντονα στον τουρισμό, που βασίζεται στα ζώα, επειδή ο τομέας αυτός περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, όπως η παρατήρηση της άγριας ζωής, οι επισκέψεις σε ζωολογικούς κήπους και ενυδρεία, οι εκδρομές παρατήρησης θαλάσσιων θηλαστικών, καθώς και άλλες μορφές αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπων και ζώων. Στο πλαίσιο της οικονομίας της εμπειρίας, τα ζώα λειτουργούν ως βασικό στοιχείο παραγωγής τουριστικής εμπειρίας, καθώς η παρουσία τους δημιουργεί έντονες συναισθηματικές και αισθητηριακές αντιδράσεις στους επισκέπτες. Οι εμπειρίες

αυτές, συχνά, συνδέονται με αισθήματα θαυμασμού, εγγύτητας με τη φύση και προσωπικής συγκίνησης, τα οποία ενισχύουν την αξία του τουριστικού προϊόντος (Ballantyne et al., 2011· Fennell, 2024).

Επιπλέον, ο τουρισμός άγριας ζωής αποτελεί έναν από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της τουριστικής βιομηχανίας, καθώς όλο και περισσότεροι ταξιδιώτες αναζητούν εμπειρίες, που τους φέρνουν σε επαφή με την άγρια φύση και τα ζώα. Ωστόσο, η αυξανόμενη ζήτηση για τέτοιες εμπειρίες δημιουργεί σημαντικές προκλήσεις, που σχετίζονται με τη διαχείριση της άγριας ζωής, την προστασία των οικοσυστημάτων και τη διασφάλιση της ευζωίας των ζώων. Για τον λόγο αυτό, η ανάπτυξη του τουρισμού, που βασίζεται στα ζώα απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό και ισορροπία μεταξύ τουριστικής ανάπτυξης, περιβαλλοντικής προστασίας και ηθικής διαχείρισης των ζώων (Newsome et al., 2005).

2.3 Τα ζώα ως τουριστικά προϊόντα.

Η σχέση του ανθρώπου με τα ζώα στον τουρισμό δεν αποτελεί απλώς μια συμπληρωματική διάσταση της ταξιδιωτικής εμπειρίας, αλλά έναν ολόκληρο τομέα παραγωγής αξίας και κατανάλωσης, όπου τα ζώα μετατρέπονται σε «τουριστικά προϊόντα». Στο πλαίσιο αυτό, ο τουρισμός δεν λειτουργεί μόνο ως πεδίο αναψυχής, αλλά και ως ολοκληρωμένος μηχανισμός αναπαράστασης και εμπορευματοποίησης της φύσης και των έμβιων όντων. Το ζώο, ανάλογα με το είδος δραστηριότητας, μπορεί να νοηθεί ως θέαμα, ως πόρος ή και ως «συνεργάτης» στην παραγωγή εμπειρίας ή ακόμη και ως «μέσο» μετακίνησης, ψυχαγωγίας και κοινωνικού κύρους. Αυτή η πολυσημία τοποθετεί τον θεματικό άξονα των ζώων στον τουρισμό στον πυρήνα μιας ευρύτερης συζήτησης για την οικονομία της εμπειρίας, την πολιτισμική κατασκευή της φύσης και τις σύγχρονες ηθικές προκλήσεις της τουριστικής ανάπτυξης (Fennell, 2024· Carr & Cohen, 2011).

Η έννοια της εμπορευματοποίησης (commodification) περιγράφει τη διαδικασία, κατά την οποία κάτι, που είχε πρωτίστως βιολογική, πολιτισμική ή συμβολική αξία μετατρέπεται σε εμπορεύσιμο αγαθό. Στον τουρισμό, το φαινόμενο αυτό, συχνά, αφορά τοπία, παραδόσεις, πολιτισμικές πρακτικές, αλλά και μορφές ζωής, όταν εντάσσονται σε μηχανισμούς ζήτησης, διαφήμισης και κατανάλωσης. Τα ζώα εμπίπτουν ακριβώς σε αυτό το πεδίο, εφόσον γίνονται

«εμπειρίες» διαθέσιμες προς αγορά, είτε μέσα από οργανωμένες δραστηριότητες παρατήρησης είτε μέσω αλληλεπίδρασης και χρήσης τους ως μέρος θεαμάτων ή/και υπηρεσιών (Hughes, 2001).

Ιστορικά, η τουριστική βιομηχανία αξιοποίησε τα ζώα ως στοιχεία εξωτισμού και σπανιότητας, ενισχύοντας το βλέμμα του ταξιδιώτη, που αναζητά το «διαφορετικό» και το «αυθεντικό». Η τουριστική εμπειρία, συχνά, δομείται γύρω από τη «συνάντηση» με το ζώο, μια συνάντηση, που παρουσιάζεται ως φυσική, αυθόρμητη και μαγική, ενώ στην πραγματικότητα μπορεί να είναι βαθιά σκηνοθετημένη, ρυθμισμένη και εμπορικά σχεδιασμένη (Cohen, 1988· Wearing & Jobberns, 2015). Έτσι, το ζώο μετατρέπεται σε αντικείμενο θέασης ή χειρισμού και η αξία του συνδέεται με τη δυνατότητά του να παράγει συγκίνηση, εντυπωσιασμό ή «μια μοναδική εμπειρία», στοιχεία κεντρικά στη μεταμοντέρνα τουριστική κατανάλωση (Urry & Larsen, 2011).

Επιπλέον, η τουριστική χρήση των ζώων εκτείνεται σε μια ευρεία γκάμα δραστηριοτήτων, από τη μη παρεμβατική παρατήρηση έως την έντονα παρεμβατική εκμετάλλευση. Η βιβλιογραφία διακρίνει μορφές τουρισμού, όπως το wildlife watching (παρατήρηση άγριας ζωής), ο οικοτουρισμός, ο τουρισμός άγριας ζωής σε αιχμαλωσία (captive wildlife tourism), οι επισκέψεις σε ζωολογικούς κήπους, πάρκα ζώων και ενυδρεία, οι παραστάσεις με ζώα, οι αθλητικές ή ψυχαγωγικές πρακτικές, που εμπεριέχουν ζώα, καθώς και δραστηριότητες, όπως η ιππασία, οι βόλτες με καμήλες, ελέφαντες κ.λπ. ακόμα και δραστηριότητες «αφήγησης της φύσης» σε πάρκα και θεματικούς χώρους (Newsome et al., 2005· Shackley, 1996). Επιπρόσθετα, αναπτύσσονται δυναμικά μορφές τουρισμού, που αναφέρονται ως «ηθικές» ή «φιλοζωικές», όπου οι επισκέψεις σε καταφύγια, κέντρα αποκατάστασης ή προγράμματα προστασίας παρουσιάζονται ως μορφές υπεύθυνης εμπειρίας. Ωστόσο, η κρίσιμη παράμετρος εδώ δεν είναι μόνο ο δηλωμένος σκοπός, αλλά οι πραγματικές συνθήκες ζωής των ζώων, η ύπαρξη ή μη επιστημονικής και κτηνιατρικής διαχείρισης, καθώς και η πιθανή «ανά/παραγωγή» ζώων για τουριστική κατανάλωση (Fennell, 2024· Moorhouse et al., 2015).

Ακόμα, σημαντική διάσταση έχει η ψηφιακή συνθήκη, δηλαδή, οι εικόνες από αλληλεπιδράσεις με ζώα, οι οποίες λειτουργούν ως κεφάλαιο κοινωνικής αναγνώρισης, καθώς οι ταξιδιώτες τις αναρτούν στα κοινωνικά δίκτυα ως απόδειξη εμπειρίας, τόλμης ή

ευαισθησίας. Έτσι, το ζώο μετατρέπεται και σε «οπτικό τρόπαιο» (visual trophy), επεκτείνοντας τη λογική της κατανάλωσης πέρα από τη στιγμή της επίσκεψης (Urry & Larsen, 2011· Rizzolo, 2023). Η μετατροπή των ζώων σε τουριστικά προϊόντα παράγει αναπόφευκτα ερωτήματα για την ευζωία (animal welfare) και τα δικαιώματά τους. Η σύγχρονη ηθική συζήτηση στον τουρισμό προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και την προστασία των ζώων από κακομεταχείριση, υπερεκμετάλλευση ή χρόνιο στρες. Έρευνες έχουν δείξει ότι σε πολλές δραστηριότητες τουριστικής αλληλεπίδρασης, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις αιχμαλωσίας ή εξαναγκασμού για θέαμα/φωτογράφιση, οι συνθήκες για τα ζώα μπορεί να είναι προβληματικές και να συνδέονται με συστηματική παραβίαση της ευζωίας τους (Moorhouse et al., 2015· Moorhouse et al., 2016).

Η ηθική προβληματική δεν αφορά μόνο τη σωματική βλάβη, αλλά και την υποκειμενική εμπειρία του ζώου ως έμβιου όντος, δηλαδή την αδυναμία επιλογής, τον περιορισμό φυσικών συμπεριφορών, την υπερδιέγερση από ανθρώπινη παρουσία και την εκπαίδευση μέσω βίας ή στέρησης. Στο πλαίσιο αυτό, η βιβλιογραφία προτείνει ότι ο τουρισμός οφείλει να ενσωματώνει ηθικά κριτήρια (ethical tourism) όχι ως επικοινωνιακό «περιτύλιγμα», αλλά ως ουσιαστικό πλαίσιο σχεδιασμού και διαχείρισης δραστηριοτήτων (Fennell, 2024). Ακόμα, η αξιοποίηση ζώων στον τουρισμό δεν είναι πολιτισμικά ουδέτερη, καθώς αυτό, που σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο θεωρείται «παράδοση» ή «ήπια πρακτική» μπορεί αλλού να εκλαμβάνεται ως κακοποίηση. Επομένως, ο διάλογος για τα ζώα ως τουριστικά προϊόντα δεν μπορεί να περιοριστεί σε μια δυτική ηθικολογία, αλλά χρειάζεται να αναγνωρίζει τις τοπικές ιστορικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες. Παρ' όλα αυτά, ο πολιτισμικός σχετικισμός δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως άλλοθι για πρακτικές, που προκαλούν τεκμηριωμένη βλάβη ή βασίζονται σε συστηματικό πόνο και εκμετάλλευση (Carr & Cohen, 2011).

Η σύγχρονη τουριστική ανάπτυξη, συχνά, οδηγεί σε «σκηνοθεσία της αυθεντικότητας» (staged authenticity), όπου οι πρακτικές, που αφορούν ζώα αναδιαμορφώνονται, για να είναι πιο «εύπεπτες», πιο «φωτογενείς» ή πιο «ευπώλητες». Αυτό σημαίνει ότι ακόμα και όταν μια δραστηριότητα εμφανίζεται ως «παραδοσιακή ή αυθεντική», μπορεί να είναι προϊόν τουριστικού σχεδιασμού και οικονομικών πιέσεων, παρά αυθεντική συνέχεια μιας τοπικής σχέσης ανθρώπου και ζώου (Cohen, 1988). Επομένως, ένα σύγχρονο και επιστημονικά

έγκυρο πλαίσιο προσέγγισης οφείλει να περιλαμβάνει την αξιολόγηση ευζωίας με βάση τεκμηριωμένα κριτήρια, τη θεσμική ρύθμιση, τη διαφάνεια στις τουριστικές επιχειρήσεις και την ενίσχυση της κριτικής τουριστικής συνείδησης. Η μετατόπιση από το «ζώο ως προϊόν» προς το «ζώο ως υποκείμενο φροντίδας» μπορεί να αποτελέσει το κεντρικό στοίχημα ενός τουρισμού, που δεν αναπαράγει βία, αλλά αναζητά βιώσιμες και ηθικά υπεύθυνες πρακτικές συνύπαρξης (Newsome et al., 2005).

2.4 Η αντίθεση ψυχαγωγίας και ευζωίας στον τουρισμό με ζώα.

Η τουριστική αξιοποίηση των ζώων τοποθετείται, συχνά, σε ένα πεδίο έντασης μεταξύ ψυχαγωγίας και ευζωίας. Από τη μία πλευρά, η τουριστική βιομηχανία, όπως προαναφέραμε, βασίζεται στη δημιουργία εμπειριών, που προκαλούν συγκίνηση, ενθουσιασμό και αίσθηση εγγύτητας με τη φύση και από την άλλη, η χρήση ζώων ως μέσων παραγωγής εμπειρίας εγείρει σοβαρά ερωτήματα σχετικά με την ηθική διαχείριση, την ευζωία και τα δικαιώματά τους (Fennell, 2024). Αν και πολλές από τις δραστηριότητες, που περιλαμβάνουν ζώα προβάλλονται συχνά ως εκπαιδευτικές ή περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένες, σε πολλές περιπτώσεις η βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι η έντονη τουριστική ζήτηση μπορεί να οδηγήσει σε υπερβολική ανθρώπινη παρέμβαση, σε περιορισμό φυσικών συμπεριφορών και σε χρόνιο στρες για τα ζώα (Newsome et al., 2005· Moorhouse et al., 2016).

Η έννοια της ευζωίας των ζώων (animal welfare) αποτελεί κεντρικό ζήτημα συζήτησης για τη σχέση τουρισμού και μη ανθρώπινων όντων. Ως ευζωία αναφέρεται η συνολική φυσική και ψυχολογική κατάσταση ενός ζώου σε σχέση με το περιβάλλον, στο οποίο ζει και τις συνθήκες, υπό τις οποίες χρησιμοποιείται από τον άνθρωπο. Σύμφωνα με την κλασική επιστημονική προσέγγιση, η ευζωία συνδέεται με την ικανότητα του ζώου να ανταποκρίνεται επιτυχώς στο περιβάλλον του και να διατηρεί καλή σωματική και ψυχική κατάσταση, χωρίς παρατεταμένο πόνο, άγχος ή δυσφορία (Broom, 1991). Η έννοια αυτή έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία στον τουρισμό, καθώς εκατομμύρια ζώα συμμετέχουν σε δραστηριότητες, που σχετίζονται με την τουριστική εμπειρία και σε εμπειρίες άμεσης αλληλεπίδρασης μεταξύ επισκεπτών και ζώων. Οι δραστηριότητες αυτές μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά τη

φυσική και ψυχολογική κατάσταση των ζώων, δημιουργώντας την ανάγκη για σαφή κριτήρια αξιολόγησης της ευζωίας τους (Winter, 2020).

Στο πλαίσιο αυτό, η ευζωία των ζώων θεωρείται βασικός δείκτης ηθικής υπευθυνότητας των τουριστικών δραστηριοτήτων και δεν πρέπει να περιορίζεται στην απουσία κακομεταχείρισης ή σωματικής βλάβης. Αντίθετα, θα πρέπει να περιλαμβάνει ένα ευρύτερο σύνολο παραγόντων, που σχετίζονται με την ποιότητα ζωής των ζώων (Fraser, 2008). Η προσέγγιση αυτή υπογραμμίζει ότι ευζωία δεν σημαίνει απλώς επιβίωση, αλλά διασφάλιση συνθηκών, που επιτρέπουν στα ζώα να ζουν με τρόπο συμβατό με τη βιολογία και τη συμπεριφορά του είδους τους (Fraser, 2008).

Η αντίθεση, λοιπόν, μεταξύ ψυχαγωγίας και ευζωίας στην περίπτωση του τουρισμού με ζώα γίνεται ιδιαίτερα εμφανής σε περιπτώσεις, όπου η τουριστική εμπειρία προϋποθέτει τη φυσική εγγύτητα ή τον χειρισμό των ζώων. Έρευνες έχουν δείξει, ότι οι δραστηριότητες, που βασίζονται στην άμεση επαφή με τα ζώα συχνά σχετίζονται με χαμηλότερα πρότυπα ευζωίας, ιδίως, όταν τα ζώα διατηρούνται σε αιχμαλωσία ή υποβάλλονται σε εκπαίδευση για την εκτέλεση συγκεκριμένων συμπεριφορών, που εξυπηρετούν το θέαμα (D’Cruze et al., 2019· Fennell, 2024). Η εμπορική πίεση για συνεχή διαθεσιμότητα και «προσβασιμότητα» των ζώων ενδέχεται να έρχεται σε σύγκρουση με τις βιολογικές και τις συμπεριφορικές τους ανάγκες. Παράλληλα, ο τουρισμός άγριας ζωής σε φυσικά περιβάλλοντα δεν είναι απαλλαγμένος από προβλήματα. Η αυξημένη παρουσία επισκεπτών μπορεί να διαφοροποιήσει τα πρότυπα κίνησης και αναπαραγωγής των ζώων, να διαταράξει τη διατροφή τους και να προκαλέσει μακροπρόθεσμες οικολογικές επιπτώσεις (Wearing et al., 2014).

Επίσης, υπάρχει μια σημαντική αντίφαση, καθώς οι τουρίστες, συχνά, δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται για την προστασία και την ευζωία των ζώων, ενώ, ταυτόχρονα, συμμετέχουν σε δραστηριότητες, που ενδέχεται να τις υπονομεύουν. Το φαινόμενο αυτό σχετίζεται με τη δύναμη της βιωματικής εμπειρίας και της συναισθηματικής ανταμοιβής, που προσφέρει η άμεση επαφή με τα ζώα, η οποία μπορεί να υπερισχύει της ηθικής ανησυχίας, κατά τη στιγμή της κατανάλωσης της εμπειρίας (Carr, 2016· Moorhouse et al., 2016). Η σύγκρουση μεταξύ ψυχαγωγίας και ευζωίας δεν είναι, επομένως, απλώς θεωρητική, αλλά ενσωματώνεται στη δομή της ίδιας της τουριστικής αγοράς. Όσο η αξία του τουριστικού προϊόντος μετριέται με βάση την ένταση και τη μοναδικότητα της εμπειρίας, τόσο αυξάνεται ο κίνδυνος τα ζώα να

αντιμετωπίζονται ως μέσα παραγωγής συναισθηματικού αποτελέσματος και όχι ως έμβια όντα με εγγενή αξία. Η αντιμετώπιση της έντασης αυτής απαιτεί την ανάπτυξη αυστηρών προτύπων ευζωίας, τη διαφάνεια στις τουριστικές επιχειρήσεις και την ενίσχυση της κριτικής συνείδησης των επισκεπτών (Fennell, 2024). Στο πλαίσιο αυτής της αντίθεσης είναι δόκιμο να μελετηθούν οι συνθήκες ευζωίας και τα όρια της εκμετάλλευσης ζώων σε ζωολογικούς κήπους, θεματικά πάρκα με ζώα, τουριστικές φάρμες και ενυδρεία.

2.4.1 Δείκτες και κριτήρια αξιολόγησης της ευζωίας των ζώων στον τουρισμό.

Η αξιολόγηση της ευζωίας των ζώων αποτελεί ένα σύνθετο επιστημονικό πεδίο, που βασίζεται σε συγκεκριμένους δείκτες και κριτήρια. Ένα από τα πιο γνωστά και ευρέως χρησιμοποιούμενα μοντέλα είναι το πλαίσιο των «Πέντε Ελευθεριών» (Five Freedoms), το οποίο αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας για την προστασία των ζώων και χρησιμοποιείται ως βασικό εργαλείο αξιολόγησης της ευζωίας τους (Farm Animal Welfare Council, 2009). Οι πέντε ελευθερίες περιλαμβάνουν:

- 1.Ελευθερία από πείνα και δίψα, δηλαδή, επαρκή πρόσβαση σε αρκετή τροφή και καθαρό νερό.
- 2.Ελευθερία από δυσφορία, δηλαδή, παροχή κατάλληλου περιβάλλοντος διαβίωσης και καταφυγίου.
- 3.Ελευθερία από πόνο, τραυματισμούς και ασθένειες, με προϋπόθεση την πρόληψη και την κατάλληλη κτηνιατρική φροντίδα.
- 4.Ελευθερία έκφρασης φυσικής συμπεριφοράς, με παροχή επαρκούς χώρου και δυνατότητα κοινωνικής αλληλεπίδρασης με άλλα ζώα.
- 5.Ελευθερία από φόβο και στρες, μέσω της παροχής συνθηκών, που αποτρέπουν την ψυχολογική επιβάρυνση των ζώων.

Στο πλαίσιο του τουρισμού, οι δείκτες αυτοί χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση των συνθηκών διαβίωσης των ζώων σε τουριστικές εγκαταστάσεις. Για παράδειγμα, η επάρκεια χώρου στους ζωολογικούς κήπους, η ποιότητα του περιβαλλοντικού εμπλουτισμού, η συχνότητα ανθρώπινης αλληλεπίδρασης και η δυνατότητα των ζώων να αποφεύγουν τους επισκέπτες αποτελούν σημαντικούς παράγοντες, που επηρεάζουν την ευζωία τους (Fennell &

Thomsen, 2021). Επιπλέον, η σύγχρονη επιστημονική προσέγγιση αξιολόγησης της ευζωίας περιλαμβάνει τρεις βασικές κατηγορίες δεικτών, τους βιολογικούς δείκτες, τους συμπεριφορικούς δείκτες και τους περιβαλλοντικούς δείκτες.

Οι βιολογικοί δείκτες αφορούν φυσιολογικές παραμέτρους, όπως τα επίπεδα στρες ή υγεία του οργανισμού, οι συμπεριφορικοί δείκτες σχετίζονται με τη φυσική συμπεριφορά των ζώων, ενώ οι περιβαλλοντικοί δείκτες αφορούν τις συνθήκες διαβίωσης και τη διαχείριση των χώρων, όπου διαβιώνουν τα ζώα (Fraser, 2008). Η χρήση αυτών των δεικτών επιτρέπει μια πιο ολοκληρωμένη αξιολόγηση της ευζωίας των ζώων στις τουριστικές δραστηριότητες και συμβάλλει στην ανάπτυξη πρακτικών, οι οποίες μειώνουν τη βλάβη και προάγουν τη βιώσιμη διαχείριση της άγριας ζωής.

2.5 Ζωολογικοί κήποι, πάρκα, φάρμες, ενυδρεία: Εκμετάλλευση ή ευζωία;

Οι ζωολογικοί κήποι, τα θεματικά πάρκα άγριας ζωής, οι τουριστικές φάρμες και τα ενυδρεία αποτελούν από τις πιο διαδεδομένες μορφές τουρισμού, που βασίζονται στα ζώα. Παρότι οι σύγχρονες δομές προβάλλονται ως φορείς διατήρησης της βιοποικιλότητας ή ως χώροι εκπαίδευσης και περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης, παραμένουν στο επίκεντρο έντονων ηθικών αντιπαραθέσεων σχετικά με τη νομιμοποίηση της αιχμαλωσίας και τις επιπτώσεις στην ευζωία των ζώων (Winter, 2020· Fennell, 2024). Η βιβλιογραφία για την ηθική των ζώων στον τουρισμό έχει καταδείξει, ότι η χρήση ζώων για ψυχαγωγικούς σκοπούς εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εργαλειακής αντίληψης, όπου τα ζώα αντιμετωπίζονται ως μέσα παραγωγής εμπειρίας και οικονομικής αξίας (Winter, 2020· Fennell, 2024). Παρά τη ρητορική μετατόπιση των ζωολογικών ιδρυμάτων προς τη διατήρηση και την εκπαίδευση, η ψυχαγωγική διάσταση εξακολουθεί να αποτελεί βασικό στοιχείο της λειτουργίας τους, δημιουργώντας εντάσεις ανάμεσα στους στόχους της διατήρησης και στις απαιτήσεις της τουριστικής αγοράς (Winter, 2020· Grigore et al., 2026· D’Cruze et al., 2019).

Η σύγκρουση αυτή αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο πλαίσιο των animal–visitor interactions (AVIs), δηλαδή δραστηριοτήτων, που επιτρέπουν άμεση ή έμμεση επαφή επισκεπτών με άγρια ζώα σε αιχμαλωσία. Τέτοιες αλληλεπιδράσεις διαφημίζονται ευρέως σε ζωολογικούς κήπους και ενυδρεία, με συχνές πρακτικές, όπως το χάιδεμα, το τάισμα ή η

είσοδος επισκεπτών σε χώρους διαβίωσης ζώων. Οι πρακτικές αυτές, αν και ενισχύουν την εμπειρική αξία της επίσκεψης, εγείρουν σοβαρά ζητήματα σχετικά με την εν γένει ευζωία των ζώων. Παράλληλα, η έρευνα για τις αντιλήψεις των επισκεπτών καταδεικνύει ότι το κοινό συχνά αποδίδει ιδιαίτερη αξία σε «χαρισματικά» ή μεγάλα θηλαστικά, τα οποία θεωρούνται πιο ελκυστικά και συμβολικά σημαντικά (Carr, 2016· Kredens & Vogt, 2023· Rizzolo, 2023).

Η έμφαση αυτή σε «box-office species», δηλαδή σε ζώα με μεγάλες «εισπρακτικές ικανότητες» μπορεί να επηρεάσει τη διαμόρφωση των ζωολογικών κήπων, δίνοντας προτεραιότητα σε είδη με υψηλή εμπορική απήχηση εις βάρος άλλων λιγότερο δημοφιλών, αλλά οικολογικά κρίσιμων ειδών. Έτσι, η τουριστική ζήτηση ενδέχεται να επηρεάζει έμμεσα τη διαχείριση και τη διατήρηση της άγριας ζωής (Carr, 2016· Winter, 2020· Rizzolo, 2023). Η ηθική διάσταση της αιχμαλωσίας γίνεται ακόμη πιο σύνθετη, όταν εξεταστεί μέσα από το πρίσμα των ηθικών συναισθημάτων και των ηθικών θέσεων, που διαμορφώνουν οι επισκέπτες (Fennell, 2024). Άλλωστε, οι εμπειρίες σε ζωολογικούς χώρους παράγουν διαφορετικές «ηθικές θέσεις», οι οποίες κυμαίνονται από την πλήρη απόρριψη της αιχμαλωσίας έως τη δικαιολόγησή της μέσω επιχειρημάτων περί διατήρησης ειδών και περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Οι ηθικές αυτές τοποθετήσεις συνοδεύονται από συναισθήματα, όπως ενσυναίσθηση, ενοχή, θαυμασμός ή ακόμη και αποστροφή, γεγονός, που υποδηλώνει ότι οι ζωολογικοί χώροι δεν είναι απλώς χώροι ψυχαγωγίας, αλλά και πεδία ηθικής διαπραγμάτευσης (Grigore et al., 2026).

Η συζήτηση για την ευζωία δεν περιορίζεται στην αιχμαλωσία άγριων ζώων, αλλά επεκτείνεται και σε άλλες μορφές τουριστικής χρήσης, όπως η αξιοποίηση ζώων εργασίας σε τουριστικά συμφραζόμενα (Grigore et al., 2026). Αντίστοιχα, η χρήση ζώων μεταφοράς σε ορειβατικές και τουριστικές αποστολές αναδεικνύει ότι ακόμη και όταν η χρήση ζώων εντάσσεται σε παραδοσιακά ή λειτουργικά πλαίσια, ανακύπτουν σαφείς ηθικές ευθύνες απέναντι στην ευζωία τους. Αυτός είναι και ο λόγος, για τον οποίο η ένταξη ζώων σε

τουριστικές πρακτικές εξυπηρέτησης ή υποστήριξης κινητικότητας απαιτεί θεσμική και ηθική μέριμνα, που να διασφαλίζει τις ανάγκες τους (Rickly, 2018· Cousquer & Allison, 2012).

2.6 Άγχος, αιχμαλωσία, εκπαίδευση και εξημέρωση ζώων, που χρησιμοποιούνται για τουριστικούς ή ψυχαγωγικούς σκοπούς.

Η χρήση ζώων σε τουριστικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες αποτελεί ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα της σύγχρονης συζήτησης για την ηθική του τουρισμού, καθώς η τουριστική βιομηχανία αξιοποιεί μεγάλο αριθμό ειδών με στόχο την παραγωγή ελκυστικών εμπειριών για τους επισκέπτες. Η πρακτική αυτή δημιουργεί σημαντικές προκλήσεις για την ευζωία των ζώων, καθώς οι συνθήκες αιχμαλωσίας, εκπαίδευσης και εξοικείωσης με τον άνθρωπο μπορούν να τους προκαλέσουν σημαντικές μορφές άγχους (Fennell & Thomsen, 2021· Moorhouse et al., 2017). Η αιχμαλωσία αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά πολλών τουριστικών δραστηριοτήτων με ζώα και παρότι πολλοί ζωολογικοί κήποι και πάρκα προβάλλουν τη συμβολή τους στη διατήρηση της βιοποικιλότητας και στην περιβαλλοντική εκπαίδευση, η πραγματικότητα της αιχμαλωσίας, συχνά, συνεπάγεται περιορισμούς, οι οποίοι επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τη φυσική και συμπεριφορική κατάσταση των ζώων (Winter, 2020· Fennell, 2024).

Τα ζώα σε αιχμαλωσία συχνά αντιμετωπίζουν περιορισμένο χώρο κίνησης, έλλειψη περιβαλλοντικού εμπλουτισμού και περιορισμένες δυνατότητες έκφρασης φυσικών συμπεριφορών, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε στερεοτυπικές συμπεριφορές, όπως επαναλαμβανόμενες κινήσεις ή και αυτοτραυματισμό (Mason, 2010· Fennell, 2024). Η έρευνα έχει δείξει ότι τα ζώα, που χρησιμοποιούνται στον τουρισμό εκτίθενται, συχνά, σε υψηλά επίπεδα ανθρώπινης παρουσίας και θορύβου, τα οποία μπορούν να αυξήσουν σημαντικά το στρες τους. Χαρακτηριστικά, η συνεχής έκθεση σε πλήθη επισκεπτών, η απρόβλεπτη ανθρώπινη συμπεριφορά και η έλλειψη δυνατότητας αποφυγής επαφής μπορούν να επηρεάσουν τη φυσιολογική ισορροπία των ζώων και να οδηγήσουν σε χρόνιο στρες, διαταραχή των φυσικών οικολογικών ρυθμών ή αλλαγές στη συμπεριφορά των ζώων λόγω της συνεχούς ανθρώπινης παρουσίας (D’Cruze et al., 2019· Wearing et al., 2014).

Για να καταστεί δυνατή η συμμετοχή των ζώων σε τουριστικές δραστηριότητες, συχνά, εφαρμόζονται διαδικασίες εκπαίδευσης ή εξοικείωσης με την ανθρώπινη παρουσία. Οι διαδικασίες αυτές αποσκοπούν στη δημιουργία προβλέψιμης συμπεριφοράς και στην εξασφάλιση της ασφάλειας τόσο των επισκεπτών όσο και των χειριστών των ζώων. Ωστόσο, η εκπαίδευση μπορεί να περιλαμβάνει πρακτικές, που προκαλούν φόβο, σωματικό πόνο ή ψυχολογική πίεση, ιδιαίτερα, όταν χρησιμοποιούνται μέθοδοι εξαναγκασμού ή τιμωρίας (Fennell, 2024). Η διάκριση μεταξύ εκπαίδευσης και εξημέρωσης είναι επίσης σημαντική, καθώς ως εξημέρωση ορίζεται η μακροχρόνια εξελικτική διαδικασία, κατά την οποία τα ζώα προσαρμόζονται γενετικά στη συμβίωση με τον άνθρωπο, ενώ, ως εκπαίδευση αναφέρεται η συμπεριφορική τροποποίηση μεμονωμένων ζώων (Moorhouse et al., 2017).

Στο πλαίσιο του τουρισμού, πολλά ζώα, που χρησιμοποιούνται σε δραστηριότητες ψυχαγωγίας, δεν είναι πραγματικά εξημερωμένα, αλλά απλώς εκπαιδευμένα να ανέχονται την ανθρώπινη παρουσία. Αυτό σημαίνει ότι τα ζώα μπορεί να συνεχίζουν να βιώνουν υψηλά επίπεδα άγχους, ακόμη και όταν η συμπεριφορά τους φαίνεται «ήρεμη» ή «ελεγχόμενη» (Moorhouse et al., 2017). Το άγχος αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους δείκτες υποβάθμισης της ευζωίας των ζώων. Οι φυσιολογικές αντιδράσεις στο στρες περιλαμβάνουν αυξημένα επίπεδα κορτιζόλης, αλλαγές στη συμπεριφορά και μείωση της ανοσολογικής λειτουργίας (Fraser, 2008· Fennell, 2024). Επιπλέον, η συνεχής ανάγκη των τουριστικών επιχειρήσεων να προσφέρουν εντυπωσιακές εμπειρίες μπορεί να οδηγήσει σε πρακτικές, που αυξάνουν την ένταση της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης με τα ζώα. Η τάση αυτή έχει ενισχυθεί ιδιαίτερα από τη διάδοση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του λεγόμενου «selfie tourism», όπου οι τουρίστες επιδιώκουν στενή επαφή με άγρια ζώα για φωτογράφιση. Παρότι τέτοιες εμπειρίες, συχνά, παρουσιάζονται ως αβλαβείς, η έρευνα δείχνει ότι μπορούν να προκαλέσουν σημαντική ενόχληση και στρες στα ζώα (Moorhouse et al., 2017· Rizzolo, 2023).

2.7 Η αντίληψη των τουριστών ως προς την κατάσταση των ζώων.

Η αντίληψη των τουριστών σχετικά με την κατάσταση και την ευζωία των ζώων αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την κατανόηση της ζήτησης δραστηριοτήτων, που περιλαμβάνουν

αλληλεπίδραση με μη ανθρώπινα όντα. Στο πλαίσιο του τουρισμού άγριας ζωής, οι στάσεις και οι αντιλήψεις των επισκεπτών επηρεάζουν όχι μόνο τις επιλογές τους ως καταναλωτών τουριστικών εμπειριών, αλλά και τη διαμόρφωση της τουριστικής αγοράς. Άλλωστε, πολλοί τουρίστες επιδιώκουν εμπειρίες, που τους επιτρέπουν να έρθουν σε άμεση επαφή με ζώα, καθώς αυτές συνδέονται με συναισθήματα θαυμασμού, εγγύτητας με τη φύση και έντονης συναισθηματικής εμπλοκής (Ballantyne et al., 2011).

Ωστόσο, οι τουρίστες δεν βασίζονται πάντοτε στην αντίληψή τους σε επαρκή γνώση των πραγματικών συνθηκών διαβίωσης των ζώων και ενδέχεται να μη λαμβάνουν υπόψη πιο σύνθετους παράγοντες, που σχετίζονται με τη φυσιολογία ή τη συμπεριφορά των ζώων, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε λανθασμένα συμπεράσματα για την πραγματική τους κατάσταση (Moorhouse et al., 2016). Η σύγχρονη τουριστική έρευνα επισημαίνει ότι η βελτίωση της ευζωίας των ζώων απαιτεί όχι μόνο αλλαγές στις πρακτικές διαχείρισης των τουριστικών επιχειρήσεων, αλλά και μεγαλύτερη ενημέρωση των επισκεπτών σχετικά με τις επιπτώσεις των δραστηριοτήτων τους. Η ανάπτυξη μιας μορφής «γραμματισμού ευζωίας» (animal welfare literacy) μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση πιο υπεύθυνων τουριστικών επιλογών και στη μείωση της ζήτησης για δραστηριότητες, που προκαλούν βλάβη στα ζώα (Fennell, 2022).

Αντίθετα, άλλοι επισκέπτες ενδέχεται να θεωρούν ορισμένες δραστηριότητες αποδεκτές, ιδιαίτερα, όταν έχουν εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Η διαμόρφωση της αντίληψης των τουριστών επηρεάζεται, επίσης, από κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Οι πολιτισμικές αντιλήψεις για τη σχέση ανθρώπων και ζώων, η περιβαλλοντική εκπαίδευση και τα προσωπικά βιώματα μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αξιολογούν τη χρήση ζώων στον τουρισμό (Hill et al., 2025). Ακόμα, η διάδοση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έχει συμβάλει στη διαμόρφωση νέων μορφών τουριστικής συμπεριφοράς, όπως η αναζήτηση φωτογραφιών με άγρια ζώα, που ενισχύουν τη ζήτηση για δραστηριότητες στενής αλληλεπίδρασης με αυτά (Moorhouse et al., 2016).

Παρόλο που πολλοί τουρίστες δηλώνουν ενδιαφέρον για την προστασία των ζώων, η συμπεριφορά τους δεν είναι πάντοτε συνεπής με αυτές τις αξίες, καθώς παρατηρείται ένα «χάσμα στάσης–συμπεριφοράς», σύμφωνα με το οποίο οι επισκέπτες μπορεί να εκφράζουν θετικές στάσεις απέναντι στην ευζωία των ζώων, αλλά να συμμετέχουν σε δραστηριότητες,

που ενδέχεται να τους προκαλούν βλάβη (Moorhouse et al., 2017). Η ασυμφωνία αυτή μπορεί να εξηγηθεί από παράγοντες, όπως η έλλειψη πληροφόρησης, η κοινωνική επιρροή ή η επιθυμία για μοναδικές εμπειρίες, κατά τη διάρκεια των διακοπών και η χαλάρωση των προσωπικών ηθικών στάσεων των τουριστών καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού τους (Moorhouse et al., 2016· Caton, 2012).

2.8 Συμπεράσματα Κεφαλαίου.

Η μελέτη της σχέσης μεταξύ ζώων και τουριστικών εμπειριών αναδεικνύει ότι ο τουρισμός, που βασίζεται στα ζώα, δεν μπορεί να εξετάζεται αποκλειστικά ως πεδίο αναψυχής ή οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και ως πεδίο ηθικής, κοινωνικής και πολιτισμικής διαπραγμάτευσης. Η σύγχρονη τουριστική βιομηχανία, επηρεασμένη από τη λογική της οικονομίας της εμπειρίας, μετατρέπει συχνά τα ζώα σε φορείς κατανάλωσης, συγκίνησης και συμβολικής αξίας, γεγονός που ενισχύει την εμπορευματοποίησή τους και μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τις ανάγκες τους προς τις προσδοκίες του επισκέπτη. Στο πλαίσιο αυτό, η ένταση μεταξύ ψυχαγωγίας και ευζωίας αναδεικνύεται ως κεντρικός άξονας προβληματισμού, ιδίως σε δραστηριότητες, που βασίζονται στην αιχμαλωσία, στην άμεση αλληλεπίδραση και στην εκπαίδευση των ζώων για τουριστικούς σκοπούς.

Παράλληλα, η αξιολόγηση της ευζωίας δεν μπορεί να περιορίζεται στην απουσία ορατής βλάβης, αλλά απαιτεί επιστημονικά τεκμηριωμένα κριτήρια, που λαμβάνουν υπόψη τόσο τη φυσική όσο και την ψυχολογική κατάσταση των ζώων. Την ίδια στιγμή, οι αντιλήψεις των τουριστών διαμορφώνονται μέσα από σύνθετους κοινωνικούς, πολιτισμικούς και συναισθηματικούς παράγοντες, γεγονός που εξηγεί γιατί συχνά παρατηρείται απόκλιση ανάμεσα στις δηλωμένες φιλοζωικές αξίες και στην πραγματική συμμετοχή σε πρακτικές, που μπορεί να υπονομεύουν την ευζωία. Επομένως, η ηθική αναδιάρθρωση του τουρισμού, που βασίζεται στα ζώα, προϋποθέτει όχι μόνο θεσμική ρύθμιση και έλεγχο των τουριστικών επιχειρήσεων, αλλά και ενίσχυση της κριτικής συνείδησης των επισκεπτών, ώστε η σχέση ανθρώπου και ζώου στον τουρισμό να μετακινηθεί από τη λογική της εκμετάλλευσης προς μια πιο υπεύθυνη και βιώσιμη συνύπαρξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ηθική συμπεριφορά και αποστασιοποίηση στις τουριστικές εμπειρίες με ζώα.

3.1 Ψυχολογικές βάσεις της ηθικής στάσης απέναντι στα ζώα.

Η ηθική στάση των ανθρώπων απέναντι στα ζώα αποτελεί σύνθετο ψυχολογικό φαινόμενο, που διαμορφώνεται από ένα σύνολο γνωστικών, συναισθηματικών και κοινωνικών παραγόντων. Στο πλαίσιο του τουρισμού, οι στάσεις αυτές επηρεάζουν σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλαμβάνονται και αξιολογούν εμπειρίες, που περιλαμβάνουν αλληλεπίδραση με ζώα (Fennell, 2024· Winter, 2020). Η κατανόηση των ψυχολογικών μηχανισμών, που επηρεάζουν τις στάσεις αυτές θεωρείται κρίσιμη για την ερμηνεία των διαφορετικών αντιδράσεων των τουριστών απέναντι σε ζητήματα ευζωίας και εκμετάλλευσης των ζώων (Sneddon et al., 2016· Moorhouse et al., 2017).

Αρχικά, ένας σημαντικός παράγοντας, που επηρεάζει τη στάση των ανθρώπων απέναντι στα ζώα είναι το σύστημα αξιών και πεποιθήσεων, που έχουν αναπτύξει σχετικά με τη σχέση ανθρώπου και φύσης. Η περιβαλλοντική ψυχολογία έχει δείξει ότι άτομα, που υιοθετούν βιοκεντρικές ή οικοκεντρικές αξίες τείνουν να αποδίδουν μεγαλύτερη ηθική αξία στα μη ανθρώπινα όντα, ενώ άτομα με πιο ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις αντιμετωπίζουν τα ζώα κυρίως ως πόρους προς αξιοποίηση για ανθρώπινους σκοπούς (Stern, 2000· Schultz, 2001). Οι αξίες αυτές επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τον τρόπο, που οι τουρίστες αξιολογούν δραστηριότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν ζώα, όπως η αιχμαλωσία ή η άμεση αλληλεπίδραση με αυτά (Fennell, 2024· Winter, 2020).

Επιπλέον, η έννοια της προκοινωνικής συμπεριφοράς (prosocial behaviour) προς μη ανθρώπινα όντα αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση των στάσεων απέναντι στα ζώα. Η προκοινωνική συμπεριφορά αναφέρεται σε ενέργειες, που αποσκοπούν στην προστασία ή την ευημερία άλλων όντων και συνδέεται με ηθικές αξίες, όπως η φροντίδα, η υπευθυνότητα και η κοινωνική αλληλεγγύη (Batson, 2011· De Groot & Steg, 2009). Έρευνες δείχνουν ότι άτομα, που εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα προκοινωνικών αξιών τείνουν να εκδηλώνουν μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στην ευζωία των ζώων και να αντιτίθενται σε

δραστηριότητες, που μπορεί να προκαλέσουν βλάβη σε αυτά (Serpell, 2004· Sneddon et al., 2016).

Εκτός από τα ατομικά χαρακτηριστικά, σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των στάσεων απέναντι στα ζώα διαδραματίζουν και οι κοινωνικές και πολιτισμικές επιρροές. Οι αντιλήψεις για τη σχέση άνθρωπου–ζώου διαφέρουν σημαντικά μεταξύ πολιτισμών και κοινωνικών πλαισίων, γεγονός που επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αξιολογούν τη χρήση ζώων σε τουριστικές δραστηριότητες (Serpell, 2004· Fennell, 2024). Επιπλέον, η κοινωνική μάθηση, η εκπαίδευση και η έκθεση σε περιβαλλοντικές αξίες μπορούν να ενισχύσουν την ευαισθητοποίηση των ανθρώπων σχετικά με την ευζωία των ζώων και να επηρεάσουν τις στάσεις τους απέναντι στις τουριστικές εμπειρίες/δραστηριότητες, που τα περιλαμβάνουν (Schultz, 2001· Stern, 2000).

3.2 Ενσυναίσθηση και ηθικός κύκλος απέναντι στα μη ανθρώπινα όντα.

Η ενσυναίσθηση αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους ψυχολογικούς μηχανισμούς, που επηρεάζουν τη στάση των ανθρώπων απέναντι στα μη ανθρώπινα όντα. Στη βιβλιογραφία της κοινωνικής ψυχολογίας, η ενσυναίσθηση ορίζεται ως η ικανότητα ενός ατόμου να αναγνωρίζει, να κατανοεί και να συμμερίζεται τα συναισθήματα και τις εμπειρίες ενός άλλου όντος (Batson, 2011· Decety & Jackson, 2004). Στο πλαίσιο των σχέσεων άνθρωπου–ζώου, η ενσυναίσθηση αναφέρεται στην ικανότητα του ανθρώπου να αντιλαμβάνεται τον πόνο, το στρες ή τη δυσφορία ενός ζώου και να αναπτύσσει ηθική ανησυχία για την ευζωία του (Paul, 2000· Serpell, 2004). Έρευνες έχουν δείξει ότι άτομα με υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης προς τα ζώα τείνουν να εκδηλώνουν μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι σε ζητήματα κακομεταχείρισης και εκμετάλλευσης των ζώων, ενώ είναι πιο πιθανό να υποστηρίξουν πρακτικές, που προάγουν την προστασία και την ευζωία τους (Berenguer, 2007· Herzog, 2010).

Παράλληλα, η ενσυναίσθηση συνδέεται με αυξημένη πιθανότητα υιοθέτησης φιλοζωικών στάσεων και υποστήριξης πρακτικών, που προάγουν την προστασία των ζώων (Serpell, 2004· Fennell, 2024), ενώ συνδέεται και με τη θεωρία του «ηθικού κύκλου» (moral circle), η οποία αναφέρεται στο εύρος των όντων, που ένα άτομο θεωρεί ότι αξίζουν ηθική

μέριμνα και προστασία. Σύμφωνα με τη σχετική θεωρητική προσέγγιση, ο ηθικός κύκλος μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο διευρυμένος, περιλαμβάνοντας διαφορετικές κατηγορίες όντων, όπως ανθρώπους, ζώα ή ακόμη και ολόκληρα οικοσυστήματα (Singer, 2011· Crimston et al., 2016).

Η έννοια της «moral expansiveness» (διεύρυνση του ηθικού κύκλου) αναφέρεται ακριβώς σε αυτή τη διαδικασία διεύρυνσης του ηθικού κύκλου, μέσω της οποίας τα άτομα αρχίζουν να αποδίδουν ηθική αξία και σε μη ανθρώπινα όντα (Crimston et al., 2016· Schultz, 2001). Στο πλαίσιο αυτό, τα ζώα μπορούν να θεωρηθούν ως «ηθικοί άλλοι» (moral others), δηλαδή ως όντα, που βρίσκονται εκτός της ανθρώπινης κοινότητας, αλλά παρ' όλα αυτά θεωρούνται άξια ηθικής προστασίας. Η ιδέα αυτή έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα στη φιλοσοφία της ηθικής των ζώων, όπου υποστηρίζεται ότι η ικανότητα των ζώων να βιώνουν πόνο και ευχαρίστηση αποτελεί επαρκή λόγο για να συμπεριληφθούν στον ηθικό κύκλο των ανθρώπων. Στο πλαίσιο αυτό, η ηθική αξιολόγηση των ανθρώπινων πρακτικών απέναντι στα ζώα δεν βασίζεται μόνο στην ωφέλεια για τους ανθρώπους, αλλά και στην επίδραση αυτών των πρακτικών ως προς την ευζωία των ζώων (Singer, 2011· Regan, 1983· Regan, 2001).

Η διεύρυνση του ηθικού κύκλου έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση των στάσεων των ανθρώπων απέναντι στις τουριστικές εμπειρίες/δραστηριότητες, που συμπεριλαμβάνουν ζώα. Όταν τα ζώα θεωρούνται ηθικά σημαντικά όντα, οι άνθρωποι είναι πιθανότερο να αξιολογούν κριτικά δραστηριότητες, όπως η αιχμαλωσία σε ζωολογικούς κήπους, οι παραστάσεις με ζώα ή οι εμπειρίες άμεσης επαφής, που μπορεί να επηρεάζουν αρνητικά την ευζωία τους. Αντίθετα, όταν τα ζώα αντιμετωπίζονται κυρίως ως πόροι ή αντικείμενα ψυχαγωγίας, η ηθική ανησυχία για τις συνθήκες διαβίωσής τους τείνει να μειώνεται (Fennell, 2024· Winter, 2020).

Η ενσυναίσθηση προς τα ζώα φαίνεται επίσης να επηρεάζει άμεσα τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αξιολογούν τις τουριστικές εμπειρίες, που τα περιλαμβάνουν. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι τουρίστες, που εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης είναι πιο πιθανό να αποφεύγουν δραστηριότητες, που περιλαμβάνουν αιχμαλωσία ή έντονη ανθρώπινη αλληλεπίδραση με ζώα, ενώ, προτιμούν μορφές τουρισμού, που προωθούν τη διατήρηση της άγριας ζωής και τον σεβασμό προς τα οικοσυστήματα. Αντίθετα, χαμηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης, συχνά συνδέονται με μεγαλύτερη αποδοχή πρακτικών, που βασίζονται στην

εκμετάλλευση των ζώων για ψυχαγωγικούς σκοπούς (Sneddon et al., 2016· Moorhouse et al., 2016). Παράλληλα, η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης προς τα ζώα μπορεί να επηρεάζεται από παράγοντες, όπως η περιβαλλοντική εκπαίδευση, οι προσωπικές εμπειρίες με ζώα και η έκθεση σε πληροφορίες σχετικά με την ευζωία τους. Η κοινωνική και περιβαλλοντική εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στη διεύρυνση του ηθικού κύκλου των ανθρώπων και να ενισχύσει την ευαισθησία τους απέναντι στα μη ανθρώπινα όντα (Schultz, 2001· Fennell, 2024).

3.3 Το Norm Activation Model (NAM) και η ηθική συμπεριφορά.

Το Norm Activation Model (NAM) αποτελεί ένα από τα πιο επιδραστικά θεωρητικά μοντέλα για την κατανόηση της ηθικά καθοδηγούμενης συμπεριφοράς και χρησιμοποιείται ευρέως στην έρευνα για την περιβαλλοντική και κοινωνικά υπεύθυνη δράση. Το μοντέλο αναπτύχθηκε αρχικά από τον Schwartz με σκοπό να εξηγήσει τις προκοινωνικές συμπεριφορές, δηλαδή τις πράξεις, που αποσκοπούν στην προστασία ή την ευημερία άλλων ανθρώπων ή όντων (Schwartz, 1977· Steg & de Groot, 2010· Onwezen et al., 2013). Στη συνέχεια, το NAM εφαρμόστηκε εκτενώς στην περιβαλλοντική ψυχολογία και στη μελέτη της ηθικής συμπεριφοράς, που σχετίζεται με ζητήματα βιωσιμότητας, όπως η προστασία του περιβάλλοντος και η υπεύθυνη κατανάλωση (Stern, 2000· Harland et al., 1999).

Σύμφωνα με το συγκεκριμένο μοντέλο, η ηθική συμπεριφορά ενεργοποιείται μέσω της ενεργοποίησης προσωπικών ηθικών νορμών, οι οποίες λειτουργούν ως εσωτερικά πρότυπα, καθοδηγούν τη συμπεριφορά ενός ατόμου σε καταστάσεις με ηθικές συνέπειες. Οι προσωπικοί ηθικοί κανόνες ενεργοποιούνται, όταν το άτομο αναγνωρίζει ότι μια συγκεκριμένη κατάσταση έχει αρνητικές συνέπειες για άλλους ή/και όταν αισθάνεται προσωπικά υπεύθυνο για την αποτροπή αυτών των συνεπειών (Schwartz, 1977· Stern et al., 1999). Ένα βασικό στοιχείο του μοντέλου είναι η έννοια της επίγνωσης των συνεπειών (awareness of consequences). Η επίγνωση των συνεπειών αναφέρεται στο βαθμό, κατά τον οποίο ένα άτομο αναγνωρίζει ότι οι πράξεις του μπορούν να έχουν αρνητικές επιπτώσεις σε άλλους ανθρώπους, στα ζώα ή/και στο περιβάλλον (Schwartz, 1977· Stern, 2000). Όταν οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι μια συμπεριφορά μπορεί να προκαλέσει βλάβη, είναι πιο

πιθανό να ενεργοποιηθούν οι ηθικές τους νόρμες και να αναζητήσουν τρόπους αποφυγής αυτής της βλάβης. Στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς, η συνειδητοποίηση των επιπτώσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας στο φυσικό περιβάλλον μπορεί να ενισχύσει τη διάθεση των ατόμων να υιοθετήσουν πιο βιώσιμες πρακτικές (Stern et al., 1999· Harland et al., 1999).

Ένας δεύτερος βασικός παράγοντας του μοντέλου είναι η αναγνώριση προσωπικής ευθύνης (ascribed responsibility). Η έννοια αυτή αναφέρεται στον βαθμό, κατά τον οποίο ένα άτομο αισθάνεται προσωπικά υπεύθυνο για την αποτροπή των αρνητικών συνεπειών μιας πράξης. Ακόμα και όταν οι άνθρωποι αναγνωρίζουν τις αρνητικές επιπτώσεις μιας συμπεριφοράς, η ηθική δράση δεν ενεργοποιείται απαραίτητα αν δεν αισθάνονται ότι έχουν προσωπικό ρόλο στην αντιμετώπιση του προβλήματος. Όταν όμως τα άτομα αντιλαμβάνονται ότι οι δικές τους επιλογές μπορούν να επηρεάσουν την κατάσταση, είναι πιο πιθανό να ενεργοποιήσουν τις προσωπικές τους νόρμες και να υιοθετήσουν υπεύθυνες συμπεριφορές (Stern, 2000· Steg & de Groot, 2010· Onwezen et al., 2013).

Η ενεργοποίηση των προσωπικών ηθικών νορμών αποτελεί τον κεντρικό μηχανισμό του μοντέλου, καθώς οι προσωπικές νόρμες λειτουργούν ως εσωτερικές ηθικές υποχρεώσεις, που καθοδηγούν τη συμπεριφορά των ατόμων σε καταστάσεις, που έχουν ηθικές συνέπειες. Όταν ένα άτομο αισθάνεται ότι έχει ηθική υποχρέωση να ενεργήσει με συγκεκριμένο τρόπο, είναι πιο πιθανό να υιοθετήσει συμπεριφορές, που προάγουν την προστασία άλλων ανθρώπων, ζώων ή του φυσικού περιβάλλοντος. Στο πλαίσιο αυτό, οι προσωπικές νόρμες λειτουργούν ως βασικός μηχανισμός, που μετατρέπει τις αξίες και τις αντιλήψεις ενός ατόμου σε πραγματική συμπεριφορά (Schwartz, 1977· Harland et al., 1999).

Το Norm Activation Model έχει χρησιμοποιηθεί εκτενώς στη μελέτη της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς και της βιωσιμότητας. Πολλές έρευνες έχουν δείξει ότι το μοντέλο μπορεί να εξηγήσει συμπεριφορές, όπως η ανακύκλωση, η εξοικονόμηση ενέργειας και η υποστήριξη πολιτικών προστασίας του περιβάλλοντος (Stern, 2000· Harland et al., 1999· Steg & de Groot, 2010· Onwezen et al., 2013). Επιπλέον, το NAM έχει εφαρμοστεί και στον τομέα του τουρισμού, ιδιαίτερα στη μελέτη της υπεύθυνης τουριστικής συμπεριφοράς και των επιλογών, που σχετίζονται με τη βιωσιμότητα. Έρευνες στον τομέα του βιώσιμου τουρισμού έχουν δείξει, ότι η συνειδητοποίηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του τουρισμού και η

αίσθηση προσωπικής ευθύνης μπορούν να ενισχύσουν την υιοθέτηση πιο υπεύθυνων τουριστικών πρακτικών (Han et al., 2010· Kim & Han, 2010).

Πρόσφατα, το Norm Activation Model (NAM) έχει υιοθετηθεί σε αρκετά ευρεία κλίμακα από την τουριστική έρευνα ως ένα βασικό θεωρητικό εργαλείο για την ερμηνεία της ηθικής και της προκοινωνικής συμπεριφοράς των επισκεπτών. Αν και αρχικά το συγκεκριμένο μοντέλο αναπτύχθηκε στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας, η σύγχρονη βιβλιογραφία δείχνει ότι πλέον εφαρμόζεται ολοένα και περισσότερο στον τουρισμό, ιδιαίτερα σε μελέτες, που εξετάζουν τη συμπεριφορά των τουριστών, τη βιωσιμότητα και την περιβαλλοντική ευαισθησία (Li et al., 2025· Steg & De Groot, 2024). Επομένως, η εφαρμογή του NAM στον τουρισμό βασίζεται στην ικανότητά του να συνδέει την ηθική συνείδηση με συγκεκριμένες συμπεριφορικές εκφράσεις, γεγονός που το καθιστά ιδιαίτερα κατάλληλο για την κατανόηση της υπεύθυνης τουριστικής συμπεριφοράς.

Στο πλαίσιο αυτό, οι βασικές μεταβλητές του μοντέλου, δηλαδή η επίγνωση των συνεπειών (awareness of consequences), η αναγνώριση προσωπικής ευθύνης (ascribed responsibility) και οι προσωπικοί ηθικοί κανόνες (personal norms), έχουν αξιοποιηθεί για την ερμηνεία ενός ευρέος φάσματος τουριστικών συμπεριφορών. Πρόσφατες μελέτες δείχνουν ότι οι τουρίστες, που αναγνωρίζουν τις επιπτώσεις των πράξεών τους στο περιβάλλον και αισθάνονται προσωπικά υπεύθυνοι είναι πιο πιθανό να υιοθετήσουν υπεύθυνες πρακτικές, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους, όπως η προστασία φυσικών πόρων ή η υποστήριξη βιώσιμων υπηρεσιών (Abu Elsamen et al., 2025· Nguyen et al., 2025). Με τον τρόπο αυτό, το NAM συμβάλλει στην κατανόηση της μετάβασης από την ηθική αντίληψη στη συμπεριφορική πρόθεση. Παρόλα αυτά, ακόμα και σε περιπτώσεις, που οι τουρίστες υιοθετούν υπεύθυνες πρακτικές όσον αφορά στο περιβάλλον, κατά τη διάρκεια των διακοπών τους, η περιβαλλοντική υπευθυνότητα δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην αντίστοιχη στάση απέναντι στη χρήση ζώων στον τουρισμό.

Ωστόσο, η σύγχρονη τουριστική βιβλιογραφία δεν περιορίζεται στην απλή εφαρμογή του μοντέλου, αλλά προχωρά σε επεκτάσεις και προσαρμογές του, προκειμένου να ανταποκριθεί στις ιδιαιτερότητες της τουριστικής εμπειρίας. Συγκεκριμένα, ερευνητές έχουν ενσωματώσει στο NAM μεταβλητές, όπως ο συναισθηματικός δεσμός με τον προορισμό, η εμπιστοσύνη προς τους άλλους, η κοινωνική επιρροή και η περιβαλλοντική γνώση, αναγνωρίζοντας ότι η

συμπεριφορά των τουριστών δεν καθορίζεται αποκλειστικά από γνωστικές διεργασίες, αλλά και από συναισθηματικούς και κοινωνικούς παράγοντες (Li et al., 2025· Tang et al., 2025). Η τάση αυτή αντικατοπτρίζει μια ευρύτερη μετατόπιση της τουριστικής έρευνας προς πιο σύνθετα και πολυπαραγοντικά μοντέλα ερμηνείας της συμπεριφοράς.

Επιπλέον, η υιοθέτηση του NAM στον τουρισμό συνδέεται με την αυξανόμενη ανάγκη κατανόησης του τουρίστα ως ηθικού δρώντος και όχι απλώς ως καταναλωτή εμπειριών. Η σύγχρονη έρευνα επισημαίνει ότι οι τουριστικές επιλογές εμπεριέχουν ηθικές διαστάσεις, ιδιαίτερα σε ζητήματα, που αφορούν το περιβάλλον, την πολιτιστική κληρονομιά και τα μη ανθρώπινα όντα (Fennell, 2024· Steg & De Groot, 2010). Στο πλαίσιο αυτό, το NAM προσφέρει ένα συνεκτικό πλαίσιο για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ ηθικής συνείδησης και συμπεριφοράς, ενώ παράλληλα επιτρέπει την ενσωμάτωση νέων μεταβλητών, που σχετίζονται με τη συναισθηματική και κοινωνική διάσταση της τουριστικής εμπειρίας.

Συνολικά, η υιοθέτηση του NAM από τον τουρισμό δεν αποτελεί απλώς μεταφορά ενός θεωρητικού μοντέλου από την κοινωνική ψυχολογία, αλλά συνιστά ένδειξη της προσπάθειας του πεδίου να ερμηνεύσει σε βάθος την ηθική διάσταση της τουριστικής συμπεριφοράς. Η σύγχρονη βιβλιογραφία επιβεβαιώνει ότι το μοντέλο διατηρεί υψηλή ερμηνευτική ισχύ, ενώ, ταυτόχρονα, αναδεικνύει την ανάγκη συνδυασμού του με άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις, προκειμένου να αποδοθεί η πολυπλοκότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς στον τουρισμό (Tang et al., 2025· Li et al., 2025).

3.4 Περιορισμοί του NAM στον τουρισμό.

Παρά τη σημαντική συμβολή του Norm Activation Model (NAM) στην κατανόηση της ηθικής και προκοινωνικής συμπεριφοράς, αρκετές μελέτες επισημαίνουν, ότι αυτό το μοντέλο δεν μπορεί να εξηγήσει πλήρως όλες τις μορφές ανθρώπινης συμπεριφοράς, ιδιαίτερα σε πλαίσια, όπως ο τουρισμός, όπου οι αποφάσεις των ατόμων επηρεάζονται από συναισθηματικούς, κοινωνικούς και ηδονικούς παράγοντες. Το NAM υποθέτει ότι η ηθική συμπεριφορά ενεργοποιείται, όταν τα άτομα αναγνωρίζουν τις συνέπειες μιας πράξης και αισθάνονται προσωπικά υπεύθυνα για αυτές, γεγονός, που ενεργοποιεί τους προσωπικούς ηθικούς κανόνες και οδηγεί σε προκοινωνική δράση (Schwartz, 1977· Steg & De Groot,

2010). Ωστόσο, η πραγματική συμπεριφορά των ανθρώπων δεν είναι πάντοτε συνεπής με τις ηθικές τους πεποιθήσεις ή τη γνώση των συνεπειών των πράξεών τους.

Ένα από τα βασικά όρια του μοντέλου σχετίζεται με το γεγονός ότι η γνώση των συνεπειών μιας πράξης δεν οδηγεί πάντα σε ηθική συμπεριφορά. Ακόμα και όταν τα άτομα γνωρίζουν, ότι μια δραστηριότητα μπορεί να προκαλέσει αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον ή στην ευζωία των ζώων, ενδέχεται να συνεχίσουν να συμμετέχουν σε αυτήν για λόγους ευκολίας, κοινωνικής αποδοχής ή προσωπικής ευχαρίστησης (Steg & De Groot, 2010· Onwezen et al., 2013). Όπως επισημαίνεται στη σχετική βιβλιογραφία, οι προσωπικοί ηθικοί κανόνες λειτουργούν ως αισθήματα ηθικής υποχρέωσης, αλλά η ενεργοποίησή τους δεν οδηγεί πάντοτε σε πραγματική συμπεριφορά, καθώς παρεμβάλλονται συναισθηματικοί και καταστασιακοί παράγοντες, που επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων (Schwartz, 1977· Onwezen et al., 2013).

Στο πλαίσιο του τουρισμού, οι περιορισμοί του μοντέλου γίνονται ακόμη πιο εμφανείς, καθώς οι τουρίστες, συχνά, λειτουργούν ως «ηδονικά υποκείμενα», δηλαδή ως άτομα, που επιδιώκουν εμπειρίες ευχαρίστησης, χαλάρωσης και συναισθηματικής ικανοποίησης, κατά τη διάρκεια των διακοπών τους. Η τουριστική εμπειρία συνδέεται, συχνά, με την αναζήτηση έντονων ή μοναδικών εμπειριών, γεγονός, που μπορεί να μειώσει τη σημασία των ηθικών κριτηρίων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Cohen, 1979· Fennell, 2024). Στο πλαίσιο αυτό, δραστηριότητες, που περιλαμβάνουν αλληλεπίδραση με ζώα μπορεί να γίνονται αντιληπτές κυρίως ως μορφές ψυχαγωγίας ή εμπειρίας, ακόμα και όταν οι τουρίστες γνωρίζουν, ότι αυτές ενδέχεται να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ευζωία των ζώων (Moorhouse et al., 2016).

Η αντίφαση αυτή συνδέεται με το φαινόμενο, που στη βιβλιογραφία περιγράφεται ως «attitude–behaviour gap», δηλαδή το χάσμα ανάμεσα στις δηλωμένες στάσεις των ανθρώπων και στην πραγματική τους συμπεριφορά. Πολλές έρευνες δείχνουν, ότι οι τουρίστες, συχνά, εκφράζουν θετικές στάσεις απέναντι στην προστασία του περιβάλλοντος ή στην ευζωία των ζώων, αλλά στην πράξη συμμετέχουν σε δραστηριότητες, που έρχονται σε αντίθεση με αυτές τις αξίες (Juvan & Dolnicar, 2014· Moorhouse et al., 2017). Το χάσμα αυτό μπορεί να οφείλεται σε παράγοντες, όπως η έλλειψη πληροφόρησης, η κοινωνική επιρροή, η επιθυμία για αυθεντικές εμπειρίες ή η πίεση του τουριστικού πλαισίου.

Επιπλέον, ο τουρισμός, συχνά, λειτουργεί ως μια «ζώνη ηθικής χαλάρωσης», όπου οι άνθρωποι αισθάνονται ότι οι καθημερινές κοινωνικές και ηθικές τους υποχρεώσεις είναι προσωρινά μειωμένες. Η μετάβαση σε ένα διαφορετικό κοινωνικό και χωρικό πλαίσιο, όπως οι διακοπές, μπορεί να οδηγήσει σε μια προσωρινή αναστολή των συνηθισμένων ηθικών κανόνων, που καθοδηγούν τη συμπεριφορά στην καθημερινή ζωή. Σε αυτές τις συνθήκες, οι τουρίστες μπορεί να συμμετέχουν σε δραστηριότητες, που υπό άλλες περιστάσεις θα θεωρούσαν ηθικά προβληματικές (Cohen, 1979· Caton, 2012). Η προσωρινή αυτή χαλάρωση των ηθικών στάσεων εξηγεί, γιατί το Norm Activation Model, παρότι αποτελεί ισχυρό θεωρητικό εργαλείο για την κατανόηση της προκοινωνικής συμπεριφοράς, δεν επαρκεί από μόνο του για να ερμηνεύσει πλήρως τις επιλογές των τουριστών. Η συμπεριφορά των τουριστών επηρεάζεται όχι μόνο από ηθικές νόρμες και αντιλήψεις ευθύνης, αλλά και από συναισθηματικούς, κοινωνικούς και καταναλωτικούς παράγοντες, που χαρακτηρίζουν τη φύση της τουριστικής εμπειρίας (Fennell, 2024· Juvan & Dolnicar, 2014).

Για τον λόγο αυτό, αρκετοί ερευνητές προτείνουν ότι η μελέτη της ηθικής συμπεριφοράς στον τουρισμό πρέπει να συνδυάζει το NAM με άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις, που λαμβάνουν υπόψη τη συναισθηματική εμπλοκή, την κοινωνική επιρροή και τους μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης (Li et al., 2025· Nieto-García et al., 2024· Grigore et al., 2026· Tang et al., 2025). Κινούμενη προς αυτή την κατεύθυνση, η παρούσα μελέτη εξετάζει τη σχέση στις τουριστικές δραστηριότητες με ζώα και την ηθική αποστασιοποίηση των επισκεπτών, που επιλέγουν να συμμετέχουν σε τέτοιου είδους δραστηριότητες αναπτύσσοντας απόσταση από τις προσωπικές τους πεποιθήσεις και στάσεις στην καθημερινή τους ζωή.

3.5 Ηθική αποστασιοποίηση στον τουρισμό με ζώα.

Η έννοια της ηθικής αποστασιοποίησης (moral disengagement) αποτελεί σημαντικό θεωρητικό εργαλείο για την κατανόηση της αντίφασης ανάμεσα στις ηθικές στάσεις των ανθρώπων και στην πραγματική τους συμπεριφορά. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικογνωστικής ηθικής, οι άνθρωποι διαθέτουν εσωτερικούς μηχανισμούς αυτορρύθμισης, που συνδέουν τις ηθικές αξίες με τη συμπεριφορά τους. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις ενεργοποιούνται γνωστικοί μηχανισμοί, που επιτρέπουν στο άτομο να

δικαιολογεί ή να υποβαθμίζει ηθικά προβληματικές πράξεις, απενεργοποιώντας προσωρινά αυτές τις ηθικές αναστολές (Bandura, 1999· Bandura, 2002). Η ηθική αποστασιοποίηση μπορεί επομένως να λειτουργήσει ως μηχανισμός, που «μπλοκάρει» την ενεργοποίηση των προσωπικών ηθικών νορμών, που περιγράφονται στο Norm Activation Model, ακόμα και όταν οι άνθρωποι γνωρίζουν τις αρνητικές συνέπειες μιας πράξης (Schwartz, 1977· Steg & De Groot, 2010).

Στο πλαίσιο του τουρισμού με ζώα, η ηθική αποστασιοποίηση εμφανίζεται, συχνά, μέσα από γνωστικές δικαιολογίες, που επιτρέπουν στους τουρίστες να συμμετέχουν σε δραστηριότητες, οι οποίες ενδέχεται να επηρεάζουν αρνητικά την ευζωία των ζώων. Τυπικά παραδείγματα τέτοιων δικαιολογιών είναι δηλώσεις, όπως «τα ζώα φαίνονταν χαρούμενα», «δεν φαίνονταν να πεινούν» ή «αν η δραστηριότητα δεν ήταν σωστή θα ήταν παράνομη». Μέσω αυτών των γνωστικών στρατηγικών οι τουρίστες τείνουν να υποβαθμίζουν ή να επαναπλαισιώνουν τις αρνητικές συνέπειες της δραστηριότητας, μειώνοντας την προσωπική τους αίσθηση ευθύνης (Bandura, 1999· Moorhouse et al., 2016). Η βιβλιογραφία για τον τουρισμό άγριας ζωής δείχνει ότι πολλοί επισκέπτες δεν αναγνωρίζουν ή δεν αντιλαμβάνονται πλήρως τις επιπτώσεις των τουριστικών δραστηριοτήτων στην ευζωία των ζώων, ακόμα και όταν αυτές είναι εμφανείς (Moorhouse et al., 2015· Moorhouse et al., 2016).

Η διαδικασία αυτή συνδέεται, επίσης, με την κανονικοποίηση της εκμετάλλευσης των ζώων μέσω της τουριστικής εμπειρίας. Στο πλαίσιο των τουριστικών δραστηριοτήτων, η αλληλεπίδραση με ζώα, συχνά, παρουσιάζεται ως μέρος μιας ευχάριστης, αυθεντικής ή «εκπαιδευτικής» εμπειρίας. Η συναισθηματική ένταση της εμπειρίας και η αισθητική της παρουσίαση μπορούν να αποκρύπτουν τις πραγματικές συνθήκες διαβίωσης των ζώων ή να μειώνουν την ηθική ευαισθησία των επισκεπτών. Με τον τρόπο αυτό, δραστηριότητες, που περιλαμβάνουν αιχμαλωσία, εκπαίδευση ή εξαναγκασμένη αλληλεπίδραση με ζώα ενδέχεται να γίνονται αντιληπτές ως αποδεκτές ή φυσιολογικές στο πλαίσιο της τουριστικής εμπειρίας (Fennell, 2024· Winter, 2020· Moorhouse et al., 2016).

Η πρακτική των λεγόμενων wildlife selfies αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αισθητικοποίησης αυτής, καθώς για πολλούς τουρίστες, η φωτογράφιση με ζώα λειτουργεί ως τρόπος καταγραφής και κοινοποίησης μιας μοναδικής εμπειρίας, ενώ, ταυτόχρονα, ενισχύει την κοινωνική αναγνώριση μέσω της ψηφιακής διάδρασης και των θετικών

αντιδράσεων από άλλους χρήστες. Οι εικόνες αυτές, συχνά, παρουσιάζουν τα ζώα ως συνεργάσιμους ή φιλικούς συμμετέχοντες στην εμπειρία, γεγονός, που μπορεί να δημιουργήσει μια λανθασμένη εντύπωση σχετικά με τη φυσική τους συμπεριφορά και την ευζωία τους (Islam et al., 2025· Harrington et al., 2023). Ακόμα, η κοινωνική επιβεβαίωση παίζει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ηθικής αποστασιοποίησης. Όταν οι τουρίστες βλέπουν άλλους επισκέπτες να συμμετέχουν σε παρόμοιες δραστηριότητες ή να μοιράζονται αντίστοιχες εμπειρίες στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (ΜΚΔ), η συμπεριφορά αυτή τείνει να γίνεται αντιληπτή ως κοινωνικά αποδεκτή.

Η κοινωνική κανονικοποίηση μειώνει την πιθανότητα κριτικής αξιολόγησης της δραστηριότητας και ενισχύει την τάση των τουριστών να συμμετέχουν σε παρόμοιες εμπειρίες, ακόμη και όταν αυτές μπορεί να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ευζωία των ζώων (Moorhouse et al., 2016· Harrington et al., 2023· Kredens & Vogt, 2023). Παράλληλα, προσφέρει χρήσιμα δεδομένα για τη διαμόρφωση πολιτικών και παρεμβάσεων, που δεν περιορίζονται, απλώς, στην παροχή πληροφοριών, αλλά στοχεύουν και στην αποδόμηση των τρόπων, με τους οποίους οι μη ηθικές πρακτικές παρουσιάζονται ως φυσιολογικές, ακίνδυνες ή αναπόφευκτες.

3.6 Συμπεράσματα Κεφαλαίου.

Η ηθική συμπεριφορά και η ηθική αποστασιοποίηση στον τουρισμό και ιδιαίτερα στις εμπειρίες με ζώα, κατά τη διάρκεια των διακοπών, δεν ταυτίζονται με τις επιλογές των τουριστών στην καθημερινότητά τους, καθώς δεν καθορίζονται αποκλειστικά από τη γνώση ή από δηλωμένες φιλοξωικές αξίες, αλλά από ένα σύνθετο πλέγμα κοινωνικών, ψυχολογικών και πολιτισμικών μηχανισμών. Η στάση των τουριστών απέναντι στα ζώα διαμορφώνεται μέσα από τις αξίες, τις πεποιθήσεις, τα επίπεδα ενσυναίσθησης και τον βαθμό διεύρυνσης του ηθικού κύκλου καθενός από αυτούς. Τα στοιχεία αυτά επηρεάζουν καθοριστικά την αντιμετώπιση των ζώων ως όντων άξιων ηθικής μέριμνας ή ως μέσα ψυχαγωγίας ή/και παραγωγής εμπειρίας. Στο πλαίσιο αυτό, η ενσυναίσθηση προς τα μη ανθρώπινα όντα και η ένταξή τους στον ηθικό κύκλο των ανθρώπων συνιστούν κρίσιμες προϋποθέσεις για την

ανάπτυξη πιο υπεύθυνης στάσης απέναντι στις τουριστικές δραστηριότητες, που τα συμπεριλαμβάνουν.

Παράλληλα, η επισκόπηση του Norm Activation Model έδειξε ότι, παρότι το μοντέλο προσφέρει ένα ιδιαίτερα χρήσιμο θεωρητικό πλαίσιο για την κατανόηση της ηθικής συμπεριφοράς, το μοντέλο, το οποίο συνδέει την επίγνωση των συνεπειών, την αναγνώριση προσωπικής ευθύνης και την ενεργοποίηση των προσωπικών ηθικών κανόνων, μπορεί να συμπληρωθεί με πρόσθετες θεωρητικές προσεγγίσεις προκειμένου να εξηγήσει την πραγματική συμπεριφορά των τουριστών. Κατά τη διάρκεια των τουριστικών δραστηριοτήτων, η επιδίωξη ευχαρίστησης, η κοινωνική επιρροή, η επιθυμία για μοναδικές εμπειρίες και η προσωρινή «ηθική χαλάρωση», που προσφέρουν οι διακοπές συχνά αποδυναμώνουν τη μετατροπή των ηθικών πεποιθήσεων σε πράξη. Σε αυτό ακριβώς το σημείο γίνεται εμφανής η σημασία της ηθικής αποστασιοποίησης, που λειτουργεί ως μηχανισμός γνωστικής και συναισθηματικής αποδέσμευσης από τις αρνητικές συνέπειες των άμεσων και των έμμεσων πράξεων απέναντι στα ζώα.

Με αυτόν τον τρόπο, οι τουρίστες χρησιμοποιούν δικαιολογίες, κανονικοποιούν κοινωνικά και αισθητικά την εμπειρία, γεγονός στο οποίο τα ΜΚΔ παίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν σε δραστηριότητες με ζώα, χωρίς να βιώνουν έντονη ηθική σύγκρουση. Επομένως, η κατανόηση της τουριστικής συμπεριφοράς απέναντι στα ζώα απαιτεί μια σύνθετη προσέγγιση, που να συνδυάζει τις ηθικές νόρμες με τους μηχανισμούς αποστασιοποίησης, ώστε να καθίσταται δυνατή η διαμόρφωση πιο αποτελεσματικών στρατηγικών ενημέρωσης, εκπαίδευσης και προώθησης ηθικά υπεύθυνων μορφών τουρισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Μεθοδολογία.

4.1 Ερευνητική προσέγγιση.

Η παρούσα έρευνα υιοθετεί την ποιοτική ερευνητική προσέγγιση, καθώς επιδιώκει να διερευνήσει σε βάθος τον τρόπο, με τον οποίο οι τουρίστες αντιλαμβάνονται, ερμηνεύουν και νοηματοδοτούν τις εμπειρίες τους σε δραστηριότητες, που περιλαμβάνουν ζώα. Η ποιοτική έρευνα δεν αποσκοπεί στη μέτρηση ή στη γενίκευση των αποτελεσμάτων σε έναν ευρύτερο πληθυσμό, αλλά στην κατανόηση των νοημάτων, των εμπειριών και των κοινωνικών διαδικασιών, που διαμορφώνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά μέσα στο φυσικό της πλαίσιο (Creswell & Poth, 2018· Beedie, 2020· Merriam & Tisdell, 2016).

Η επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογικής προσέγγισης συνδέεται άμεσα με τα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης, τα οποία επικεντρώνονται στον τρόπο με τον οποίο οι τουρίστες αντιλαμβάνονται την ευζωία των ζώων, αποδίδουν ή αποφεύγουν να αποδώσουν ευθύνη, εκφράζουν προσωπικούς ηθικούς κανόνες και ενεργοποιούν πιθανούς μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης. Τα ζητήματα αυτά αφορούν κυρίως αντιλήψεις, στάσεις, προσωπικές ερμηνείες και ηθικούς συλλογισμούς των συμμετεχόντων και αποτελούν στοιχεία, τα οποία δεν μπορούν να αποτυπωθούν επαρκώς μέσα από τυποποιημένες ποσοτικές μετρήσεις, αλλά απαιτούν την εις βάθος διερεύνηση των αφηγήσεων και των εμπειριών των συμμετεχόντων (Denzin & Lincoln, 2018· Patton, 2015· Beedie, 2020). Η συγκεκριμένη έρευνα βασίζεται, κυρίως, στο ερμηνευτικό ερευνητικό παράδειγμα (interpretivist paradigm), σύμφωνα με το οποίο η κοινωνική πραγματικότητα δεν θεωρείται αντικειμενική και ενιαία, αλλά συγκροτείται μέσα από τις εμπειρίες, τις αλληλεπιδράσεις και τις υποκειμενικές ερμηνείες των ατόμων (Ramseook-Munhurrin & Durberry, 2020· Denzin & Lincoln, 2018· Creswell & Poth, 2018).

4.2 Ερευνητικός σχεδιασμός και πηγές δεδομένων.

Ο ερευνητικός σχεδιασμός της παρούσας μελέτης βασίζεται σε ποιοτική στρατηγική διερεύνησης και αποσκοπεί στην εις βάθος κατανόηση των αντιλήψεων, των ηθικών στάσεων και των μηχανισμών σκέψης, που αναπτύσσουν οι τουρίστες απέναντι στη χρήση ζώων σε τουριστικές δραστηριότητες. Ο σχεδιασμός οργανώθηκε με γνώμονα την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων, τη σύνδεσή τους με το θεωρητικό πλαίσιο του Norm Activation Model (NAM) και της θεωρίας της ηθικής αποστασιοποίησης (Moral Disengagement), επιτρέποντας τη διερεύνηση τόσο των ατομικών εμπειριών όσο και των δημόσιων αφηγήσεων των επισκεπτών (Creswell & Poth, 2018· Patton, 2015· Ramseook-Munhurrin & Durbarry, 2020).

Επιπλέον, η έρευνα στηρίζεται στη χρήση δύο συμπληρωματικών πηγών ποιοτικών δεδομένων, οι οποίες εξετάζουν το ίδιο ερευνητικό φαινόμενο από διαφορετικές οπτικές, με την πρώτη πηγή να αφορά ημιδομημένες συνεντεύξεις με άτομα, που είχαν συμμετάσχει σε τουριστικές δραστηριότητες, στις οποίες εμπλέκονται ή συμπεριλαμβάνονται ζώα, όπως οι ζωολογικοί κήποι, τα πάρκα ζώων, οι φάρμες, τα ενυδρεία και άλλες αντίστοιχες εγκαταστάσεις. Οι συνεντεύξεις αποσκοπούν, κυρίως, στην εις βάθος διερεύνηση των εμπειριών, των αντιλήψεων και των ηθικών συλλογισμών των συμμετεχόντων, παρέχοντας τη δυνατότητα ανάπτυξης προσωπικών αφηγήσεων και αναστοχασμού (Kallio et al., 2016· Beedie, 2020).

Η δεύτερη πηγή δεδομένων αφορά τις διαδικτυακές αξιολογήσεις (online reviews) επισκεπτών, που δημοσιεύθηκαν στην πλατφόρμα TripAdvisor και αφορούν ζωολογικούς κήπους, πάρκα ζώων, ενυδρεία και άλλες παρόμοιες εγκαταστάσεις στην Κύπρο. Οι αξιολογήσεις αυτές αποτελούν δημόσια διαθέσιμες αφηγήσεις εμπειριών, μέσα από τις οποίες οι επισκέπτες εκφράζουν αντιλήψεις, συναισθήματα, αξιολογικές κρίσεις και ηθικές τοποθετήσεις σχετικά με τις εμπειρίες τους. Η αξιοποίησή τους συμπληρώνει τα δεδομένα των συνεντεύξεων, προσφέροντας πρόσβαση σε αυθόρμητες εκφράσεις των επισκεπτών εκτός του πλαισίου της ερευνητικής συνέντευξης, διατηρώντας στο ακέραιο την ανωνυμία των χρηστών, που έκαναν τις εν λόγω δημοσιεύσεις (Kozinets, 2015· Janta, 2020).

Η συνδυαστική αξιοποίηση των δύο αυτών πηγών επιτρέπει τη διερεύνηση του ίδιου φαινομένου μέσα από διαφορετικά επικοινωνιακά και κοινωνικά πλαίσια, ενισχύοντας την πληρότητα της ερμηνείας και επιτρέποντας τη σύγκριση μεταξύ των προσωπικών αφηγήσεων των συμμετεχόντων και του δημόσιου λόγου, που διατυπώνεται στις διαδικτυακές αξιολογήσεις. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυνατή η βαθύτερη κατανόηση των τρόπων, με τους οποίους οι τουρίστες αντιλαμβάνονται την ευζωία των ζώων, αποδίδουν ευθύνη, ενεργοποιούν προσωπικούς ηθικούς κανόνες ή αναπτύσσουν μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης (Patton, 2015· Braun & Clarke, 2013· Everett & Aloudat, 2020).

4.3 Ημιδομημένες συνεντεύξεις.

Η παρούσα έρευνα αξιοποιεί ως βασικό εργαλείο συλλογής ποιοτικών δεδομένων την ημιδομημένη συνέντευξη, καθώς η μέθοδος αυτή επιτρέπει τη διερεύνηση εμπειριών, αντιλήψεων, στάσεων και νοηματοδοτήσεων, που δεν μπορούν να αποτυπωθούν επαρκώς μέσα από αυστηρά τυποποιημένα ερευνητικά εργαλεία. Η ημιδομημένη συνέντευξη βρίσκεται ανάμεσα στη δομημένη και στη μη δομημένη συνέντευξη, καθώς βασίζεται σε προκαθορισμένο οδηγό ερωτήσεων, αλλά διατηρεί την ευελιξία της εμβάθυνσης, της προσαρμογής και της διατύπωσης συμπληρωματικών ερωτήσεων, όταν αναδύονται ζητήματα ερευνητικού ενδιαφέροντος (Kvale & Brinkmann, 2009· Patton, 2015· Rubin & Rubin, 2012).

Η επιλογή της ημιδομημένης συνέντευξης κρίνεται κατάλληλη για την παρούσα μελέτη, καθώς στόχος είναι η κατανόηση του τρόπου, με τον οποίο οι συμμετέχοντες νοηματοδοτούν τις εμπειρίες τους σε τουριστικές δραστηριότητες, που συμπεριλαμβάνουν ζώα. Στην ποιοτική έρευνα το ενδιαφέρον δεν περιορίζεται στο «τι» απαντούν οι συμμετέχοντες, αλλά επεκτείνεται στο «πώς» οργανώνουν την εμπειρία τους, ποιες έννοιες χρησιμοποιούν και ποια νοήματα αποδίδουν στις στάσεις και στις επιλογές τους (Creswell & Poth, 2018· Kvale & Brinkmann, 2009). Στο πεδίο της τουριστικής έρευνας, οι ποιοτικές συνεντεύξεις θεωρούνται ιδιαίτερα χρήσιμες, καθώς επιτρέπουν την πρόσβαση σε υποκειμενικές ερμηνείες, αξίες, κίνητρα και αξιολογήσεις, που σχετίζονται με την τουριστική εμπειρία (Beedie, 2020· Veal, 2018).

Ο οδηγός της συνέντευξης σχεδιάστηκε με βάση τον σκοπό της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα και το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης. Οι ερωτήσεις οργανώθηκαν σε θεματικές ενότητες, ώστε να καλύπτονται οι βασικές διαστάσεις του Norm Activation Model και οι πιθανοί μηχανισμοί ηθικής αποστασιοποίησης, χωρίς να περιορίζεται η φυσική ροή της συνομιλίας (Kallio et al., 2016· Cohen et al., 2018). Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη διατύπωση ανοικτών, σαφών και μη κατευθυντικών ερωτήσεων, ώστε οι συμμετέχοντες να μπορούν να αναπτύξουν ελεύθερα τις απόψεις και τις εμπειρίες τους, χωρίς να οδηγούνται σε προκαθορισμένες απαντήσεις (Patton, 2015· Kvale & Brinkmann, 2009).

4.4 Δείγμα και κριτήρια συμμετοχής.

Το δείγμα των συνεντεύξεων της παρούσας έρευνας αποτελείται από 44 συμμετέχοντες, οι οποίοι είχαν προηγούμενη εμπειρία από μία τουλάχιστον τουριστική δραστηριότητα, που περιλάμβανε ζώα, όπως επισκέψεις σε ζωολογικούς κήπους, πάρκα ζώων, φάρμες, ενυδρεία ή άλλες αντίστοιχες εγκαταστάσεις με δραστηριότητες. Οι εμπειρίες αυτές προέρχονταν από επισκέψεις, που πραγματοποιήθηκαν στην Κύπρο, στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες χώρες του εξωτερικού, καθώς δεν τέθηκε γεωγραφικός περιορισμός κατά την επιλογή των συμμετεχόντων. Επιπλέον, η επιλογή των συμμετεχόντων πραγματοποιήθηκε με δειγματοληψία σκοπιμότητας (purposive sampling), καθώς αναζητήθηκαν άτομα, που πληρούσαν το βασικό ερευνητικό κριτήριο της προηγούμενης εμπειρίας σε δραστηριότητες τουρισμού με ζώα (Patton, 2015· Creswell & Poth, 2018· Beedie, 2020).

Η πρόσβαση στους συμμετέχοντες πραγματοποιήθηκε μέσω προσωπικών επαφών, γνωστών και συστάσεων τρίτων, γεγονός που προσδίδει στη διαδικασία και χαρακτηριστικά δειγματοληψίας ευκολίας (convenience sampling), πρακτική, που χρησιμοποιείται συχνά στην ποιοτική έρευνα, όταν το υπό μελέτη φαινόμενο απαιτεί συγκεκριμένα βιώματα ή εμπειρίες από τους συμμετέχοντες (Merriam & Tisdell, 2016· Beedie, 2020).

Αρχικά, επιχειρήθηκε η αναζήτηση συμμετεχόντων επιτόπου σε ζωολογικούς κήπους και άλλους χώρους τουρισμού με ζώα. Ωστόσο, η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν κατέστη εφικτή, καθώς η διάρκεια των ημιδομημένων συνεντεύξεων και η φύση των ερωτήσεων απαιτούσαν σημαντικό χρόνο και ενεργό συμμετοχή από τους επισκέπτες, γεγονός που περιορίζε

σημαντικά τη δυνατότητα διεξαγωγής τους κατά τη διάρκεια της επίσκεψης. Έτσι, επιλέχθηκε η προσέγγιση συμμετεχόντων εκτός του χώρου των επισκέψεων, σε χρόνο που εξυπηρετούσε τους ίδιους και επέτρεπε την ανάπτυξη μιας πιο ολοκληρωμένης συζήτησης. Άλλωστε, σκοπός της εν λόγω έρευνας δεν ήταν η στατιστική αντιπροσώπευση του πληθυσμού των τουριστών ούτε η σύγκριση δημογραφικών ομάδων, αλλά η εις βάθος διερεύνηση διαφορετικών εμπειριών, αντιλήψεων και ηθικών συλλογισμών γύρω από τον τουρισμό με ζώα.

Για τον λόγο αυτό δεν επιδιώχθηκε η ομοιογένεια του δείγματος ως προς το φύλο, την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο ή τον επαγγελματικό κλάδο, αλλά η συγκέντρωση ενός ετερογενούς δείγματος, που θα μπορούσε να προσφέρει πλούτο εμπειριών και διαφορετικές οπτικές γωνίες, στοιχείο που θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό στην ποιοτική έρευνα (Patton, 2015· Denzin & Lincoln, 2018· Ramseook-Munhurrun & Durbarry, 2020). Η γεωγραφική ποικιλία των εμπειριών κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντική, καθώς επέτρεψε τη διερεύνηση αντιλήψεων, που διαμορφώθηκαν σε διαφορετικά τουριστικά περιβάλλοντα και σε εγκαταστάσεις με διαφορετικές πρακτικές διαχείρισης και ευζωίας των ζώων (Patton, 2015· Beedie, 2020). Το μέγεθος του δείγματος θεωρήθηκε επαρκές για την επίτευξη των στόχων της ποιοτικής έρευνας, καθώς παρείχε πλούσιο αφηγηματικό υλικό και επέτρεψε την εις βάθος διερεύνηση των αντιλήψεων των συμμετεχόντων σχετικά με την ευζωία των ζώων, την απόδοση ευθύνης, τους προσωπικούς ηθικούς κανόνες και τους μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης, που αποτελούν τους βασικούς άξονες της παρούσας μελέτης (Patton, 2015· Braun & Clarke, 2013).

4.5 Διαδικασία συλλογής των πρωτογενών δεδομένων.

Η συλλογή των πρωτογενών δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων, οι οποίες διεξήχθησαν τηλεφωνικά, κατά το χρονικό διάστημα Μαρτίου του 2026 έως και τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς. Η τηλεφωνική διεξαγωγή των συνεντεύξεων επιλέχθηκε, καθώς παρείχε τη δυνατότητα συμμετοχής ατόμων, που βρίσκονταν σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές, τόσο στην Κύπρο και την Ελλάδα, όσο και σε άλλες χώρες, ενώ παράλληλα, διευκόλυνε τον προγραμματισμό της συνέντευξης σε χρόνο, που

εξυπηρετούσε τους συμμετέχοντες (Creswell & Poth, 2018· Patton, 2015· Beedie, 2020). Καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας συλλογής των δεδομένων επιδιώχθηκε η διατήρηση ουδέτερης στάσης από την ερευνήτρια, με περιορισμό των παρεμβάσεων στο ελάχιστο δυνατό και με έμφαση στην ελεύθερη ανάπτυξη των προσωπικών εμπειριών, αντιλήψεων και ηθικών συλλογισμών των συμμετεχόντων. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίστηκε ότι το παραγόμενο εμπειρικό υλικό αντανakλούσε όσο το δυνατόν αυθεντικότερα τις αφηγήσεις τους και εξυπηρετούσε τους στόχους της παρούσας ποιοτικής έρευνας (Patton, 2015· Denzin & Lincoln, 2018· Ramseook-Munhurrin & Durbarry, 2020).

Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε περίπου από 16 έως 48 λεπτά, ανάλογα με την έκταση των αφηγήσεων και την προθυμία των συμμετεχόντων να αναπτύξουν τις εμπειρίες τους. Όλες οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν με τη σύμφωνη γνώμη των συμμετεχόντων, και στη συνέχεια απομαγνητοφωνήθηκαν αυτούσιες από την ερευνήτρια. Η απομαγνητοφώνηση πραγματοποιήθηκε αμέσως μετά τη διεξαγωγή κάθε συνέντευξης, ώστε να διατηρηθεί η πιστότητα των αφηγήσεων και να διευκολυνθεί η αρχική εξοικείωση της ερευνήτριας με το εμπειρικό υλικό, διαδικασία που αποτελεί βασικό στάδιο της ποιοτικής ανάλυσης (Braun & Clarke, 2013· Everett & Aloudat, 2020).

4.6 Διαδικτυακές αξιολογήσεις ως εμπειρική πηγή δεδομένων.

Εκτός από τις ημιδομημένες συνεντεύξεις, η παρούσα έρευνα αξιοποιεί ως δεύτερη εμπειρική πηγή δεδομένων διαδικτυακές αξιολογήσεις επισκεπτών, οι οποίες έχουν αναρτηθεί στην πλατφόρμα TripAdvisor και αφορούν ζωολογικούς κήπους, πάρκα ζώων, φάρμες και ενυδρεία της Κύπρου για διάστημα 8 ετών. Συγκεκριμένα, αναλύθηκαν οι αξιολογήσεις από τον Μάιο του 2018 έως τον Ιούνιο του 2026 και για λόγους χρονικής ομοιομορφίας, επιλέχθηκε το ίδιο χρονικό διάστημα για όλους τους εξεταζόμενους χώρους, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα reviews του Petrides Farm Park ξεκινούν το 2018. Η επιλογή των διαδικτυακών αξιολογήσεων βασίζεται στο γεγονός ότι τα online reviews αποτελούν μορφή παραγόμενου από τους χρήστες περιεχομένου (user-generated content), μέσα από το οποίο οι επισκέπτες περιγράφουν, αξιολογούν και δημοσιοποιούν τις τουριστικές τους εμπειρίες (Mkono, 2012· Vásquez, 2014). Η αξιοποίηση των δημόσια διαθέσιμων reviews αντλεί

στοιχεία από τη νετνογραφική προσέγγιση (netnography), χωρίς να συνιστά πλήρη εφαρμογή της, καθώς τα reviews εξετάζονται ως κείμενα και όχι ως πρακτικές μιας οριοθετημένης ψηφιακής κοινότητας (Kozinets, 2015).

Η αξιοποίηση του TripAdvisor κρίνεται κατάλληλη, καθώς η πλατφόρμα λειτουργεί ως δημόσιος ψηφιακός χώρος, όπου οι τουρίστες εκφράζουν αυθόρμητα εντυπώσεις, συναισθήματα, κρίσεις και αξιολογήσεις για τις εμπειρίες τους. Σε αντίθεση με τη συνέντευξη, όπου η αφήγηση παράγεται μέσα από την αλληλεπίδραση με την ερευνήτρια, τα reviews συνιστούν ήδη διαμορφωμένα δημόσια κείμενα, τα οποία έχουν παραχθεί χωρίς ερευνητική καθοδήγηση. Για τον λόγο αυτό, μπορούν να προσφέρουν διαφορετικού τύπου υλικό, καθώς αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες επιλέγουν οι ίδιοι να παρουσιάσουν την εμπειρία τους σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό (Kozinets, 2015· Vásquez, 2014).

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, οι διαδικτυακές αξιολογήσεις δεν προσεγγίζονται μόνο ως δείκτες ικανοποίησης ή δυσαρέσκειας, αλλά ως δημόσιες ηθικές αφηγήσεις. Μέσα σε αυτές, οι επισκέπτες μπορεί να σχολιάζουν την καθαριότητα των χώρων, τη συμπεριφορά του προσωπικού ή την οργάνωση της επίσκεψης, αλλά συχνά αναφέρονται και στην κατάσταση των ζώων, στις συνθήκες διαβίωσής τους, στη συγκίνηση, που τους προκάλεσε η επαφή με τα ζώα ή σε πιθανή ενόχληση απέναντι σε εικόνες αιχμαλωσίας, περιορισμού ή κακής φροντίδας. Έτσι, τα reviews αποτελούν χρήσιμο υλικό για την κατανόηση του τρόπου, με τον οποίο οι τουρίστες αντιλαμβάνονται, εκφράζουν ή παρακάμπτουν ζητήματα ευζωίας των ζώων σε δημόσιο λόγο (Mkono & Markwell, 2014· Fennell, 2022).

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η διάσταση της επιτελεστικής ηθικότητας (performative morality), καθώς στο πλαίσιο των online reviews, οι τουρίστες δεν περιγράφουν απλώς τι είδαν ή τι έζησαν, αλλά ταυτόχρονα παρουσιάζουν και μια εικόνα του εαυτού τους προς τους άλλους χρήστες της πλατφόρμας. Η αξιολόγηση μπορεί, επομένως, να λειτουργήσει ως μορφή αυτοπαρουσίασης, όπου ο επισκέπτης προβάλλεται ως υπεύθυνος, ευαίσθητος, ενημερωμένος ή φιλόζωος, ή αντίθετα ως επισκέπτης, που αντιμετωπίζει τη χρήση των ζώων ως φυσιολογικό και αναμενόμενο μέρος της τουριστικής εμπειρίας. Η διάσταση αυτή συνδέεται με τη θεωρία της αυτοπαρουσίασης, σύμφωνα με την οποία τα άτομα

διαμορφώνουν τον λόγο και την εικόνα τους ανάλογα με το κοινό, στο οποίο απευθύνονται (Goffman, 1956· Tosi & Warmke, 2016).

4.6.1 Οι αντιλήψεις των επισκεπτών για την ευζωία των ζώων σε πάρκα ζώων, ζωολογικούς κήπους και ενυδρεία μέσα από τα reviews του TripAdvisor.

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας συγκροτήθηκε ειδικό σχήμα κωδικοποίησης με άξονα την ευζωία των ζώων, ώστε τα διαδικτυακά reviews να αναλυθούν όχι μόνο ως εκφράσεις ικανοποίησης ή δυσαρέσκειας των επισκεπτών, αλλά και ως κείμενα, που περιέχουν άμεσες ή έμμεσες αναφορές στις συνθήκες ζωής, τη συμπεριφορά, τη μεταχείριση και τη γενικότερη κατάσταση των ζώων. Οι βασικές θεματικές κατηγορίες της ανάλυσης περιλάμβαναν τις συνθήκες διαβίωσης, τη σωματική κατάσταση και υγεία των ζώων, τη συμπεριφορά τους, τη μεταχείριση από το προσωπικό, τον βαθμό εξαναγκασμού ή χρήσης τους για ψυχαγωγικούς σκοπούς, τη δυνατότητα εκδήλωσης φυσικής συμπεριφοράς, την αλληλεπίδραση με τους επισκέπτες, καθώς και την ηθική αξιολόγηση που διατυπώνεται από τους ίδιους τους χρήστες.

Παράλληλα, καταγράφηκαν και περιπτώσεις αμφίσημων ή αντιφατικών αξιολογήσεων, στις οποίες ο χρήστης αναγνωρίζει ενδείξεις προβληματικής μεταχείρισης, χωρίς, όμως, να απορρίπτει συνολικά την εμπειρία. Η προσέγγιση αυτή επέτρεψε την ερμηνευτική διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η ευζωία των ζώων καθίσταται ορατή, αποσιωπάται ή επανανοηματοδοτείται μέσα στον λόγο των επισκεπτών. Στο σχήμα κωδικοποίησης εντάχθηκαν επίσης κατηγορίες, που αφορούν τη συναισθηματική ανταπόκριση των επισκεπτών, τόσο απέναντι στα ίδια τα ζώα όσο και απέναντι στον κήπο ή στον ευρύτερο χώρο, όπου αυτά βρίσκονται. Η επιλογή αυτή κρίθηκε αναγκαία, καθώς τα reviews δεν περιορίζονται σε περιγραφικές ή αξιολογικές κρίσεις, αλλά συχνά περιλαμβάνουν σαφείς εκφράσεις λύπης, χαράς, ενσυναίσθησης, δυσφορίας, απογοήτευσης ή αμηχανίας. Παράλληλα, εξετάστηκε και ο τρόπος με τον οποίο ο κήπος αξιολογείται ως περιβάλλον, που ευνοεί ή περιορίζει την ευζωία των ζώων. Με αυτόν τον τρόπο, η ανάλυση καθίσταται πιο σύνθετη, καθώς λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τις αναφορές στις συνθήκες διαβίωσης των ζώων,

αλλά και το συναισθηματικό και ηθικό φίλτρο, μέσα από το οποίο οι επισκέπτες προσλαμβάνουν την εμπειρία τους.

4.7 Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων.

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης (Thematic Analysis), η οποία αποτελεί μία από τις πλέον διαδεδομένες και ευέλικτες μεθόδους ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων. Η συγκεκριμένη μέθοδος επιτρέπει τον συστηματικό εντοπισμό, την οργάνωση, την ερμηνεία και την παρουσίαση επαναλαμβανόμενων θεμάτων και νοηματικών μοτίβων μέσα από τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων, διατηρώντας παράλληλα τον πλούτο και την πολυπλοκότητα των εμπειριών τους (Braun & Clarke, 2013· Everett & Aloudat, 2020). Η επιλογή της κρίθηκε ιδιαίτερα κατάλληλη, καθώς η παρούσα έρευνα επιδιώκει να διερευνήσει όχι μόνο το περιεχόμενο των αφηγήσεων των τουριστών, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους αυτοί νοηματοδοτούν τις εμπειρίες τους και διαμορφώνουν ηθικές κρίσεις σχετικά με τη χρήση ζώων στον τουρισμό (Braun & Clarke, 2013· Beedie, 2020).

Η ανάλυση ακολούθησε τα έξι στάδια που προτείνουν οι Braun και Clarke (2006: 87 – 92) με τη σειρά που αναφέρονται ακολούθως: (α) εξοικείωση με τα δεδομένα μέσω επανειλημμένης ανάγνωσης των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων και των διαδικτυακών αξιολογήσεων, (β) δημιουργία αρχικών κωδίκων, (γ) αναζήτηση θεμάτων, (δ) αναθεώρηση και ομαδοποίηση των θεμάτων, (ε) ορισμός και ονομασία των τελικών θεμάτων και (στ) σύνθεση και παρουσίαση των αποτελεσμάτων. Η διαδικασία αυτή επέτρεψε τη συστηματική οργάνωση του ερευνητικού υλικού και την ανάδειξη τόσο εμφανών όσο και υποκείμενων νοημάτων, που σχετίζονται με τις αντιλήψεις των συμμετεχόντων (Braun & Clarke, 2013· Everett & Aloudat, 2020).

Η παρούσα έρευνα υιοθετεί θεωρητικά καθοδηγούμενη (deductive) θεματική ανάλυση, καθώς η κωδικοποίηση οργανώθηκε με βάση ένα προκαθορισμένο θεωρητικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, οι βασικοί άξονες της αρχικής κωδικοποίησης προέκυψαν από τις διαστάσεις του Norm Activation Model (NAM), δηλαδή την επίγνωση των συνεπειών (awareness of consequences), την απόδοση ευθύνης (ascribed responsibility) και τους προσωπικούς ηθικούς

κανόνες (personal norms), ενώ παράλληλα, αναζητήθηκαν ενδείξεις ηθικής αποστασιοποίησης (moral disengagement), όπως η μετατόπιση ευθύνης, η υποβάθμιση των συνεπειών, η ηθική δικαιολόγηση και η κανονικοποίηση της χρήσης των ζώων για τουριστικούς σκοπούς (Schwartz, 1977· De Groot & Steg, 2009· Bandura, 1999· Bandura, 2002). Παρότι η ανάλυση βασίστηκε σε προκαθορισμένες θεωρητικές κατηγορίες, παρέμεινε ανοικτή στην ανάδυση νέων θεμάτων και υποθεμάτων, που προέκυψαν από τα ίδια τα δεδομένα, σύμφωνα με τις αρχές της ποιοτικής έρευνας (Braun & Clarke, 2013· Patton, 2015).

Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε τόσο στις ημιδομημένες συνεντεύξεις όσο και στις διαδικτυακές αξιολογήσεις επισκεπτών, οι οποίες συλλέχθηκαν από την πλατφόρμα TripAdvisor. Αρχικά, τα δύο σώματα ποιοτικών δεδομένων αναλύθηκαν χωριστά, προκειμένου να εντοπιστούν τα κυρίαρχα θέματα, που αναδύονταν από κάθε πηγή. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε συγκριτική ερμηνεία των αποτελεσμάτων, με στόχο να αναδειχθούν κοινά μοτίβα, διαφοροποιήσεις και πιθανές αποκλίσεις ανάμεσα στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων και στις δημόσιες διαδικτυακές αξιολογήσεις. Η συνδυαστική αξιοποίηση των δύο πηγών δεδομένων συνέβαλε στην πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου και στην ενίσχυση της ερμηνευτικής πληρότητας της έρευνας (Patton, 2015· Kozinets, 2015· Janta, 2020).

Κατά την ανάλυση δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση τόσο στο λεκτικό περιεχόμενο όσο και στον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες και οι συντάκτες των διαδικτυακών αξιολογήσεων διατύπωναν τις εμπειρίες και τις ηθικές τους κρίσεις. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν οι αφηγήσεις, που αποκάλυπταν μορφές ενσυναίσθησης προς τα ζώα, προσωπικής ευθύνης, αλλά και μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης, όπως η μεταφορά ευθύνης στους παρόχους, η επίκληση της πολιτισμικής παράδοσης ή η υποβάθμιση πιθανών προβλημάτων ευζωίας. Με τον τρόπο αυτό, η θεματική ανάλυση δεν περιορίστηκε στην απλή περιγραφή του περιεχομένου, αλλά επέτρεψε την εις βάθος ερμηνεία των ψυχολογικών και ηθικών

διεργασιών που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των τουριστών απέναντι στα ζώα (Bandura, 1999· Braun & Clarke, 2013· Everett & Aloudat, 2020).

4.8 Δεοντολογία και αξιοπιστία της έρευνας.

Η παρούσα έρευνα σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σύμφωνα με τις βασικές αρχές της ερευνητικής δεοντολογίας, οι οποίες διέπουν την ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον σεβασμό της αυτονομίας των συμμετεχόντων, στην εθελοντική συμμετοχή, στην προστασία της ιδιωτικότητας και στη διασφάλιση της εμπιστευτικότητας των δεδομένων, που συλλέχθηκαν (Creswell & Poth, 2018· Cohen et al., 2018· Beedie, 2020). Πριν από την έναρξη κάθε συνέντευξης, οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν για τον σκοπό της έρευνας, τον τρόπο διεξαγωγής της, τη χρήση των δεδομένων αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς, καθώς και για το δικαίωμά τους να διακόψουν οποιαδήποτε στιγμή τη συμμετοχή τους χωρίς καμία συνέπεια. Παράλληλα, ζητήθηκε η συγκατάθεσή τους για την ηχογράφηση της συνέντευξης, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ακριβής αποτύπωση των απαντήσεών τους και η αξιόπιστη ανάλυση του ερευνητικού υλικού (Orb et al., 2001· Tracy, 2010).

Για τη διασφάλιση της ανωνυμίας δεν καταγράφηκαν στοιχεία, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ταυτοποίηση των συμμετεχόντων, ενώ, κατά την απομαγνητοφώνηση και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκαν κωδικοί. Κάθε πληροφορία που θα μπορούσε να αποκαλύψει την ταυτότητα των συμμετεχόντων αφαιρέθηκε από το ερευνητικό υλικό. Αντίστοιχα, οι διαδικτυακές αξιολογήσεις αξιοποιήθηκαν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς, με σεβασμό στο περιεχόμενο των δημόσια διαθέσιμων αναρτήσεων και χωρίς καμία προσπάθεια ταυτοποίησης των χρηστών, που τις δημοσίευσαν (Kozinets, 2015). Ως προς την αξιοπιστία της έρευνας, ακολουθήθηκαν οι αρχές της ποιοτικής μεθοδολογίας, που προτείνονται στη σχετική βιβλιογραφία. Η αξιοπιστία ενισχύθηκε μέσω της σαφούς σύνδεσης ανάμεσα στα ερευνητικά ερωτήματα, στο θεωρητικό πλαίσιο, στο εργαλείο συλλογής δεδομένων και στη διαδικασία ανάλυσης. Παράλληλα, η χρήση δύο συμπληρωματικών πηγών ποιοτικών δεδομένων, δηλαδή των ημιδομημένων συνεντεύξεων και των διαδικτυακών αξιολογήσεων, συνέβαλε στην πληρέστερη κατανόηση του υπό

διερεύνηση φαινομένου και στην ενίσχυση της ερμηνευτικής τεκμηρίωσης των ευρημάτων (Lincoln & Guba, 1985· Patton, 2015· Beedie, 2020).

Επιπλέον, η ανάλυση πραγματοποιήθηκε με συστηματικό τρόπο, ακολουθώντας τις αρχές της θεματικής ανάλυσης και βασιζόμενη σε σαφώς καθορισμένα θεωρητικά και αναλυτικά κριτήρια. Η διαδικασία της κωδικοποίησης, της ανάπτυξης των θεμάτων και της ερμηνείας των δεδομένων τεκμηριώθηκε σε όλα τα στάδιά της, ώστε να διασφαλίζεται η διαφάνεια και η συνέπεια της ερευνητικής διαδικασίας (Braun & Clarke, 2013· Everett & Aloudat, 2020). Τέλος, αναγνωρίζεται ότι, όπως σε κάθε ποιοτική έρευνα, η ερμηνεία των δεδομένων επηρεάζεται σε κάποιο βαθμό από τη θεωρητική οπτική και την ερευνητική εμπειρία της ερευνήτριας. Για τον λόγο αυτό καταβλήθηκε προσπάθεια διατήρησης αναστοχαστικής στάσης καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, με στόχο την όσο το δυνατόν αντικειμενικότερη προσέγγιση των δεδομένων και τη σαφή διάκριση ανάμεσα στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων και στις ερμηνευτικές επιλογές της ερευνήτριας (Tracy, 2010· Creswell & Poth, 2018· Beedie, 2020).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αποτελέσματα της έρευνας.

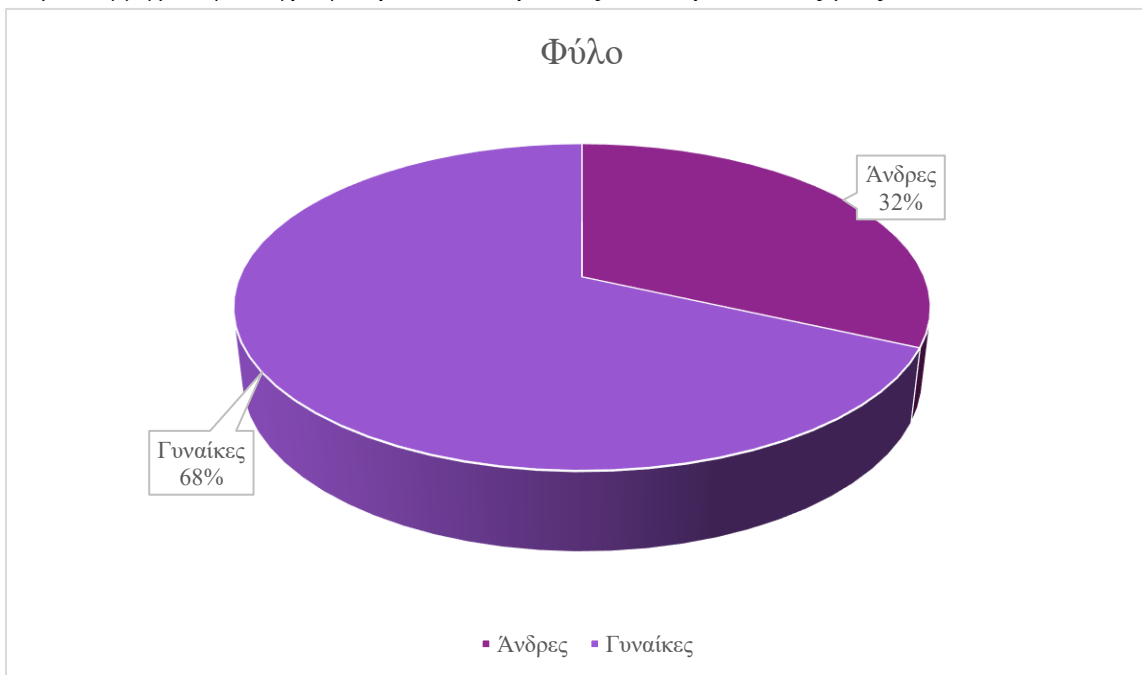
5.1 Αποτελέσματα ημιδομημένων συνεντεύξεων.

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης των 44 ημιδομημένων συνεντεύξεων, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν με άτομα, που είχαν συμμετάσχει σε τουριστικές ή ψυχαγωγικές δραστηριότητες με ζώα. Οι εμπειρίες τους αφορούσαν, μεταξύ άλλων, ζωολογικούς κήπους, ενυδρεία, πάρκα ζώων, φάρμες, καταφύγια, παραστάσεις και δραστηριότητες άμεσης αλληλεπίδρασης με ζώα. Η παρουσίαση των ευρημάτων οργανώθηκε με βάση τους βασικούς άξονες του Norm Activation Model, δηλαδή την επίγνωση των συνεπειών, την απόδοση ευθύνης και τους προσωπικούς ηθικούς κανόνες, σε συνδυασμό με τους μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης. Παράλληλα, εξετάστηκαν η επίδραση του τουριστικού πλαισίου στις αποφάσεις των συμμετεχόντων και ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην παρουσίαση και κανονικοποίηση των εμπειριών με ζώα. Από την ανάλυση προέκυψαν τόσο κοινά μοτίβα όσο και σημαντικές διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις των συμμετεχόντων σχετικά με την ευζωία των ζώων, την προσωπική ευθύνη και τα όρια της αποδεκτής τουριστικής συμμετοχής. Τα ευρήματα παρουσιάζονται στις υποενότητες, που ακολουθούν.

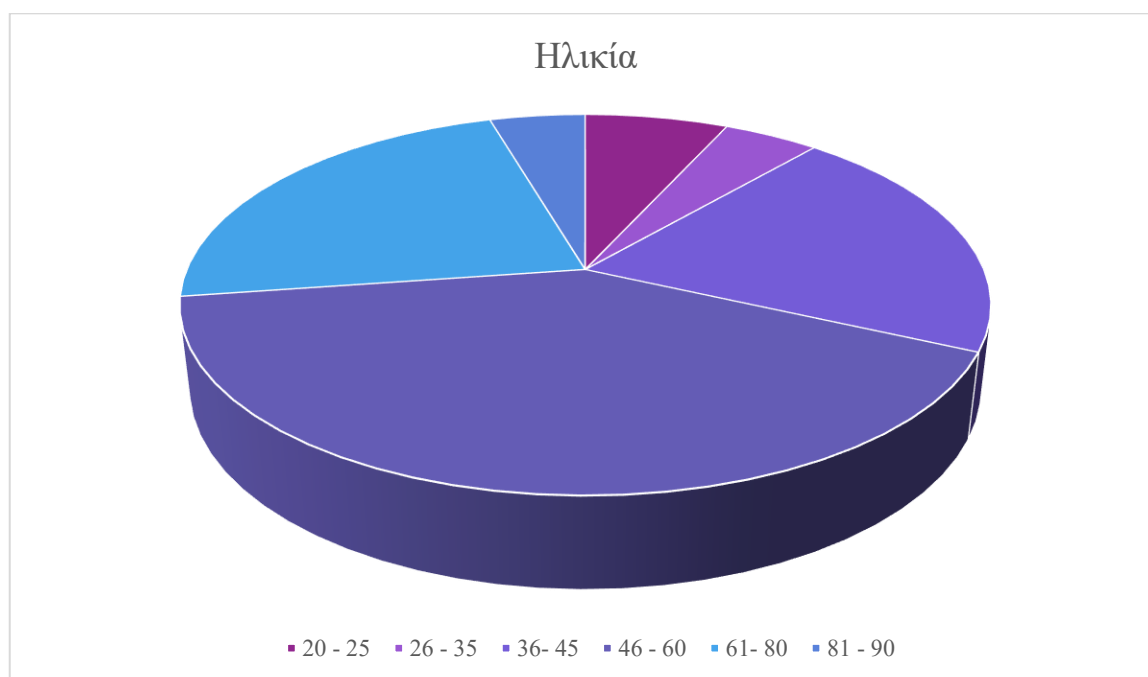
5.1.1 Προφίλ συμμετεχόντων και βασικά χαρακτηριστικά των εμπειριών.

Οι εμπειρίες από τουριστικές δραστηριότητες με ζώα των 44 συμμετεχόντων προέρχονταν από την Ελλάδα, την Κύπρο και άλλες χώρες του εξωτερικού και παρουσιάζουν σημαντική ποικιλία ως προς τον χώρο, το είδος των ζώων και τον βαθμό ανθρώπινης παρέμβασης. Το δείγμα αποτελείται από 30 γυναίκες και 14 άνδρες (Γράφ. 1), δηλαδή ποσοστά 68% και 32% αντίστοιχα, οι ηλικίες τους κυμαίνονταν από 20 έως 90 ετών (Γράφ. 2) και η επαγγελματική τους δραστηριότητα ήταν ποικίλη (Γράφ. 3). Οι εμπειρίες τους περιλάμβαναν επισκέψεις σε ζωολογικούς κήπους, ενυδρεία, πάρκα ζώων, φάρμες, καταφύγια, κέντρα περίθαλψης και ειδικά διαμορφωμένους χώρους, όπως θερμοκήπια

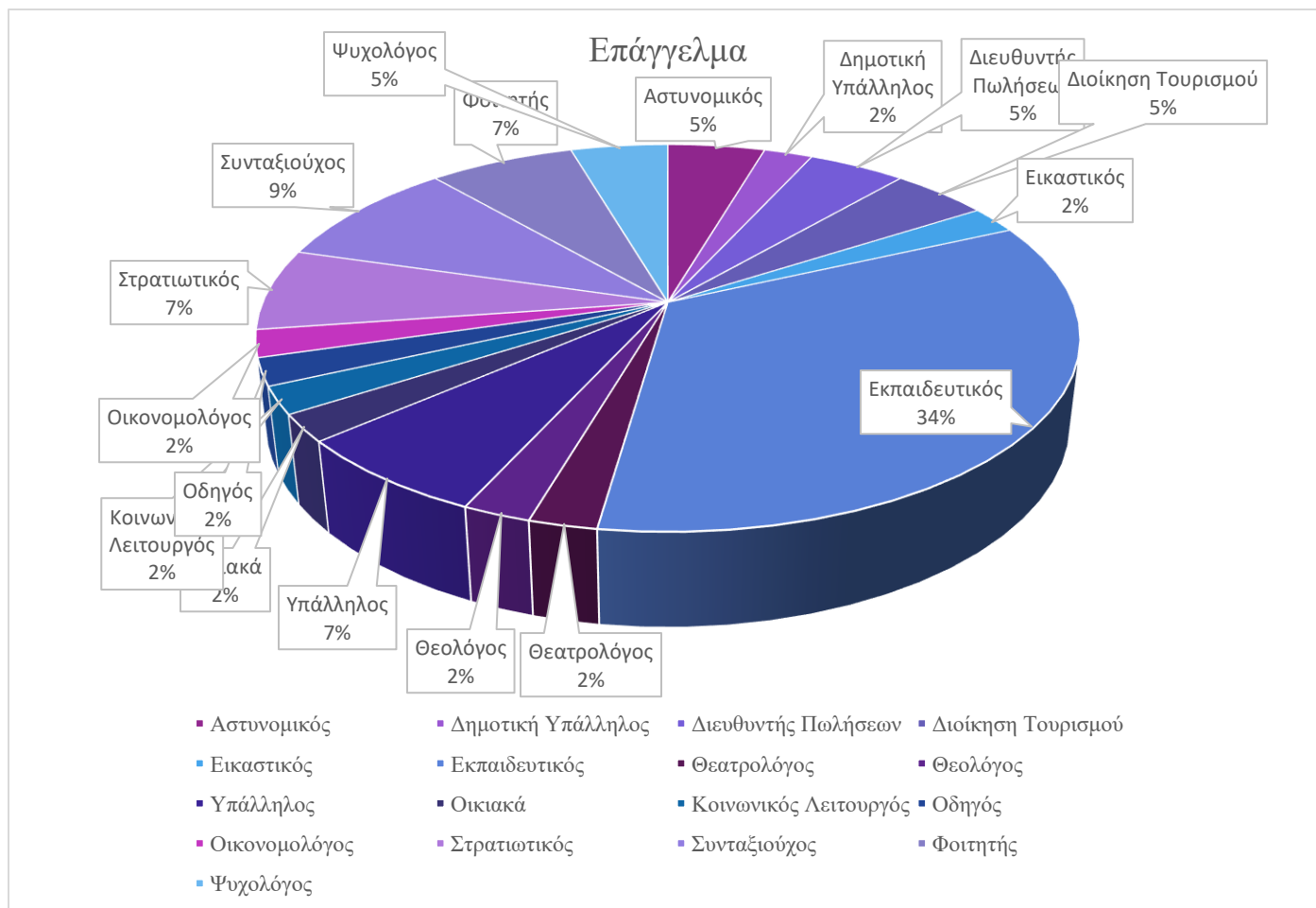
πεταλούδων, καθώς και σαφάρι σε εθνικά πάρκα και παρατήρηση άγριας ζωής στο φυσικό της περιβάλλον. Παράλληλα, καταγράφηκαν δραστηριότητες άμεσης αλληλεπίδρασης, όπως τάισμα, άγγιγμα, φωτογράφιση, ιπασία, βόλτες και παραστάσεις με ζώα.

Γράφημα 1: Φύλο Συμμετεχόντων. Πηγή: Συνεντεύξεις. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Γράφημα 2: Ηλικία Συμμετεχόντων. Πηγή: Συνεντεύξεις. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Γράφημα 3: Επάγγελμα Συμμετεχόντων. Πηγή: Συνεντεύξεις. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Οι εμπειρίες διαφοροποιούνται επίσης ως προς τον τρόπο οργάνωσης και τον βαθμό επαφής με τα ζώα. Ορισμένες είχαν ενταχθεί σε οργανωμένα ταξιδιωτικά προγράμματα ή οικογενειακές δραστηριότητες, ενώ άλλες προέκυψαν αυθόρμητα στον προορισμό. Το εύρος τους εκτεινόταν από την παρατήρηση από απόσταση έως τη στενή σωματική επαφή και τη χρήση των ζώων για μετακίνηση ή ψυχαγωγία. Η ποικιλομορφία αυτή επέτρεψε τη σύγκριση εμπειριών με διαφορετικό βαθμό αιχμαλωσίας, ανθρώπινου ελέγχου και δυνατότητας των ζώων να εκφράζουν φυσικές συμπεριφορές.

Η σχέση των συμμετεχόντων με τα ζώα παρουσίαζε επίσης σημαντικές διαφοροποιήσεις. Πολλοί είχαν ή είχαν στο παρελθόν ζώα συντροφιάς και περιέγραφαν τη σχέση τους ως στενή και συναισθηματικά σημαντική, ενώ ορισμένοι ανέφεραν ενεργή συμμετοχή στη διάσωση και φροντίδα ζώων. Χαρακτηριστικά, η Σ31 αναφέρει:

«Δεν μπορώ να γυρίσω το κεφάλι και να αγνοήσω ένα τραυματισμένο ζώακι ή ένα ζώο που χρειάζεται περίθαλψη» (Σ31).

Σε άλλες περιπτώσεις καταγράφηκε περισσότερο αποστασιοποιημένη σχέση, περιορισμένη επαφή ή φόβος απέναντι σε συγκεκριμένα είδη. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές από τη μαρτυρία της Σ10:

«Προτιμώ να αποφεύγω την επαφή με τα ζώα [...] Υπάρχει φόβος» (Σ10).

Αρκετοί συμμετέχοντες ανέφεραν ακόμη ότι η στάση τους απέναντι στα ζώα είχε γίνει θετικότερη και περισσότερο ευαισθητοποιημένη με την πάροδο του χρόνου, κυρίως μέσα από τη συμβίωση μαζί τους ή μέσα από προσωπικές εμπειρίες φροντίδας. Οι διαφοροποιήσεις αυτές συνέβαλαν στη διαμόρφωση διαφορετικών αντιλήψεων σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης των ζώων, τις αποδεκτές μορφές τουριστικής αλληλεπίδρασης και τα όρια της προσωπικής συμμετοχής (Πίνακας 1).

Πίνακας 1: Καταγραφή της κύριας εμπειρίας κάθε συνέντευξης. Πηγή: Συνεντεύξεις. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Συμμετέχων	Προορισμός	Είδος εμπειρίας	Ζώα	Μορφή επαφής	Γενική αξιολόγηση
Σ1	Βουδαπέστη	Mini pig café	Μικρόσωμα γουρούνια	Τάισμα, άγγιγμα, παιχνίδι, φωτογράφιση	Θετική
Σ2	Βόρεια Ελλάδα	Ιππασία σε χειμερινό προορισμό	Άλογο	Ίππευση και καθοδήγηση του ζώου	Μικτή προς αρνητική
Σ3	Τενερίφη	Loro Parque / θαλάσσιο πάρκο	Θαλάσσια ζώα, πιγκουίνοι, κητώδη	Παρατήρηση και οργανωμένες παραστάσεις	Θετική κατά την επίσκεψη, με μεταγενέστερο προβληματισμό
Σ4	Πόρτο Ράφτη	Πολυχώρος αναψυχής με εξωτικά ζώα	Στρουθοκάμηλοι και άλλα ζώα	Κοντινή παρατήρηση και επαφή	Θετική με επιφυλάξεις
Σ5	Ελλάδα	Οικογενειακή φάρμα με άλογα	Άλογα και οικόσιτα ζώα	Άμεση επαφή και φροντίδα	Πολύ θετική
Σ6	Μάλτα / Μη προσδιορισμένος ζωολογικός κήπος	Ζωολογικός κήπος και ενυδρείο	Τίγρη, ψάρια και θαλάσσια ζώα	Παρατήρηση	Αρνητική για τον ζωολογικό κήπο, θετική για το ενυδρείο
Σ7	Πάφος	Ζωολογικός κήπος	Άγρια ζώα και φίδια	Παρατήρηση και προσέγγιση ερπετών	Μικτή
Σ8	Βρυξέλλες / εξωτερικό	Ζωολογικός κήπος και ενυδρείο	Άγρια και θαλάσσια ζώα	Παρατήρηση	Μικτή
Σ9	Βαρκελώνη	Ενυδρείο και ζωολογικός κήπος	Ψάρια, καρχαρίες και άλλα ζώα	Παρατήρηση και φωτογράφιση	Θετική
Σ10	Βερολίνο	Ζωολογικός κήπος	Άγρια ζώα	Παρατήρηση από απόσταση	Αρνητική
Σ11	Κάιρο	Ζωολογικός κήπος	Νεαρά λιοντάρια	Κράτημα και φωτογράφιση	Θετική τότε, πιο κριτική εκ των υστέρων
Σ12	Αθήνα	Αττικό Ζωολογικό Πάρκο	Δελφίνια, φώκιες, καμηλοπαρδάλεις	Παρατήρηση και παράσταση δελφινιών	Θετική ως παιδική εμπειρία, μεταγενέστερα κριτική
Σ13	Αθήνα	Εκπαιδευτική επίσκεψη στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο	Πολλά είδη ζώων	Παρατήρηση	Μικτή προς αρνητική
Σ14	Νυμφαίο Φλώρινας	Καταφύγιο αρκούδας και λύκου του Αρκτούρου	Αρκούδες και λύκοι	Παρατήρηση από απόσταση	Θετική, με ανησυχία για τον συνωστισμό
Σ15	Στουτγκάρδη	Ζωολογικός κήπος	Πολλά είδη ζώων	Ξενάγηση και παρατήρηση	Μικτή / κριτική
Σ16	Γερμανία	Επαναλαμβανόμενες επισκέψεις σε ζωολογικούς κήπους	Πολλά είδη ζώων	Παρατήρηση	Μικτή

Συμμετέχων	Προορισμός	Είδος εμπειρίας	Ζώα	Μορφή επαφής	Γενική αξιολόγηση
Σ17	Γαλλία	Πάρκο με ελεύθερα κινούμενους πιθήκους	Πίθηκοι	Παρατήρηση σε ανοικτό χώρο	Θετική
Σ18	Αθήνα	Αττικό Ζωολογικό Πάρκο	Άγρια και σπάνια ζώα	Παρατήρηση	Θετική με επιφυλάξεις
Σ19	Βαρκελώνη	Μεγάλο ενυδρείο	Ψάρια, καρχαρίες, χελώνες, πικουρίνοι	Παρατήρηση	Θετική
Σ20	Ύδρα / Πριγκηπόννησα	Μεταφορά με γαϊδουράκια και άμαξες	Γαϊδουράκια και άλογα	Χρήση ζώων για μεταφορά	Πολύ αρνητική
Σ21	Φλόριντα	Μεγάλο ενυδρείο	Θαλάσσια ζώα και δελφίνια	Παρατήρηση και φωτογράφιση	Θετική με επιφυλάξεις
Σ22	Τρίκαλα	Ζωολογικός κήπος	Πολλά είδη ζώων	Παρατήρηση	Θετική παιδική ανάμνηση με μεταγενέστερη κριτική
Σ23	Γερμανία	Μεγάλος ζωολογικός κήπος	Πολική αρκούδα, λιοντάρι και άλλα ζώα	Παρατήρηση από απόσταση	Θετική
Σ24	Γερμανία, πιθανώς κοντά στην Κολωνία	Ζωολογικός κήπος	Ελέφαντες, πολική αρκούδα, μαϊμούδες, καμήλες και πτηνά	Παρατήρηση	Θετική
Σ25	Τσουντο, Κίνα	Δύο μεγάλα ενυδρεία	Θαλάσσια ζώα	Παρατήρηση	Θετική
Σ26	Βιέννη	Butterfly House / θερμοκήπιο πεταλούδων	Πεταλούδες και χρυσαλλίδες	Ελεύθερη παρατήρηση	Θετική
Σ27	Αθήνα	Εκπαιδευτική επίσκεψη στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο	Πολλά είδη ζώων	Παρατήρηση	Θετική
Σ28	Λευκάδα	Παραλία με αγριογούρουνα / γουρουνάκια	Γουρουνάκια	Κολύμπι, τάισμα και πολύ κοντινή επαφή	Πολύ θετική
Σ29	Κένια και Νότια Αφρική	Σαφάρι σε εθνικά πάρκα	Λιοντάρια, ελέφαντες, καμηλοπαρδάλεις και πτηνά	Παρατήρηση από προστατευμένο όχημα	Πολύ θετική
Σ30	Αθήνα	Αττικό Ζωολογικό Πάρκο	Λεμούριοι, καμηλοπάρδαλη και δελφίνια	Παρατήρηση, ελεύθερη διέλευση σε χώρο λεμούριων και παράσταση δελφινιών	Μικτή, έντονα αρνητική για τα δελφίνια
Σ31	Κορωπί	Γαϊδουροχώρα / χώρος περίθαλψης	Γαϊδουράκια και άλλα διασωθέντα ζώα	Ελεγχόμενη επαφή και εκπαιδευτική ενημέρωση	Πολύ θετική

Συμμετέχων	Προορισμός	Είδος εμπειρίας	Ζώα	Μορφή επαφής	Γενική αξιολόγηση
Σ32	Περιοχή κοντά στο Γκρατς	Κάστρο και ζωολογικός κήπος	Πολλά είδη ζώων	Παρατήρηση από απόσταση	Θετική
Σ33	Βουδαπέστη	Ζωολογικός κήπος	Πολλά είδη ζώων	Παρατήρηση	Πολύ αρνητική / τραυματική
Σ34	Αθήνα	Επαναλαμβανόμενες σχολικές επισκέψεις στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο	Πολλά είδη ζώων, δελφίνια και φώκιες	Παρατήρηση και παραστάσεις	Μικτή προς αρνητική
Σ35	Σαντορίνη	Μετακίνηση με γαϊδουράκια	Γαϊδουράκια	Ίππευση / μεταφορά	Πολύ αρνητική, με μεταμέλεια
Σ36	Ηράκλειο Κρήτης	Ενυδρείο Κρήτης	Θαλάσσια ζώα	Παρατήρηση και εκπαιδευτική επίσκεψη	Θετική αλλά αμφίθυμη
Σ37	Μόναχο	Ζωολογικός κήπος	Πολλά είδη ζώων	Παρατήρηση	Μικτή
Σ38	Λεμεσός	Reptile House	Φίδια και μικροί αλιγάτορες	Παρατήρηση	Πολύ αρνητική
Σ39	Ινδία	Μετακίνηση με ελέφαντα προς κάστρο	Ελέφαντας	Ίππευση / μεταφορά	Πολύ αρνητική, με μεταμέλεια
Σ40	Αθήνα	Ζωολογικός κήπος	Μαϊμούδες, εξωτικά πτηνά και μεγάλα άγρια ζώα	Άγγιγμα, παιχνίδι και παρατήρηση	Πολύ θετική
Σ41	Αθήνα	Σχολική επίσκεψη στο Αττικό Ζωολογικό Πάρκο	Πολλά είδη ζώων, ερπετά και δελφίνια	Παρατήρηση και παράσταση δελφινιών	Μικτή
Σ42	Βουδαπέστη	Ζωολογικός κήπος	Πολλά είδη ζώων	Παρατήρηση	Αρνητική
Σ43	Λίμνη Κερκίνη	Παρατήρηση άγριας ορνιθοπανίδας	Φλαμίνγκο, ερωδιοί, αετοί και άλλα πτηνά	Παρατήρηση από απόσταση με κιάλια	Πολύ θετική
Σ44	Ηράκλειο Κρήτης	Ενυδρείο Κρήτης	Ψάρια και άλλα θαλάσσια ζώα	Παρατήρηση	Μικτή / κριτική

5.1.2 Επίγνωση συνεπειών και αντίληψη της ευζωίας.

Η επίγνωση των συνεπειών για τα ζώα εκφράστηκε μέσα από την παρατήρηση κυρίως ορατών χαρακτηριστικών των χώρων και της συμπεριφοράς τους. Οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στην καθαριότητα, στο μέγεθος και στη διαμόρφωση του χώρου, στην ύπαρξη σκιάς, νερού και τροφής, στη δυνατότητα κίνησης και απομάκρυνσης από τους επισκέπτες, στη στάση και στην κινητικότητα των ζώων. Οι μεγάλοι και καθαροί χώροι, η παρουσία βλάστησης και η ελεύθερη κίνηση συνδέθηκαν συνήθως με θετικότερη αξιολόγηση της ευζωίας. Αντίθετα, τα μικρά κλουβιά, ο συνωστισμός και η αδυναμία απομάκρυνσης από την ανθρώπινη παρουσία δημιούργησαν αρνητικές εντυπώσεις.

Σε αρκετές αφηγήσεις αναγνωρίστηκαν ενδείξεις περιορισμού ή στρες με ζώα, που κινούνταν επαναλαμβανόμενα στον χώρο, εμφανίζονταν νωθρά, φοβισμένα ή υπερβολικά ήρεμα, καθώς και περιπτώσεις στις οποίες η συνεχής παρουσία επισκεπτών, ο θόρυβος ή το χτύπημα των τζαμιών θεωρήθηκε ότι μπορούσαν να προκαλέσουν άγχος. Χαρακτηριστική ήταν η αναφορά της Σ16 σε λιοντάρι, το οποίο δεν είχε φυσιολογική συμπεριφορά, καθώς μας λέει ότι:

«Δεν θεωρώ ότι έχω αρκετή εμπειρία για να αξιολογήσω με βεβαιότητα αν η συμπεριφορά τους ήταν φυσιολογική. Το μόνο που μου είχε φανεί πολύ εμφανές ήταν η νευρικότητα του λιονταριού που κινούνταν συνεχώς πέρα δώθε. Κάποια άλλα ζώα φαίνονταν νωθρά» (Σ16).

Αντίστοιχα, σε άλλη περίπτωση ο Σ38 μας πληροφορεί ότι: «Οι αλιγάτορες φαίνονταν πολύ στρεσαρισμένοι και φοβισμένοι [...] Φαινόταν ότι ένιωθαν εκτεθειμένοι μέσα στον κοινόχρηστο χώρο, ο οποίος ήταν πάρα πολύ μικρός» (Σ38).

Ωστόσο, η θετική εξωτερική εικόνα ενός χώρου δεν οδηγούσε πάντοτε σε βεβαιότητα για την πραγματική κατάσταση των ζώων. Ορισμένοι συμμετέχοντες θεώρησαν ότι η καθαριότητα, η φροντίδα και η οργανωμένη λειτουργία αποτελούσαν ενδείξεις καλής ευζωίας, χωρίς να προκύψει περαιτέρω προβληματισμός. Άλλοι διατήρησαν επιφυλάξεις ακόμη και όταν οι εγκαταστάσεις φαίνονταν μεγάλες και σύγχρονες. Χαρακτηριστικά, ο Σ21 ανέφερε:

«Η ασφάλεια ήταν πολύ υψηλή. Δεν γνωρίζω, όμως, αν ο χώρος ήταν πραγματικά επαρκής [...] δεν μπορώ να γνωρίζω αν αυτός ο χώρος ανταποκρίνεται στις πραγματικές τους ανάγκες» (Σ21).

Η αβεβαιότητα ως προς την αξιολόγηση της ευζωίας αποτέλεσε επαναλαμβανόμενο εύρημα. Πολλοί συμμετέχοντες αναγνώρισαν ότι δεν διέθεταν επαρκείς γνώσεις για τη φυσική συμπεριφορά των διαφορετικών ειδών και δυσκολεύονταν να αποφανθούν αν ένα ζώο ήταν ήρεμο, εξοικειωμένο, φοβισμένο ή στρεσαρισμένο. Η επίγνωση των συνεπειών εμφανίστηκε, συνεπώς, ως άνιση και συχνά αποσπασματική, καθώς ήταν εντονότερη όταν υπήρχαν εμφανείς ενδείξεις περιορισμού ή δυσφορίας, αλλά ασθενέστερη, όταν ο χώρος ήταν καθαρός, οργανωμένος και αισθητικά ελκυστικός.

5.1.3 Απόδοση ευθύνης και προσωπικοί ηθικοί κανόνες.

Η ευθύνη για τη διαμόρφωση των τουριστικών εμπειριών με ζώα αποδόθηκε από τους συμμετέχοντες σε ένα ευρύ δίκτυο εμπλεκομένων, όπου περιλαμβάνονταν οι ιδιοκτήτες και οι επιχειρήσεις, το προσωπικό, οι τοπικές και κρατικές αρχές, τα ταξιδιωτικά γραφεία, οι πλατφόρμες προβολής και αξιολόγησης, αλλά και οι ίδιοι οι επισκέπτες. Το κράτος θεωρήθηκε υπεύθυνο για τη νομοθετική ρύθμιση, την αδειοδότηση και τον έλεγχο των εγκαταστάσεων, ενώ στις επιχειρήσεις και στο προσωπικό αποδόθηκε η άμεση ευθύνη για τις συνθήκες διαβίωσης, τη φροντίδα και τον τρόπο χρήσης των ζώων. Παράλληλα, αρκετοί συμμετέχοντες αναγνώρισαν ότι οι επισκέπτες συντηρούν οικονομικά τις δραστηριότητες αυτές μέσω της επιλογής και της κατανάλωσής τους, ενώ τα ταξιδιωτικά γραφεία και οι πλατφόρμες προβολής και αξιολόγησης ευθύνονται για την προβολή και την προώθησή τους στο ταξιδιωτικό κοινό. Χαρακτηριστικά η Σ10 αναφέρεται στην οικονομική συντήρηση των εν λόγω δραστηριοτήτων από όλους τους εμπλεκόμενους και κυρίως από τους επισκέπτες:

«Πιστεύω ότι εμπλέκονται όλοι. Το προσωπικό, οι ειδικοί φορείς, το κράτος και εμείς οι ίδιοι οι επισκέπτες. Ουσιαστικά, και οι επισκέπτες συντηρούμε την κατάσταση» (Σ10).

Ωστόσο, οι απόψεις για το εύρος της προσωπικής ευθύνης του επισκέπτη παρουσίαζαν διαφοροποιήσεις, καθώς ορισμένοι υποστήριξαν ότι ο επισκέπτης οφείλει να ενημερώνεται πριν από τη συμμετοχή, να διασταυρώνει πληροφορίες και να αποφεύγει χώρους, στους οποίους υπάρχουν ενδείξεις εκμετάλλευσης. Οι συμμετέχοντες έκαναν το συγκεκριμένο θέμα

σαφές και χαρακτηριστικά ο Σ21, που σχετίζεται επαγγελματικά με τον τομέα του τουρισμού δηλώνει:

«Ο επισκέπτης έχει τα ίδια περιθώρια επιλογής που έχει ως καταναλωτής σε κάθε άλλη απόφαση. Θα μπορούσε να έχει ενημερωθεί εκ των προτέρων [...] και να γνωρίζει ποια ηθική υπάρχει πίσω από τη λειτουργία του συγκεκριμένου χώρου» (Σ21).

Άλλοι επισήμαναν ότι η πληροφόρηση είναι συχνά περιορισμένη και ότι ο επισκέπτης δεν μπορεί πάντοτε να γνωρίζει τις πραγματικές συνθήκες, που επικρατούν πίσω από τη δημόσια εικόνα μιας δραστηριότητας. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, η ευθύνη συνδέθηκε κυρίως με την τήρηση των οδηγιών, τον σεβασμό του χώρου των ζώων και την αποφυγή ενεργειών, που μπορεί να τους προκαλέσουν φόβο, ενόχληση ή τραυματισμό.

Οι προσωπικοί ηθικοί κανόνες εκφράστηκαν κυρίως μέσα από την απόρριψη της εμφανώς κακοποιητικής ή εκμεταλλευτικής χρήσης των ζώων. Η υπερφόρτωση ζώων μεταφοράς, οι βόλτες με ελέφαντες ή γαϊδουράκια, οι παραστάσεις, τα τσίρκο, η βίαιη εκπαίδευση και η διατήρηση άγριων ζώων σε πολύ περιορισμένους χώρους αποτέλεσαν τα συχνότερα αναφερόμενα όρια. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι θα απέφευγαν εξ αρχής μια τέτοια δραστηριότητα, ενώ άλλοι ανέφεραν ότι θα αποχωρούσαν, αν αντιλαμβάνονταν κακή μεταχείριση κατά τη διάρκειά της. Η μεταγενέστερη αναγνώριση της προσωπικής συμμετοχής μπορούσε επίσης να οδηγήσει σε αλλαγή στάσης, όπως στην περίπτωση του Σ39, που χαρακτήρισε εκ των υστέρων τη βόλτα με ελέφαντα μορφή εκμετάλλευσης και δήλωσε ότι δεν θα την επαναλάμβανε.

Η παρατήρηση από απόσταση αποτέλεσε την ευρύτερα αποδεκτή μορφή επαφής, με την προϋπόθεση ότι δεν διαταράσσεται η φυσική συμπεριφορά ή το περιβάλλον του ζώου. Το τάισμα θεωρήθηκε αποδεκτό, μόνο όταν πραγματοποιείται με κατάλληλη τροφή και σύμφωνα με τις οδηγίες των υπευθύνων, ενώ το άγγιγμα αντιμετωπίστηκε με μεγαλύτερη επιφύλαξη, καθώς οι συμμετέχοντες αναγνώρισαν ότι το ζώο μπορεί να μη διαθέτει δυνατότητα αποφυγής της επαφής. Η φωτογράφιση έγινε γενικά αποδεκτή, όταν δεν περιλαμβάνει φλας, εξαναγκασμό ή στενή σωματική επαφή. Αντίθετα, τα καταφύγια, τα κέντρα περίθαλψης και οι δραστηριότητες παρατήρησης σε φυσικό ή κατάλληλα διαμορφωμένο περιβάλλον αξιολογήθηκαν θετικά, επειδή συνδέθηκαν με τη φροντίδα, την προστασία και τον σεβασμό των αναγκών των ζώων.

Συνολικά, τα προσωπικά όρια δεν εμφανίστηκαν ως απολύτως σταθερά ή ενιαία, καθώς επηρεάζονταν από την προηγούμενη γνώση, την εμφανή κακομεταχείριση, το είδος του ζώου, τον σκοπό της δραστηριότητας και την εμπιστοσύνη προς το προσωπικό ή τον φορέα λειτουργίας. Ωστόσο, κοινός άξονας στις περισσότερες αφηγήσεις ήταν η αποδοχή δραστηριοτήτων, που περιορίζουν την ανθρώπινη παρέμβαση και η απόρριψη πρακτικών, στις οποίες τα ζώα χρησιμοποιούνται αποκλειστικά ως μέσα μεταφοράς, θεάματος ή ψυχαγωγίας.

5.1.4 Ηθική αποστασιοποίηση και ηθική χαλάρωση.

Στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων εντοπίστηκαν διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους η συμμετοχή σε τουριστικές δραστηριότητες με ζώα μπορούσε να εμφανίζεται ως περισσότερο αποδεκτή. Ακόμα, συχνή ήταν η επίκληση της καλής εξωτερικής εικόνας του χώρου και των ζώων, όπως η καθαριότητα, η ύπαρξη τροφής και η φαινομενικά ήρεμη συμπεριφορά τους. Οι ενδείξεις αυτές λειτουργούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις καθησυχαστικά, περιορίζοντας τον προβληματισμό για λιγότερο ορατές πτυχές της ευζωίας, όπως η δυνατότητα έκφρασης φυσικής συμπεριφοράς, η επαναλαμβανόμενη επαφή με επισκέπτες ή οι συνθήκες εκτός των ωρών λειτουργίας. Χαρακτηριστικά, η Σ1 αναφέρει ότι :

«Οι συνθήκες ήταν πολύ καλές. Τα πρόσεχαν, είχαν ονόματα, ο χώρος ήταν καθαρός και όλα έδειχναν πάρα πολύ καλά» (Σ1).

Η επίσημη και οργανωμένη λειτουργία μιας δραστηριότητας μείωνε επίσης, για ορισμένους συμμετέχοντες, την αίσθηση προσωπικής ευθύνης, καθώς η ύπαρξη προσωπικού, κανόνων, οργανωμένης εκδρομής ή κρατικής άδειας μπορούσε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι η δραστηριότητα είχε προηγουμένως ελεγχθεί και επομένως, ήταν θεμιτή. Ειδικότερα, αναφέρεται από την Σ41 ότι:

«Σίγουρα δεν υπάρχουν δεύτερες σκέψεις. Πηγαίνεις με καλύτερη διάθεση όταν ξέρεις ότι όλα είναι νόμιμα και μέσα στα τυπικά όρια» (Σ41).

Παράλληλα, η ευθύνη μετατοπιζόταν προς τις επιχειρήσεις, το προσωπικό, τις αρχές ή τους ειδικούς, καθώς ο επισκέπτης θεωρήθηκε ότι δεν διαθέτει πάντοτε τις απαραίτητες πληροφορίες για να αξιολογήσει τις πραγματικές συνθήκες. Η Σ10, για παράδειγμα, ανέφερε

ότι η επίσκεψη στον ζωολογικό κήπο αποτελούσε μέρος οργανωμένης εκδρομής και ότι οι επισκέπτες είχαν μόνο μερική πληροφόρηση και περιορισμένα περιθώρια επιλογής.

Οι χαρακτηρισμοί «εκπαιδευτική», «προστασία», «διάσωση» ή «παράδοση» επηρέασαν επίσης την αποδοχή μιας δραστηριότητας, καθώς ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας αξιολογήθηκε θετικά, ιδιαίτερα, όταν συνοδευόταν από ενημέρωση και σεβασμό προς τις ανάγκες των ζώων. Ωστόσο, μπορούσε να λειτουργήσει και ως δικαιολόγηση της αιχμαλωσίας ή της επαφής, ιδιαίτερα, όταν η επίσκεψη αφορούσε παιδιά. Η επιθυμία να γνωρίσουν τα παιδιά ζώα, που δεν θα μπορούσαν διαφορετικά να δουν εμφανίστηκε ως ισχυρό κίνητρο συμμετοχής, ακόμη και σε αφηγήσεις, όπου οι ίδιοι οι συμμετέχοντες διατηρούσαν επιφυλάξεις για τη λειτουργία ζωολογικών κήπων ή ενυδρείων. Ο Σ39 αναγνώρισε χαρακτηριστικά ότι, παρότι θεωρούσε πως δεν έπρεπε να ενισχύει τέτοιους χώρους, τους είχε επισκεφθεί για να προσφέρει στο παιδί του μια ιδιαίτερη εμπειρία.

Η ηθική χαλάρωση συνδέθηκε κυρίως με τον αυθορμητισμό του ταξιδιού, την επιθυμία για μια μοναδική εμπειρία, την επιρροή της παρέας ή παιδιών και την ένταξη της δραστηριότητας σε οργανωμένο πρόγραμμα. Η απόφαση λαμβανόταν συχνά γρήγορα, χωρίς προηγούμενη αναζήτηση πληροφοριών. Η συμμετοχή άλλων τουριστών και η δημόσια προβολή της δραστηριότητας ενίσχυαν την αίσθηση κανονικότητας. Ο Σ39 περιέγραψε για τη βόλτα με ελέφαντα:

«Ήταν μια απόφαση της στιγμής, χωρίς ώριμη σκέψη [...] Μου φάνηκε καθαρά εκμετάλλευση των ανθρώπων προς το ζώο, αλλά και δική μας συμμετοχή ως καταναλωτές σε αυτή τη σχέση» (Σ39).

Η ηθική αξιολόγηση της εμπειρίας αυτής πραγματοποιήθηκε εντονότερα κατά τη διάρκειά της και μετά την ολοκλήρωσή της, όταν αναγνώρισε τόσο την εκμετάλλευση του ζώου όσο και τη δική του συμμετοχή ως καταναλωτή.

Ωστόσο, η ηθική χαλάρωση δεν εμφανίστηκε με τον ίδιο τρόπο σε όλους τους συμμετέχοντες. Αρκετοί δήλωσαν ότι τα προσωπικά τους όρια εξακολουθούν να ισχύουν και κατά τη διάρκεια των διακοπών και ότι θα απέρριπταν μια δραστηριότητα, ακόμη και αν την πρότεινε η παρέα ή περιλαμβανόταν σε οργανωμένο πρόγραμμα. Συνολικά, τα ευρήματα δείχνουν ότι η ηθική αποστασιοποίηση δεν συνεπαγόταν απαραίτητα αδιαφορία για τα ζώα, αλλά προκύπτει συχνά μέσα από την περιορισμένη πληροφόρηση, την εμπιστοσύνη στους

υπεύθυνους, τη θετική παρουσίαση της δραστηριότητας και την επιθυμία συμμετοχής σε μια ιδιαίτερη εμπειρία. Οι παράγοντες αυτοί μπορούσαν προσωρινά να περιορίσουν την αναγνώριση προσωπικής ευθύνης, χωρίς όμως να αποκλείουν τον μεταγενέστερο προβληματισμό ή την αλλαγή στάσης. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες υποκύπτουν στη συμμετοχή σε δραστηριότητες με ζώα με μεγαλύτερη ευκολία, όταν αυτή αποτελεί επιθυμία παιδιών.

5.1.5 Social media και κοινωνική κανονικοποίηση.

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναγνώρισαν ότι οι φωτογραφίες και τα βίντεο στα ΜΚΔ επηρεάζουν σημαντικά την εικόνα των τουριστικών εμπειριών με ζώα. Ωστόσο, η έκθεση σε τέτοιο περιεχόμενο δεν ήταν ίδια για όλους, καθώς τρεις από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ότι δεν διέθεταν λογαριασμούς ή απείχαν πλήρως από τα ΜΚΔ, ενώ πέντε ακόμη ανέφεραν ότι τα χρησιμοποιούσαν ή παρακολουθούσαν σχετικό περιεχόμενο σε περιορισμένο βαθμό. Οι συγκεκριμένοι συμμετέχοντες δεν μπορούσαν να αξιολογήσουν άμεσα την επίδρασή τους στις προσωπικές τους επιλογές ή γενικότερα.

Στις υπόλοιπες αφηγήσεις, τα ΜΚΔ παρουσιάστηκαν κυρίως ως μηχανισμός εξωραϊσμού και προώθησης των εμπειριών με ζώα. Οι φωτογραφίες και τα βίντεο προβάλλουν συνήθως στιγμές επαφής, ταΐσματος ή βόλτας, παρουσιάζοντας τα ζώα ως ήρεμα, φιλικά και πρόθυμα να συμμετέχουν. Οι λεγόμενες wildlife selfies και οι εικόνες κοντά σε μεγάλα ή εξωτικά ζώα συνδέθηκαν με μηνύματα περιπέτειας, διασκέδασης, τρυφερότητας, κύρους και προσωπικής προβολής. Η εμπειρία μετατρέπεται έτσι σε αποδεικτικό ενός ιδιαίτερου ταξιδιού και σε στοιχείο της ψηφιακής εικόνας του επισκέπτη. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Σ38 για το συγκεκριμένο θέμα:

«Ο ελέφαντας γίνεται αξιοθέατο. Χρησιμοποιώ τον ελέφαντα για να δείχτώ εγώ, για να πω ότι πήγα στην Ταϊλάνδη για διακοπές και είμαι κάποιος. Εκμεταλλεύομαι το ζώο εκείνη τη στιγμή για προσωπικό όφελος και προσωπική προβολή» (Σ38).

Παράλληλα, πολλοί συμμετέχοντες επισήμαναν ότι από τις αναρτήσεις απουσιάζει το ευρύτερο πλαίσιο της δραστηριότητας. Δεν παρουσιάζονται συνήθως η εκπαίδευση των ζώων, η κόπωση, ο περιορισμός, οι ώρες εργασίας, οι συνθήκες διαβίωσης ή ο τρόπος

μεταχείρισής τους, όταν δεν υπάρχουν επισκέπτες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε από την Σ41, ο θεατής βλέπει μόνο «το αποτέλεσμα» και όχι τη διαδικασία, που έχει προηγηθεί. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Μένει εκτός εικόνας το τι συμβαίνει όταν αδειάζουν αυτοί οι χώροι από κόσμο: η κούραση των ζώων, ο τρόπος που τα διαχειρίζονται [...] Εμείς βλέπουμε μόνο το αποτέλεσμα, δεν βλέπουμε τη διαδικασία» (Σ41).

Η επιλεκτική αυτή παρουσίαση μπορεί να δημιουργεί την εντύπωση ότι η επαφή με το ζώο είναι φυσική, ακίνδυνη και αμοιβαία επιθυμητή. Η επαναλαμβανόμενη προβολή παρόμοιων εικόνων θεωρήθηκε ότι συμβάλλει στην κοινωνική κανονικοποίηση των δραστηριοτήτων, ενώ η εκτεταμένη ανάρτηση φωτογραφιών από βόλτες με ελέφαντες ή καμήλες, παραστάσεις με δελφίνια, τάισμα άγριων ζώων ή στενή φωτογράφιση μαζί τους, μετατρέπει τη συμμετοχή σε κάτι το συνηθισμένο και κοινωνικά αποδεκτό. Παράλληλα, δημιουργείται διάθεση μίμησης, καθώς ο θεατής ενδέχεται να επιθυμήσει να αποκτήσει την εμπειρία, που προβάλλεται.

Η επίδραση των ΜΚΔ δεν ήταν αποκλειστικά ενθαρρυντική, εφόσον ορισμένοι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι εικόνες κακοποίησης, εξάντλησης ή ακατάλληλης μεταχείρισης τούς απέτρεψαν από συγκεκριμένες δραστηριότητες ή ενίσχυσαν την επιθυμία τους να καταγγείλουν σχετικό περιεχόμενο. Άλλοι επηρεάστηκαν θετικά από αναρτήσεις για καταφύγια, κέντρα διάσωσης, φάρμες φροντίδας και παρατήρηση ζώων στο φυσικό τους περιβάλλον. Συνεπώς, τα ΜΚΔ μπορούν τόσο να κανονικοποιήσουν την εκμετάλλευση όσο και να λειτουργήσουν ως πεδίο ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και διαμόρφωσης πιο υπεύθυνων επιλογών.

5.1.6 Συνοπτική σύνθεση των ευρημάτων των συνεντεύξεων

Η ανάλυση των συνεντεύξεων έδειξε ότι οι συμμετέχοντες διέθεταν διαφορετικό βαθμό επίγνωσης των συνεπειών, που μπορεί να έχουν οι τουριστικές δραστηριότητες για τα ζώα. Η αξιολόγηση της ευζωίας βασιζόταν κυρίως σε άμεσα ορατά στοιχεία, όπως η καθαριότητα, το μέγεθος του χώρου, η δυνατότητα κίνησης και η συμπεριφορά των ζώων. Παράλληλα, αρκετοί συμμετέχοντες αναγνώρισαν ότι δεν διέθεταν τις απαιτούμενες γνώσεις για να

διακρίνουν με βεβαιότητα τη φυσιολογική συμπεριφορά από ενδείξεις φόβου, στρες ή εξοικείωσης με την ανθρώπινη παρουσία.

Ως προς την απόδοση ευθύνης, αυτή δεν περιορίστηκε στους επισκέπτες, αλλά κατανεμήθηκε μεταξύ επιχειρήσεων, προσωπικού, κρατικών αρχών, ταξιδιωτικών φορέων και πλατφορμών προβολής. Η προσωπική ευθύνη συνδέθηκε κυρίως με την προηγούμενη ενημέρωση, την επιλογή ή απόρριψη μιας δραστηριότητας και τον σεβασμό προς τα ζώα, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης. Οι προσωπικοί ηθικοί κανόνες εκφράστηκαν με την ευρύτερη αποδοχή της παρατήρησης από απόσταση, ενώ οι παραστάσεις, η καταναγκαστική επαφή, οι βόλτες με ζώα και η εμφανής κακομεταχείριση απορρίφθηκαν σχεδόν από το σύνολο των συμμετεχόντων. Παρά τις δηλωμένες φιλοζωικές στάσεις, εντοπίστηκαν μηχανισμοί, που μπορούσαν να περιορίσουν την ηθική αξιολόγηση της συμμετοχής, όπως η νομιμότητα και η οργανωμένη λειτουργία της δραστηριότητας, ο εκπαιδευτικός ή παραδοσιακός χαρακτηρισμός, η παρουσία παιδιών, η επιρροή της παρέας και ο αυθορμητισμός των διακοπών, τα οποία λειτούργησαν σε ορισμένες περιπτώσεις ως δικαιολογίες ή ως παράγοντες μετατόπισης της ευθύνης. Η ηθική αποστασιοποίηση, ωστόσο, δεν απέκλειε τη μεταγενέστερη αναγνώριση της βλάβης, τη μεταμέλεια ή την αλλαγή στάσης.

Τέλος, τα ΜΚΔ αναγνωρίστηκαν ως σημαντικός παράγοντας κυρίως θετικής παρουσίας και κοινωνικής κανονικοποίησης των εμπειριών με ζώα. Η προβολή φωτογραφιών και βίντεο εστίαζε συνήθως στη διασκέδαση και στη μοναδικότητα της εμπειρίας, αφήνοντας εκτός εικόνας τις συνθήκες εκπαίδευσης, περιορισμού και φροντίδας των ζώων. Συνολικά, τα ευρήματα δείχνουν ότι η ηθική στάση των τουριστών διαμορφώνεται μέσα από τη συνύπαρξη επίγνωσης, προσωπικών αξιών, περιορισμένης πληροφόρησης και κοινωνικών ή καταστασιακών επιρροών, γεγονός που εξηγεί τη συχνή απόσταση ανάμεσα στην ηθική ανησυχία και στην πραγματική τουριστική συμπεριφορά.

5.2 Αποτελέσματα ανάλυσης διαδικτυακών αξιολογήσεων.

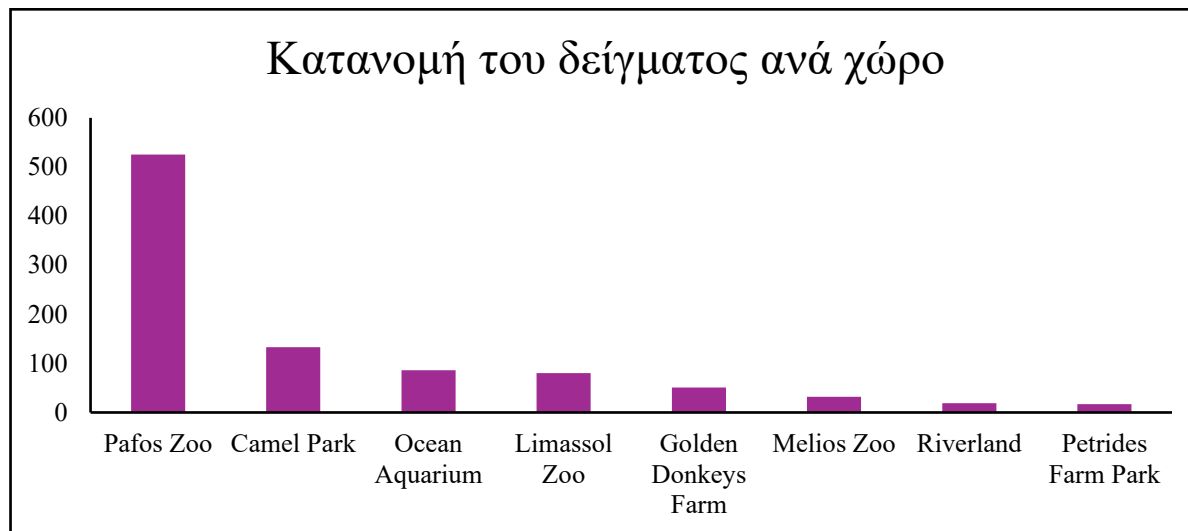
Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της θεματικής ανάλυσης των διαδικτυακών αξιολογήσεων, που αναρτήθηκαν στην πλατφόρμα TripAdvisor, κατά την περίοδο από τον Μάιο του 2018 έως και τον Ιούνιο του 2026 και αφορούσαν ζωολογικούς

κήπους, πάρκα ζώων, φάρμες και ενυδρεία της Κύπρου. Αρχικά, συγκεντρώθηκαν 999 καταγραφές διαδικτυακών αξιολογήσεων. Μετά τον έλεγχο του υλικού, απορρίφθηκαν συνολικά 56 καταγραφές, από τις οποίες 46 αφορούσαν τον Ζωολογικό Κήπο Πάφου και 10 το Camel Park, είτε λόγω λανθασμένης καταγραφής είτε επειδή δεν σχετίζονταν με την κύρια κωδικοποίηση της έρευνας. Επομένως, το τελικό σώμα δεδομένων διαμορφώθηκε σε 943 αξιολογήσεις. Οι αξιολογήσεις εξετάστηκαν όχι μόνο ως εκφράσεις ικανοποίησης ή δυσαρέσκειας, αλλά και ως δημόσιες ηθικές αφηγήσεις, μέσα από τις οποίες οι επισκέπτες περιέγραφαν και αξιολογούσαν τις συνθήκες διαβίωσης, την υγεία και τη συμπεριφορά των ζώων, τη μεταχείρισή τους από το προσωπικό, τη δυνατότητα εκδήλωσης φυσικής συμπεριφοράς, τις μορφές αλληλεπίδρασης με τους επισκέπτες και τη χρήση τους για ψυχαγωγικούς σκοπούς.

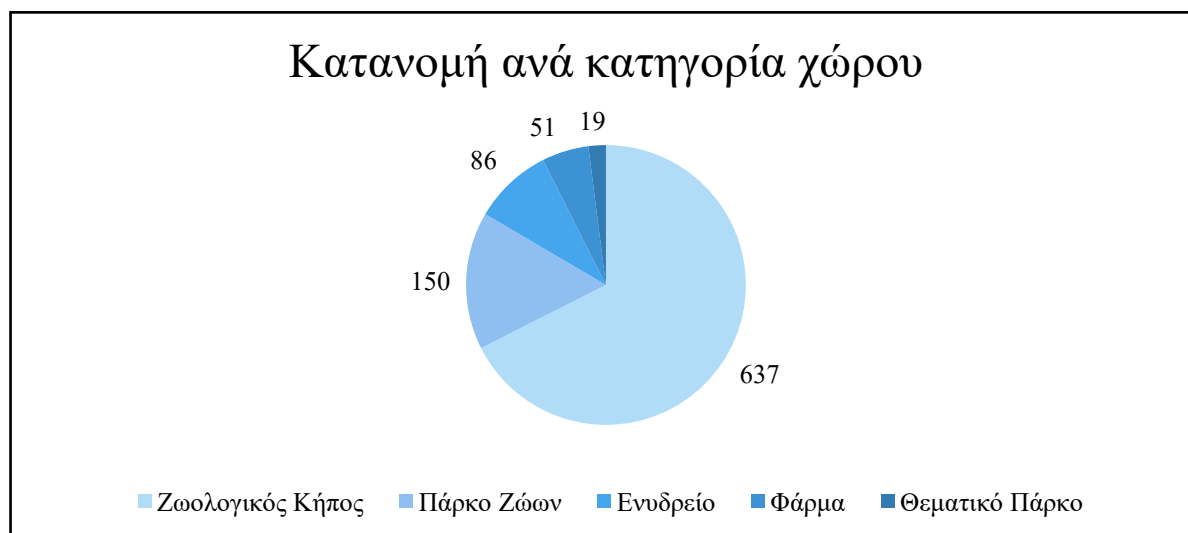
Παράλληλα, εξετάστηκαν οι συναισθηματικές αντιδράσεις των χρηστών, οι αμφίσημες ή αντιφατικές τοποθετήσεις τους και ο τρόπος με τον οποίο παρουσίαζαν δημόσια τον εαυτό τους ως ευαισθητοποιημένους, υπεύθυνους ή μη προβληματισμένους επισκέπτες. Η ερμηνεία των ευρημάτων πραγματοποιήθηκε σε σύνδεση με τους βασικούς άξονες του Norm Activation Model και τους μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης, με έμφαση στην αναγνώριση ή την υποβάθμιση των προβλημάτων ευζωίας, στην απόδοση ευθύνης και στην κανονικοποίηση των δραστηριοτήτων με ζώα.

5.2.1 Χαρακτηριστικά του υλικού και γενική εικόνα των αξιολογήσεων.

Το τελικό σώμα δεδομένων περιλάμβανε 943 διαδικτυακές αξιολογήσεις, οι οποίες αναρτήθηκαν στο TripAdvisor κατά την περίοδο 2018–2026 και αφορούσαν οκτώ χώρους τουριστικών δραστηριοτήτων με ζώα στην Κύπρο. Η κατανομή του υλικού δεν ήταν ισομερής. Οι περισσότερες αξιολογήσεις αφορούσαν το Pafos Zoo με 525 καταγραφές (55,7%) και ακολουθούσαν το Camel Park με 133 (14,1%), το Ocean Aquarium με 86 (9,1%) και το Limassol Zoo με 80 (8,5%). Οι υπόλοιπες 119 αξιολογήσεις αφορούσαν το Golden Donkeys Farm, το Melios Zoo, το Riverland και το Petrides Farm Park (Γράφ. 4 & 5).

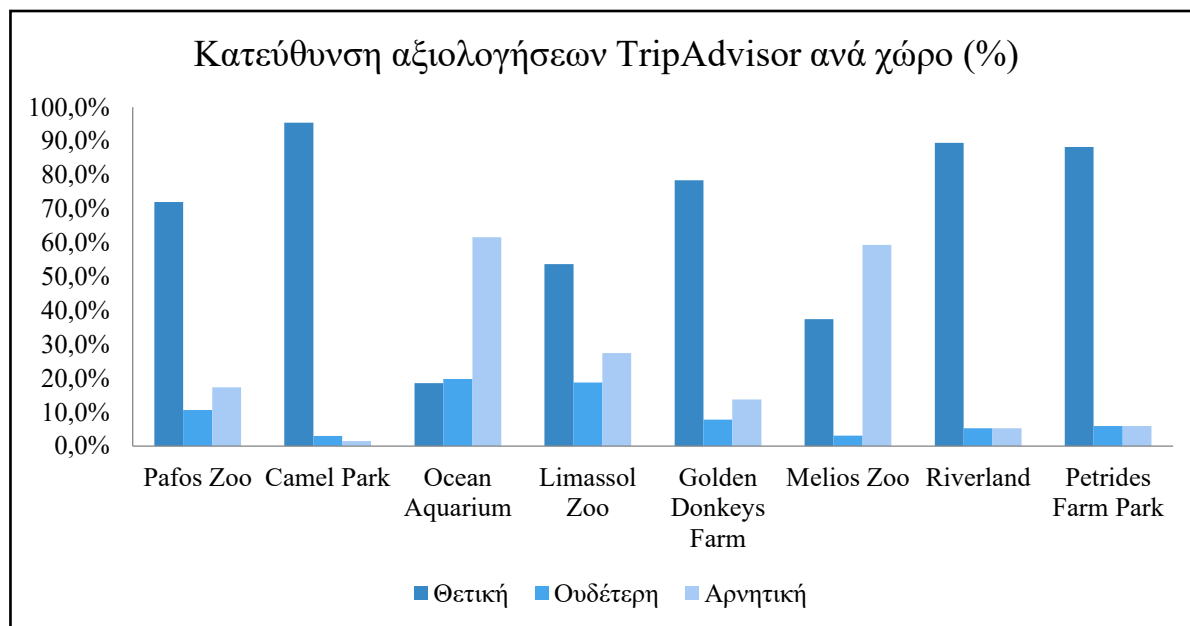

Γράφημα 4: Κατανομή δείγματος ανά χώρο. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

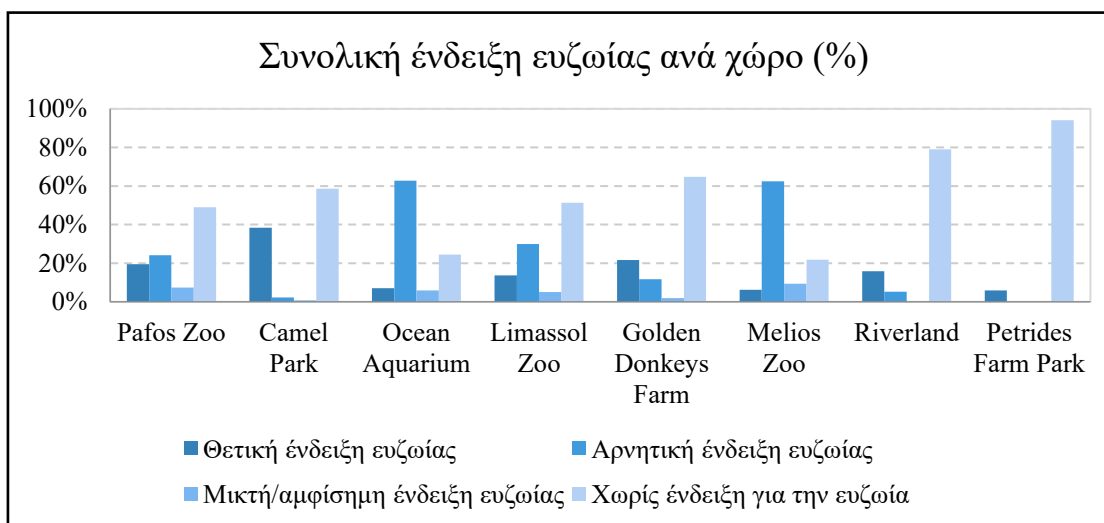
Γράφημα 5: Κατανομή ανά κατηγορία χώρου. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Με βάση τη βαθμολογία των χρηστών, ως θετικές ταξινομήθηκαν οι αξιολογήσεις τεσσάρων και πέντε αστέρων, ως ουδέτερες εκείνες των τριών αστέρων και ως αρνητικές οι αξιολογήσεις ενός και δύο αστέρων. Συνολικά, καταγράφηκαν 648 θετικές αξιολογήσεις (68,7%), 99 ουδέτερες (10,5%) και 196 αρνητικές (20,8%), ενώ η μέση βαθμολογία διαμορφώθηκε σε 3,82/5. Υψηλότερη μέση βαθμολογία παρουσίασαν το Camel Park (4,74), το Riverland (4,58) και το Petrides Farm Park (4,47), ενώ χαμηλότερη το Ocean Aquarium (2,23) και το Melios Zoo (2,47) (Γράφ. 6).

Γράφημα 6: Κατεύθυνση αξιολογήσεων TripAdvisor ανά χώρο (%). Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Η γενική βαθμολογία της επίσκεψης εξετάστηκε χωριστά από τη συνολική ένδειξη ευζωίας. Σχεδόν οι μισές αξιολογήσεις δεν περιείχαν σαφή αναφορά στην ευζωία των ζώων (TEA0: 468· 49,6%). Αρνητική ένδειξη καταγράφηκε σε 235 αξιολογήσεις (24,9%), θετική σε 187 (19,8%) και μικτή ή αμφίσημη σε 53 (5,6%). Επομένως, η επικράτηση των θετικών βαθμολογιών στο TripAdvisor δεν συνεπαγόταν αντίστοιχα θετική αξιολόγηση της ευζωίας, καθώς η συνολική ικανοποίηση από την επίσκεψη και η αντίληψη για την κατάσταση των ζώων δεν ταυτίζονταν κατ' ανάγκην (Γράφ. 7).

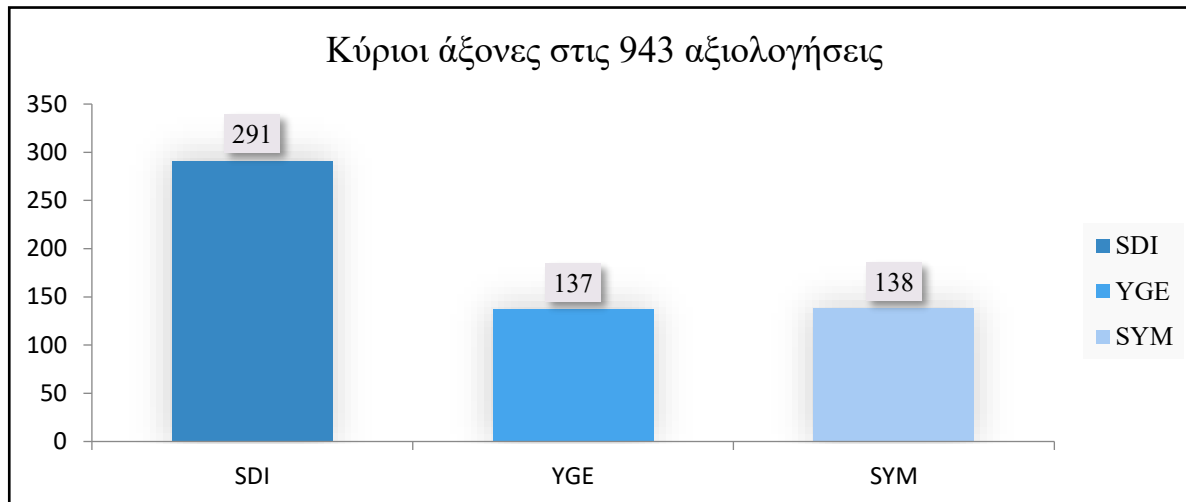
Γράφημα 7: Συνολική ένδειξη ευζωίας ανά χώρο (%). Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

5.2.2 Αντιλήψεις για τις συνθήκες και την ευζωία των ζώων.

Το 44,4% του τελικού δείγματος (419 reviews) περιλάμβανε ως κύριο κωδικό τουλάχιστον έναν από τους τρεις άξονες, που αφορούσαν άμεσα τις συνθήκες και την ευζωία των ζώων. Ειδικότερα, οι συνθήκες διαβίωσης (SDI) καταγράφηκαν σε 291 αξιολογήσεις (30,9%), η υγεία και η φαινομενική σωματική κατάσταση (YGE) σε 137 (14,5%) και η συμπεριφορά ή συναισθηματική κατάσταση των ζώων (SYM) σε 138 (14,6%). Καθώς μία αξιολόγηση μπορούσε να λάβει περισσότερους από έναν κύριους κωδικούς, οι παραπάνω κατηγορίες δεν ήταν αμοιβαίως αποκλειόμενες (Πίν. 2 και Γράφ. 8).

Πίνακας 2. Συχνότητα των κύριων αξόνων συνθηκών και ευζωίας. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

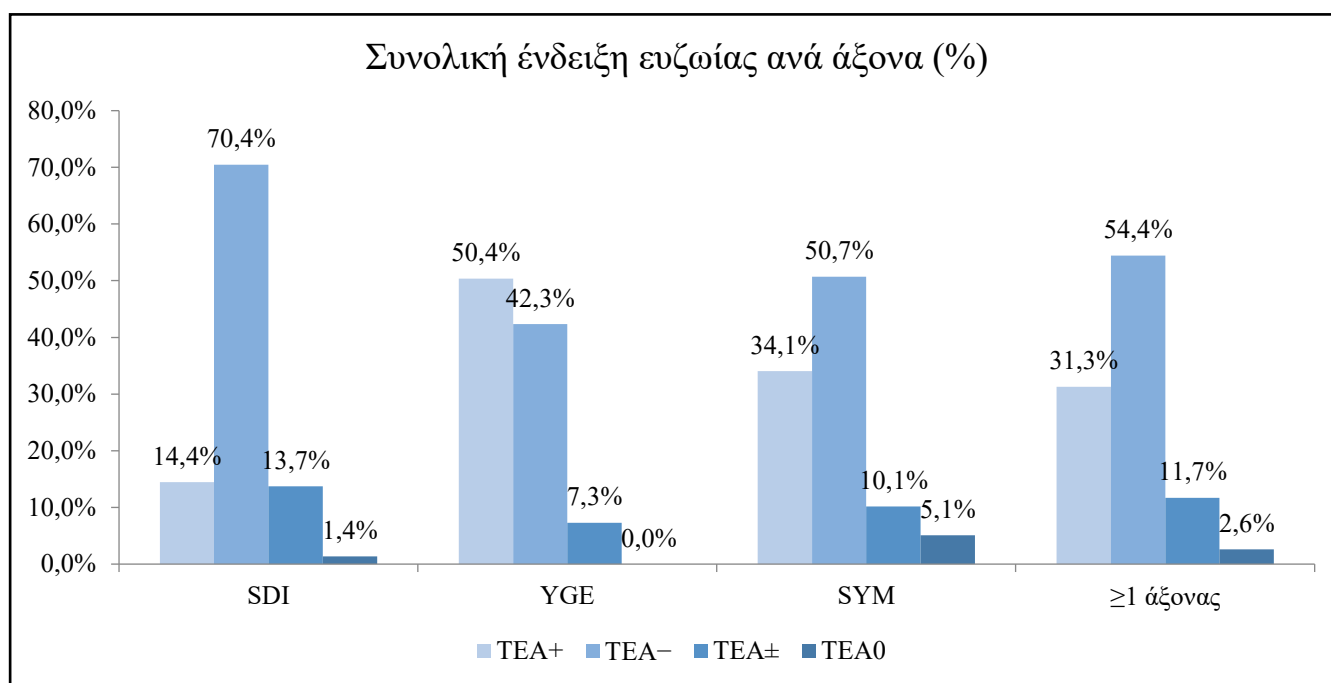
Κωδικός	Άξονας	N	% τελικού δείγματος
SDI	Συνθήκες διαβίωσης	291	30,9%
YGE	Υγεία/σωματική κατάσταση	137	14,5%
SYM	Συμπεριφορά/συναισθηματική κατάσταση	138	14,6%
≥1 άξονας	Τουλάχιστον ένας από τους τρεις	419	44,4%

Γράφημα 8: Κύριοι άξονες στις 943 αξιολογήσεις (Συνολικά αφορά 419 μοναδικές αξιολογήσεις, καθώς σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν δύο ή περισσότεροι άξονες). Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Η παρουσία τουλάχιστον ενός από τους συγκεκριμένους άξονες ήταν αναλογικά υψηλότερη στο Melios Zoo (78,1%) και στο Ocean Aquarium (75,6%). Ακολουθούσαν το Limassol Zoo (46,3%) και το Pafos Zoo (42,9%). Οι συνθήκες διαβίωσης εμφανίστηκαν ιδιαίτερα συχνά στο Melios Zoo (65,6%) και στο Ocean Aquarium (65,1%), ενώ οι αναφορές στην υγεία και τη σωματική κατάσταση ήταν συχνότερες στο Melios Zoo (46,9%), στο Camel Park (22,6%) και στο Limassol Zoo (22,5%). Οι αναφορές στη συμπεριφορά των ζώων παρουσίασαν υψηλότερα ποσοστά στο Ocean Aquarium (22,1%), στο Camel Park (15,8%) και στο Pafos Zoo (15,4%). Οι διαφορές αυτές πρέπει να ερμηνεύονται με προσοχή, λόγω του διαφορετικού αριθμού αξιολογήσεων ανά χώρο (Γράφημα στο Παράρτημα II).

Στις 419 αξιολογήσεις, που περιλάμβαναν τουλάχιστον έναν από τους τρεις άξονες, η συνολική ένδειξη ευζωίας ήταν κυρίως αρνητική. Συγκεκριμένα, 228 αξιολογήσεις (54,4%) ταξινομήθηκαν ως TEA-, 131 (31,3%) ως TEA+, 49 (11,7%) ως μικτές ή αμφίσημες και 11 (2,6%) δεν περιλάμβαναν σαφή ένδειξη. Η αρνητική κατεύθυνση ήταν εντονότερη στις αναφορές στις συνθήκες διαβίωσης, καθώς 205 από τις 291 σχετικές αξιολογήσεις (70,4%) χαρακτηρίστηκαν ως TEA-. Αντίθετα, στις αναφορές στην υγεία και τη σωματική κατάσταση υπερίσχυσε οριακά η θετική ένδειξη (50,4%), έναντι της αρνητικής (42,3%). Στις αναφορές στη συμπεριφορά, το 50,7% είχε αρνητική και το 34,1% θετική κατεύθυνση (Γράφ. 9).

Γράφημα 9: Συνολική ένδειξη ευζωίας ανά άξονα (%). Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Ως προς τα επιμέρους μοτίβα, η καθαριότητα αξιολογήθηκε θετικά, όταν οι χώροι, τα κλουβιά ή οι δεξαμενές περιγράφονταν ως καθαρά και περιποιημένα. Αντίθετα, οι αρνητικές αναφορές επικεντρώνονταν στη βρωμιά, στις δυσάρεστες οσμές, στη μούχλα και στο ακάθαρτο νερό. Η επάρκεια του χώρου συνδεόταν θετικά με ευρύχωρους ή φυσικούς περιβόλους, σκιά και δυνατότητα κίνησης, ενώ οι επικρίσεις αφορούσαν μικρά ή υπερπλήρη κλουβιά, ανεπαρκή συντήρηση και έκθεση στη ζέστη. Ενδεικτικά, σε θετική αξιολόγηση αναφερόταν ότι:

«Δεν είμαστε πάντα λάτρεις των ζωολογικών κήπων, αλλά αυτός φαινόταν υπέροχος με ευρύχωρους φυσικούς περιβόλους» (Review 10, Limassol Zoo, 5 αστέρια, TEA+).

Ενώ αντίθετα:

«Τα περιβλήματα είναι τρομακτικά, κάθε ζώο μοιάζει καταθλιπτικό, 84 χελώνες σε περίβλημα περίπου 3 μέτρα με 4 μέτρα είναι γελοίο!» (Review 201, Ocean Aquarium, 1 αστέρι, TEA-).

Παρόμοια αντίθεση παρατηρήθηκε στην τροφή και στο νερό, με θετικές αναφορές σε καλά ταϊσμένα ζώα και επαρκή πρόσβαση σε νερό, αλλά και αρνητικές αναφορές σε δίψα, υποσιτισμό ή ακάθαρτο νερό. Επιπλέον, η φαινομενική σωματική κατάσταση αξιολογούνταν μέσα από χαρακτηρισμούς, όπως «υγιή», «καλά διατηρημένα» και «φροντισμένα», αλλά και μέσα από παρατηρήσεις για λεπτά, τραυματισμένα, άρρωστα ή παραμελημένα ζώα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται:

«Πολλά από τα ζώα έχουν ανοιχτές πληγές, έλλειψη τρίχας και τραυματισμούς στο πόδι» (Review 170, Melios Zoo, 1 αστέρι, TEA-).

Αντίστοιχα, η ήρεμη, δραστήρια, κοινωνική ή παιχνιδιάρικη συμπεριφορά ερμηνευόταν ως θετική ένδειξη, ενώ η αδράνεια, η λύπη, το στρες, η νευρικότητα και οι αντιλαμβανόμενες προσπάθειες διαφυγής συνδέονταν με αρνητική ευζωία. Ειδικότερα, αναφέρεται ότι:

«Τα λιοντάρια, οι αρκούδες του ήλιου και άλλα ζώα βημάτιζαν πάνω-κάτω, κάτι που αποτελεί σαφές σημάδι άγχους» (Review 482, Pafos Zoo, 1 αστέρι, TEA-).

Επιπλέον, ένα από τα συχνά αρνητικά σχόλια αφορούσε την μοναχικότητα ζώων, που είναι συνήθως κοινωνικά, όπως ο ελέφαντας, η καμηλοπάρδαλη και ο πιγκουίνος. Χαρακτηριστικά:

«Το μόνο λυπηρό πράγμα ήταν ο μοναχικός πιγκουίνος και τα άλλα ζώα δεν ήταν σε πολύ καλά κλουβιά» (Review 212, Ocean Aquarium, 4 αστέρια, TEA-).

Τα ευρήματα αποτυπώνουν τις αντιλήψεις των επισκεπτών βάσει ορατών ενδείξεων και δεν αποτελούν αντικειμενική κτηνιατρική ή συμπεριφορική αξιολόγηση της κατάστασης των ζώων. Στο ακόλουθο απόσπασμα/μαρτυρία αποτυπώνεται το παραπάνω:

«Όλα τα ζώα φαίνονταν ευτυχισμένα και υγιή, και αυτό είναι το κύριο πράγμα. Ωστόσο, επειδή έχω υπόβαθρο σχετικό με τα ζώα, υπάρχουν κάποια πράγματα που πιστεύω ότι θα μπορούσαν να βελτιωθούν» (Review 211, Ocean Aquarium, 4 αστέρια, TEA+).

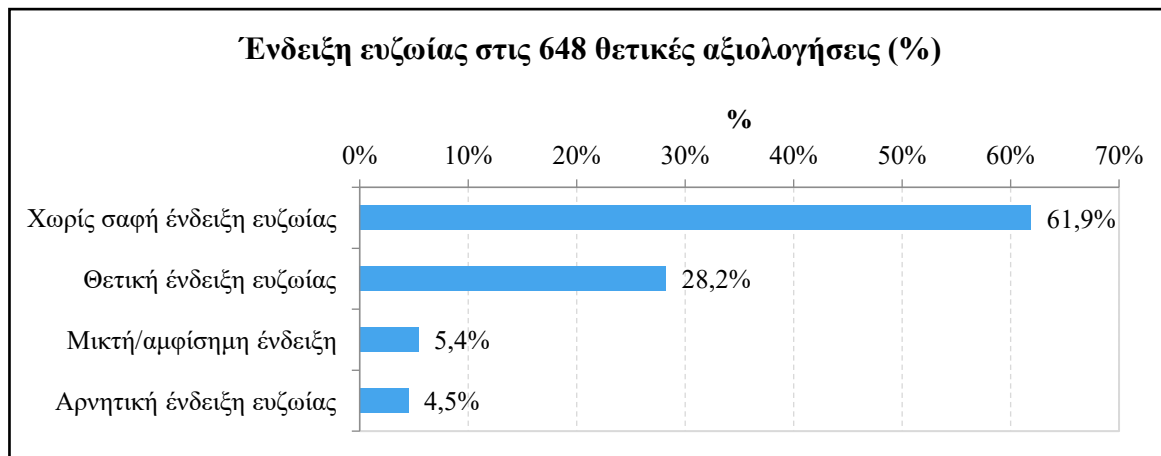
5.2.3 Θετικές αφηγήσεις και κανονικοποίηση των δραστηριοτήτων.

Η θετική παρουσίαση της επίσκεψης αποτέλεσε κυρίαρχο μοτίβο στις διαδικτυακές αξιολογήσεις. Συνολικά, 648 από τις 943 αξιολογήσεις (68,7%) είχαν βαθμολογία τεσσάρων ή πέντε αστέρων. Παράλληλα, θετικά συναισθήματα προς τα ζώα, όπως χαρά, θαυμασμός, ικανοποίηση, τρυφερότητα ή συγκίνηση, καταγράφηκαν σε 620 αξιολογήσεις (65,7%), θετικά συναισθήματα προς τον χώρο σε 598 (63,4%), ενώ το 42,6%, δηλαδή 402 αξιολογήσεις (42,6%) περιλάμβαναν θετική αξιολόγηση του χώρου ως περιβάλλοντος ευζωίας (AKH+). Ωστόσο, η θετική αποτίμηση της επίσκεψης δεν ταυτιζόταν κατ' ανάγκην με θετική αξιολόγηση της ευζωίας (Γράφ. 10).

Γράφημα 10: Θετικές αφηγήσεις στο σύνολο του δείγματος (%). Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα. Σημείωση: Οι τέσσερις δείκτες έχουν κοινή βάση τις 943 αξιολογήσεις και δεν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενοι.

Από τις 648 θετικές αξιολογήσεις, οι 401 (61,9%) ταξινομήθηκαν ως TEA0, καθώς δεν περιλάμβαναν σαφή σχετική ένδειξη. Θετική ένδειξη ευζωίας καταγράφηκε σε 183 αξιολογήσεις (28,2%), μικτή ή αμφίσημη σε 35 (5,4%) και αρνητική σε 29 (4,5%) (Γράφ. 11).

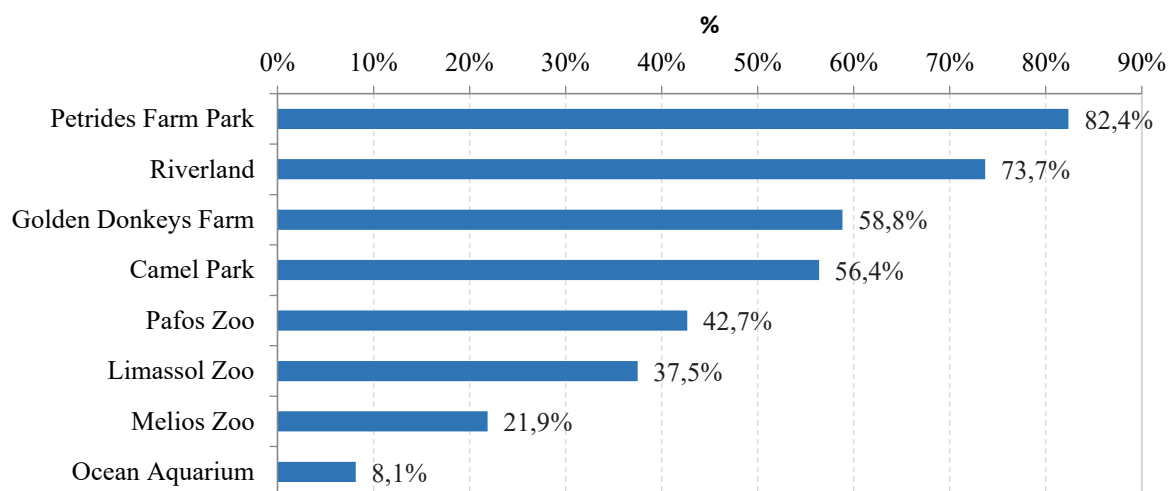

Γράφημα 11: Ένδειξη ευζωίας στις 648 θετικές αξιολογήσεις (%). Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα. Σημείωση: Οι 648 θετικές αξιολογήσεις είναι εκείνες των τεσσάρων και πέντε αστέρων.

Η συνύπαρξη θετικής βαθμολογίας και απουσίας σαφούς αναφοράς στην ευζωία διαφοροποιήθηκε μεταξύ των εξεταζόμενων χώρων. Υψηλότερα ποσοστά καταγράφηκαν στο Petrides Farm Park, όπου 14 από τις 17 αξιολογήσεις (82,4%) είχαν θετική βαθμολογία και ταξινομήθηκαν ως TEA0, και στο Riverland, με 14 από τις 19 αξιολογήσεις (73,7%).

Ακολουθούσαν το Golden Donkeys Farm με 30 από τις 51 αξιολογήσεις (58,8%), το Camel Park με 75 από τις 133 (56,4%) και το Pafos Zoo με 224 από τις 525 (42,7%). Χαμηλότερα ποσοστά παρουσίασαν το Limassol Zoo με 30 από τις 80 αξιολογήσεις (37,5%), το Melios Zoo με 7 από τις 32 (21,9%) και το Ocean Aquarium με 7 από τις 86 (8,1%). Οι διαφοροποιήσεις αυτές πρέπει να ερμηνεύονται με προσοχή, λόγω του διαφορετικού αριθμού αξιολογήσεων ανά χώρο, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις του Petrides Farm Park και του Riverland (Γράφ. 12).

Ποσοστό αξιολογήσεων με θετική βαθμολογία και TEA0 ανά χώρο

Γράφημα 12: Ποσοστό αξιολογήσεων με θετική βαθμολογία και TEA0 ανά χώρο. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα. Σημείωση: Το ποσοστό υπολογίζεται επί του συνόλου των αξιολογήσεων κάθε χώρου. Οι συγκρίσεις χρειάζονται προσοχή λόγω των διαφορετικών Ν.

Ιδιαίτερα έντονο ήταν το οικογενειακό πλαίσιο της εμπειρίας. Από τις 251 αξιολογήσεις, που προέρχονταν από οικογενειακούς επισκέπτες, οι 196 (78,1%) ήταν θετικές. Εκφράσεις όπως «ιδανικό για παιδιά», «τα παιδιά το αγάπησαν» και «υπέροχη οικογενειακή μέρα» παρουσίαζαν την επίσκεψη ως ασφαλή, ευχάριστη και αναμενόμενη οικογενειακή δραστηριότητα. Χαρακτηριστικά στο Review 68 αναφέρεται:

«Είναι ένας σχετικά μικρός ζωολογικός κήπος ιδανικός για εκδρομές για παιδιά. Είναι ένας εκπαιδευτικός χώρος όπου τα παιδιά και οι ενήλικες μπορούν να μάθουν πολλά για τα ζώα» (Review 68, Limassol Zoo, 4 αστέρια, TEA0).

Αντίστοιχα, ο χαρακτηρισμός των χώρων ως «εκπαιδευτικών» συνδεόταν με τη γνωριμία των παιδιών με διαφορετικά είδη ζώων, την απόκτηση γνώσεων και, σε ορισμένες περιπτώσεις, την επαφή με την τοπική ζωή και παράδοση. Ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας προσέδιδε θετική κοινωνική αξία στην επίσκεψη, χωρίς να συνοδεύεται πάντοτε από προβληματισμό για τις συνθήκες διαβίωσης ή τη χρήση των ζώων. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στο παρακάτω απόσπασμα:

«Διδάσκουν τα παιδιά για τα ζώα, τα αφήνουν να ταΐζουν αιγοπρόβατα με ένα μπουκάλι [...] και να τους παίρνουν σε βόλτες με πόνο» (Review 109, Riverland, 5 αστέρια, TEA0).

Η φαινομενικά θετική κατάσταση των ζώων φαίνεται να λειτουργεί επίσης καθυστερητικά, καθώς από τις 138 αξιολογήσεις με κύριο κωδικό SYM, οι 47 (34,1%) είχαν θετική κατεύθυνση. Τα ζώα χαρακτηρίζονταν ως «χαρούμενα», «ήρεμα», «φιλικά», «δραστήρια» ή «παιχνιδιάρικα», ενώ η προθυμία τους να πλησιάσουν ή να αλληλεπιδράσουν με τους επισκέπτες ερμηνευόταν ως ένδειξη καλής φροντίδας.

Πίνακας 3: Βασικοί δείκτες θετικών αφηγήσεων. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Δείκτης	N	Βάση	% βάσης
Θετική βαθμολογία (4–5 αστέρια)	648	943	68,7%
Θετικό συναίσθημα προς τα ζώα	620	943	65,7%
Θετικό συναίσθημα προς τον χώρο	598	943	63,4%
Θετική αξιολόγηση χώρου ως περιβάλλοντος ευζωίας (AKH+)	402	943	42,6%
Θετικές αξιολογήσεις οικογενειακών επισκεπτών	196	251	78,1%
Θετική ένδειξη στις αναφορές συμπεριφοράς (SYM/TEA+)	47	138	34,1%

Σημείωση: Οι δείκτες δεν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενοι. Οι δύο τελευταίες γραμμές έχουν ειδική βάση (οικογενειακές αξιολογήσεις και αξιολογήσεις με κωδικό SYM αντίστοιχα).

Η κανονικοποίηση ήταν περισσότερο εμφανής στις αξιολογήσεις, που εστίαζαν στη χρήση των ζώων για ψυχαγωγικούς σκοπούς ή στην αλληλεπίδρασή τους με τους επισκέπτες. Τουλάχιστον έναν από τους κύριους κωδικούς EXA ή ALL περιλάμβαναν 558 αξιολογήσεις (59,2%). Από αυτές, οι 468 (83,9%) είχαν θετική βαθμολογία και οι 391 (70,1%) δεν περιείχαν σαφή ένδειξη ευζωίας. Σε 338 αξιολογήσεις (60,6%) συνυπήρχαν θετική βαθμολογία και TEA0. Το τάισμα, το χάιδεμα, η φωτογράφιση, οι βόλτες με ζώα και οι παραστάσεις περιγράφονταν συχνά ως «εκπληκτικές», «μοναδικές» ή ως το καλύτερο μέρος της επίσκεψης, με έμφαση στην απόλαυση του επισκέπτη και χωρίς αναφορά στις πιθανές επιπτώσεις για τα ζώα (Γράφ. 13). Χαρακτηριστικά στο Review 301 αναφέρεται ότι:

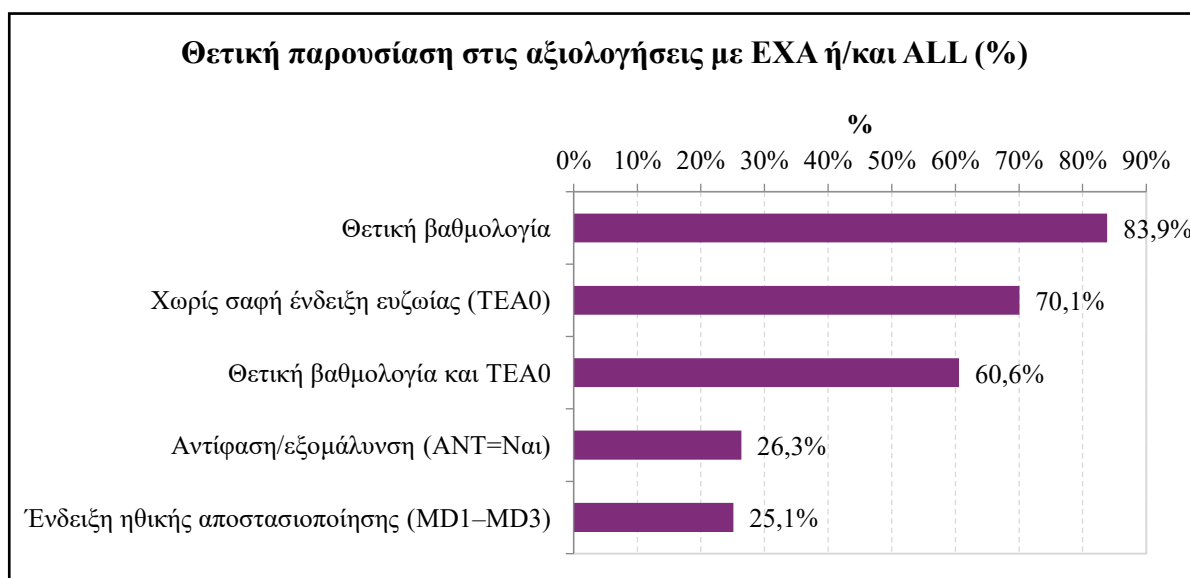
«Υπάρχουν πολλά ζώα για να δείτε και μπορείτε πραγματικά να τα πλησιάσετε, να τα αγγίξετε και να τα ταΐσετε» (Review 301, Camel Park, 5 αστέρια, TEA0).

Επίσης, όσον αφορά στο θέμα της επίδρασης της βόλτας με ζώο στην εμπειρία βλέπουμε στο Review 117 ότι:

«Η βόλτα με τα γαϊδούρια ήταν μεγάλη διασκέδαση και έκανε την εμπειρία ακόμα πιο αξέχαστη» (Review 117, Golden Donkeys Farm, 5 αστέρια, TEA0)

Ενώ, όσον αφορά στην αλληλεπίδραση με εξωτικό ζώο στο Review 452 αναφέρεται:

«Η δραστηριότητα αλληλεπίδρασης με τον ελέφαντα ήταν πραγματική απόλαυση» (Review 452, Pafos Zoo, 5 αστέρια, TEA0).

Γράφημα 13: Θετική παρουσίαση στις αξιολογήσεις με EXA ή/και ALL (%). Πηγή: TripAdvisor.

Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Σημείωση: Βάση N=558. Οι δείκτες επικαλύπτονται. EXA = χρήση/εξαναγκασμός για ψυχαγωγία· ALL = αλληλεπίδραση με επισκέπτες.

Οι χαρακτηρισμοί αυτοί βασίζονταν στην ορατή συμπεριφορά των ζώων και όχι σε εξειδικευμένη αξιολόγηση των αναγκών ή της πραγματικής τους κατάστασης. Παράλληλα, σε 282 αξιολογήσεις (29,9%) καταγράφηκε αντίφαση ή εξομάλυνση, καθώς αναγνωρίζονταν ορισμένα προβλήματα, χωρίς να αναιρείται η θετική αποτίμηση ή η σύσταση της επίσκεψης. Από αυτές, οι 180 ανήκαν στις θετικές αξιολογήσεις. Ενδείξεις ηθικής αποστασιοποίησης διαφορετικής έντασης καταγράφηκαν συνολικά σε 240 αξιολογήσεις (25,5%) (Πίν. 4).

Πίνακας 4: Αντιφάσεις, εξομάλυνση και ηθική αποστασιοποίηση στο τελικό δείγμα. Πηγή: TripAdvisor.
Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Κωδικός	Δείκτης	N	Βάση	% τελικού δείγματος
ANT=Ναι	Αντίφαση/εξομάλυνση	282	943	29,9%
MD1	Ήπια ένδειξη ηθικής αποστασιοποίησης	179	943	19,0%
MD2	Μέτρια ένδειξη ηθικής αποστασιοποίησης	53	943	5,6%
MD3	Ισχυρή ένδειξη ηθικής αποστασιοποίησης	8	943	0,8%
MD1–MD3	Οποιαδήποτε ένδειξη ηθικής αποστασιοποίησης	240	943	25,5%

Η χαμηλή τιμή, η ικανοποίηση των παιδιών, η εκπαιδευτική αξία, η εμπιστοσύνη στους υπευθύνους ή στους κανονισμούς και η σύγκριση με χειρότερες περιπτώσεις περιόριζαν συχνά την κριτική αξιολόγηση. Συνολικά, οι θετικές αφηγήσεις επικεντρώνονταν κυρίως στα οφέλη για τον επισκέπτη και μπορούσαν να συμβάλλουν στη δημόσια παρουσίαση των δραστηριοτήτων με ζώα ως φυσιολογικών και κοινωνικά αποδεκτών. Η απουσία αναφοράς στην ευζωία, ωστόσο, δεν αποτελεί από μόνη της απόδειξη συνειδητής ηθικής δικαιολόγησης.

Χαρακτηριστική μαρτυρία για τη χαμηλή τιμή ως στοιχείο εξομάλυνσης βλέπουμε στο Review 73:

«Προφανώς δεν είναι ο καλύτερος ζωολογικός [...] αλλά με 5 ευρώ δεν μπορώ να καταλάβω τι περίμεναν να δουν. [...] Εμείς πάντως περάσαμε μια χαρά!» (Review 73, Limassol Zoo, 5 αστέρια, TEA0, MD1).

Το συγκεκριμένο review υποδεικνύει ότι το χαμηλό κόστος λειτουργεί σχεδόν ως μέτρο αποδοχής της εμπειρίας. Αντίστοιχα το Review 577 αναφέρεται στην εμπιστοσύνη στη νομιμότητα και τους κανονισμούς:

«Ναι, οι χώροι ορισμένων ζώων είναι ίσως κάπως μικροί, αλλά είμαι βέβαιος ότι εξακολουθούν να πληρούν τους σχετικούς κανονισμούς» (Review 577, Pafos Zoo, 5 αστέρια, TEA–, MD3).

Στο Review 437 παρατηρούμε τη χρήση σύγκρισης με χειρότερες περιπτώσεις αντίστοιχων δομών ως εργαλείο αποστασιοποίησης:

«Πίστευα ότι τα κλουβιά ήταν κάπως μικρά, αλλά έχω δει και μικρότερα κλουβιά σε άλλους ζωολογικούς κήπους» (Review 437, Pafos Zoo, 4 αστέρια, TEA–, MD2).

Η συγκεκριμένη φράση δείχνει πώς η «σύγκριση με χειρότερες περιπτώσεις» περιορίζει την κριτική αξιολόγηση. Επιπλέον, στο Review 504 αναγνωρίζεται η προτεραιότητα της εμπειρίας του επισκέπτη σε σχέση με την ευζωία των ζώων:

«Όλοι οι ζωολογικοί κήποι θα μπορούσαν να έχουν μεγαλύτερους χώρους για τα ζώα, αλλά τότε οι άνθρωποι δεν θα ήταν ευχαριστημένοι, επειδή θα ήταν λιγότερο πιθανό να δουν τα ζώα σε μεγαλύτερους χώρους» (Review 504, Pafos Zoo, 5 αστέρια, TEA±, MD3).

Επιπρόσθετα, ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην εμπιστοσύνη των επισκεπτών ως προς τους φροντιστές προκειμένου να περιορίσουν την προσωπική τους ευθύνη, όπως υποδεικνύεται στο Review 744:

«Είναι λυπηρό να βλέπεις τα ζώα σε αιχμαλωσία, αλλά μπορείς να δεις ότι οι φροντιστές του ζωολογικού κήπου κάνουν ό,τι καλύτερο μπορούν ώστε να τα κάνουν να αισθάνονται σαν στο σπίτι τους και ασφαλή» (Review 744, Pafos Zoo, 5 αστέρια, TEA+, MD2).

5.2.4 Αρνητικές αξιολογήσεις και αναγνώριση προβλημάτων ευζωίας.

Αρνητική ένδειξη ευζωίας (TEA-) καταγράφηκε σε 235 από τις 943 αξιολογήσεις (24,9%). Η αρνητική ένδειξη συνέπιπτε συνήθως με χαμηλή συνολική βαθμολογία, χωρίς όμως να ταυτίζεται πλήρως με αυτή. Από τις 235 συγκεκριμένες αξιολογήσεις, οι 167 (71,1%) είχαν βαθμολογία ενός ή δύο αστέρων, οι 39 (16,6%) τριών αστέρων και οι 29 (12,3%) τεσσάρων ή πέντε αστέρων. Επομένως, ακόμη και σε ορισμένες θετικά βαθμολογημένες επισκέψεις αναγνωρίζονταν προβλήματα σχετικά με την κατάσταση ή τη μεταχείριση των ζώων (Πίν. 5).

Πίνακας 5: Κατανομή των αξιολογήσεων TEA- ανά κατηγορία βαθμολογίας. Πηγή: TripAdvisor.
Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Κατηγορία βαθμολογίας	N	% των TEA-
Αρνητική βαθμολογία (1–2 αστέρια)	167	71,1%
Ουδέτερη βαθμολογία (3 αστέρια)	39	16,6%
Θετική βαθμολογία (4–5 αστέρια)	29	12,3%
Σύνολο	235	100,0%

Η διάσταση μεταξύ συνολικής ικανοποίησης και αντίληψης της ευζωίας αποτυπώνεται ιδιαίτερα καθαρά σε αξιολογήσεις τεσσάρων και πέντε αστέρων, όπου η αναγνώριση μιας σοβαρής έλλειψης δεν ανέτρεψε τη θετική αποτίμηση της επίσκεψης:

«Πέρασα μια υπέροχη ημέρα στον ζωολογικό κήπο! [...] Το μοναδικό αρνητικό ήταν ότι ο ελέφαντας δεν είχε νερό στον περίβολό του και δεχόταν μόνο μικρούς ψεκασμούς νερού από ένα λάστιχο. Φαινόταν ξεκάθαρα ότι ήθελε περισσότερο νερό! [...] Κατά τα άλλα, η εμπειρία ήταν πραγματικά πολύ καλή!» (Review 894, Pafos Zoo, 4 αστέρια, TEA-, ANT=Ναι, MD2).

Παρόμοιες είναι και οι μαρτυρίες των reviews 756:

«Υπάρχουν ορισμένοι πολύ μικροί χώροι για μερικά από τα ζώα, κάτι που ίσως ενοχλήσει κάποιους ανθρώπους, αλλά συνολικά ήταν μια υπέροχη ημερήσια έξοδος σε λογική τιμή» (Review 756, Pafos Zoo, 5 αστέρια, TEA-, ANT=Ναι)

και 878:

«Το μόνο πράγμα που με στενοχώρησε ήταν οι πιγκουίνοι, τους οποίους, κατά τη γνώμη μου, δεν θα έπρεπε να διατηρούν στον ζωολογικό κήπο. Φαίνονταν πολύ θλιμμένοι και υποτονικοί. Συνολικά, πάντως, θα απολαύσετε την επίσκεψη, ιδιαίτερα εάν είστε οικογένεια» (Review 878, Pafos Zoo, 4 αστέρια, TEA-, MD2).

Στις αξιολογήσεις με αρνητική ένδειξη ευζωίας (TEA-, N = 235), κυρίαρχος ήταν ο άξονας των συνθηκών διαβίωσης (SDI), ο οποίος καταγράφηκε σε 205 περιπτώσεις (87,2%). Ακολουθούσαν η μεταχείριση και η φροντίδα των ζώων από το προσωπικό (MET) με 96 αναφορές (40,9%), η συμπεριφορά ή συναισθηματική τους κατάσταση (SYM) με 70 (29,8%), ο περιορισμός της φυσικής συμπεριφοράς (FYS) με 66 (28,1%) και η υγεία ή σωματική κατάσταση (YGE) με 58 (24,7%). Η χρήση των ζώων για ψυχαγωγικούς σκοπούς (EXA) εμφανίστηκε ως κύριος κωδικός σε 35 αξιολογήσεις (14,9%) και οι προβληματικές αλληλεπιδράσεις με επισκέπτες (ALL) σε 11 (4,7%). Οι κατηγορίες δεν ήταν αμοιβαίως αποκλειόμενες, καθώς μία αξιολόγηση μπορούσε να περιλαμβάνει έως τρεις κύριους κωδικούς (Πίν. 6).

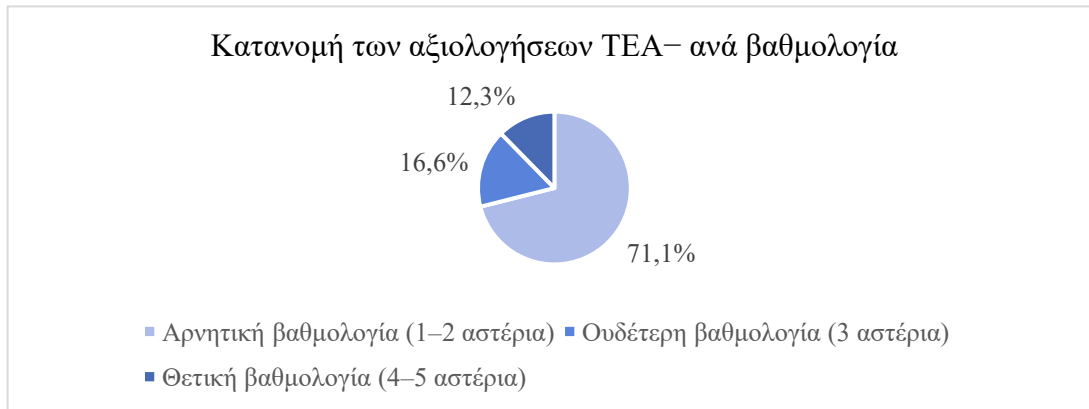
Πίνακας 6: Κύριοι άξονες προβλημάτων στις αξιολογήσεις TEA-. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Κωδικός	Άξονας	N	% των TEA-
SDI	Συνθήκες διαβίωσης / μικροί χώροι	205	87,2%
MET	Μεταχείριση και φροντίδα	96	40,9%
SYM	Στρες / συμπεριφορά ζώων	70	29,8%
FYS	Περιορισμός φυσικής συμπεριφοράς	66	28,1%
YGE	Υγεία / σωματική κατάσταση	58	24,7%
EXA	Εξαναγκασμός / χρήση για ψυχαγωγία	35	14,9%
ALL	Προβληματικές αλληλεπιδράσεις	11	4,7%

Η αιχμαλωσία δεν διατυπωνόταν πάντοτε ως γενική απόρριψη των ζωολογικών κήπων ή των δραστηριοτήτων με ζώα, αλλά αναγνωριζόταν μέσα από συγκεκριμένες εκδηλώσεις της. Οι χρήστες αναφέρονταν σε μικρά ή υπερπλήρη κλουβιά, ανεπαρκείς περιβόλους και δεξαμενές, περιορισμένη δυνατότητα κίνησης, έλλειψη σκιάς ή νερού και αδυναμία εκδήλωσης φυσικής συμπεριφοράς. Οι συγκεκριμένες καταστάσεις περιγράφονται σε διάφορες μαρτυρίες, που προκύπτουν από τα reviews και χαρακτηριστικά αποσπάσματα παρατίθενται πιο κάτω. Πιο συγκεκριμένα για τους μικρούς, υπερπλήρεις και βρώμικους χώρους το Review 435 μας δίνει ξεκάθαρη εικόνα:

«Πολλά από τα ζώα βρίσκονταν σε χώρους που ήταν πολύ μικροί, υπερπλήρεις και βρώμικοι. Φαινόταν σαν όλα τα ζώα να ήταν αρκετά λυπημένα» (Review 435, Pafos Zoo, 1 αστέρι, TEA-).

Ιδιαίτερη ανησυχία προκαλούσαν ζώα, που παρουσιάζονταν ως απομονωμένα, παρότι ανήκαν σε κοινωνικά είδη, καθώς και περιπτώσεις πτηνών, θηλαστικών ή υδρόβιων ζώων, που δεν διέθεταν επαρκή χώρο για κίνηση, πτήση ή κολύμβηση (Γράφ. 14).

Γράφημα 14: Κατανομή των αξιολογήσεων TEA- ανά βαθμολογία. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Αντίστοιχα, η λύπη, η αδράνεια, η νευρικότητα, οι επαναλαμβανόμενες κινήσεις, η παραμονή στις γωνίες και οι αντιλαμβανόμενες προσπάθειες διαφυγής ερμηνεύονταν ως ενδείξεις στρες ή ψυχολογικής επιβάρυνσης. Οι αναφορές στην υγεία και στη μεταχείριση περιλάμβαναν λεπτά, τραυματισμένα, άρρωστα ή εξαντλημένα ζώα, καθώς και επικρίσεις για ανεπαρκή φροντίδα, αμέλεια βασικών αναγκών ή προβληματική διαχείριση. Στο Review 434 αποτυπώνεται η αντίληψη του χρήστη για προβληματική σωματική κατάσταση και συμπεριφορά των ζώων.

«Οι τίγρεις και τα λιοντάρια ήταν τόσο αδύναμα που μπορούσες να δεις τα κόκαλα/ισχία τους. Περπατούσαν πάνω-κάτω μέσα στα κλουβιά και έδειχναν σημάδια δυσφορίας» (Review 434, Pafos Zoo, 1 αστέρι, TEA-).

Οι αρνητικές αναφορές στις αλληλεπιδράσεις αφορούσαν κυρίως τη φωτογράφιση, το τάισμα, τις βόλτες και τις παραστάσεις, όταν θεωρούνταν ότι τα ζώα πιέζονταν, χρησιμοποιούνταν ως αντικείμενα θεάματος ή δεν μπορούσαν να απομακρυνθούν από τους επισκέπτες. Χαρακτηριστικά στο Review 494 αναφέρεται:

«Η μεταχείριση του ελέφαντα που έκανε κόλπα για ανταμοιβή, ώστε να τραβούν φωτογραφίες για τις οποίες πλήρωναν οι πελάτες, αγγίζει τα όρια της σκληρότητας απέναντι στο ζώο» (Review 494, Pafos Zoo, 1 αστέρι, TEA-).

Η αναγνώριση των προβλημάτων συνοδευόταν συχνά από ενεργοποίηση των βασικών μηχανισμών του Norm Activation Model. Μέτρια ή ισχυρή επίγνωση των συνεπειών για τα ζώα (AC2–AC3) καταγράφηκε σε 219 από τις 235 αξιολογήσεις (93,2%), ενώ σε 158 (67,2%) η επίγνωση χαρακτηρίστηκε ισχυρή. Μέτρια ή σαφής απόδοση ευθύνης (AR2–AR3) εμφανίστηκε σε 210 αξιολογήσεις (89,4%) και μέτριος ή ισχυρός προσωπικός ηθικός κανόνας (PN2–PN3) σε 186 (79,1%). Παράλληλα, σε 156 αξιολογήσεις (66,4%) δεν καταγράφηκε ηθική αποστασιοποίηση (MD0) (Πίν. 7).

Πίνακας 7: Δείκτες αναγνώρισης, ευθύνης και προσωπικού ηθικού κανόνα. Πηγή: TripAdvisor.
Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Δείκτης	N	% των TEA–
Μέτρια/ισχυρή επίγνωση συνεπειών (AC2–AC3)	219	93,2%
Ισχυρή επίγνωση συνεπειών (AC3)	158	67,2%
Μέτρια/σαφής απόδοση ευθύνης (AR2–AR3)	210	89,4%
Σαφής απόδοση ευθύνης (AR3)	137	58,3%
Μέτριος/ισχυρός προσωπικός ηθικός κανόνας (PN2–PN3)	186	79,1%
Ισχυρός προσωπικός ηθικός κανόνας (PN3)	112	47,7%
Απουσία ηθικής αποστασιοποίησης (MD0)	156	66,4%
Αρνητική ηθική αξιολόγηση χρήστη (ITH–)	193	82,1%
Αρνητική αξιολόγηση χώρου ως περιβάλλοντος ευζωίας (AKH–)	203	86,4%

Η απόδοση ευθύνης δεν κατευθυνόταν αποκλειστικά προς τους φορείς λειτουργίας των χώρων, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις περιλάμβανε και αναγνώριση της προσωπικής συμμετοχής του ίδιου του επισκέπτη. Χαρακτηριστικά, στο Review 193 αναφερόταν:

«Απολογούμαι που έδωσα έστω και 3 ευρώ και συμμετείχα σε όλο αυτό» (Review 193, Melios Zoo, 1 αστέρι, TEA–, AC3, AR3, PN3).

Σε άλλες αξιολογήσεις, αντίθετα, η ευθύνη αποδιδόταν ρητά στους φορείς διαχείρισης και στις αρμόδιες αρχές. Ενδεικτικά, χρήστης έγραψε:

«Απόλυτη ντροπή. Ντροπή στη διοίκηση και στις αρχές που δεν κάνουν τίποτα» (Review 181, Melios Zoo, 1 αστέρι, TEA–, PN3).

Ο προσωπικός ηθικός κανόνας εκφραζόταν μέσα από χαρακτηρισμούς της κατάστασης ως απαράδεκτης ή σκληρής, συστάσεις αποφυγής της επίσκεψης και αιτήματα για βελτίωση των συνθηκών ή ακόμη και για κλείσιμο συγκεκριμένων χώρων. Η προτροπή αποφυγής μπορούσε να διατυπώνεται ιδιαίτερα άμεσα, όπως στην αξιολόγηση 1:

«Αν σας ενδιαφέρει η ευημερία των ζώων παρακαλώ μην επισκεφθείτε αυτό το μέρος» (Review 1, Limassol Zoo, 1 αστέρι, TEA-, AC3, AR3, PN3).

Συνολικά, 193 από τις 235 αξιολογήσεις (82,1%) περιλάμβαναν αρνητική ηθική αξιολόγηση του χρήστη, ενώ σε 203 (86,4%) ο χώρος αξιολογήθηκε αρνητικά ως περιβάλλον ευζωίας.

Ως προς τους επιμέρους χώρους, υψηλότερο ποσοστό αρνητικής ένδειξης ευζωίας καταγράφηκε στο Ocean Aquarium, με 54 από τις 86 αξιολογήσεις (62,8%), και στο Melios Zoo, με 20 από τις 32 (62,5%). Ακολουθούσαν το Limassol Zoo με 24 από τις 80 αξιολογήσεις (30,0%) και το Pafos Zoo με 127 από τις 525 (24,2%). Χαμηλότερα ποσοστά εμφανίστηκαν στο Golden Donkeys Farm (11,8%), στο Riverland (5,3%) και στο Camel Park (2,3%), ενώ στο Petrides Farm Park δεν καταγράφηκε αρνητική ένδειξη ευζωίας. Οι διαφοροποιήσεις αυτές πρέπει να ερμηνεύονται με προσοχή, λόγω του διαφορετικού αριθμού αξιολογήσεων ανά χώρο, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις του Melios Zoo, του Riverland και του Petrides Farm Park (Πίν. 8 και Γράφ. 15).

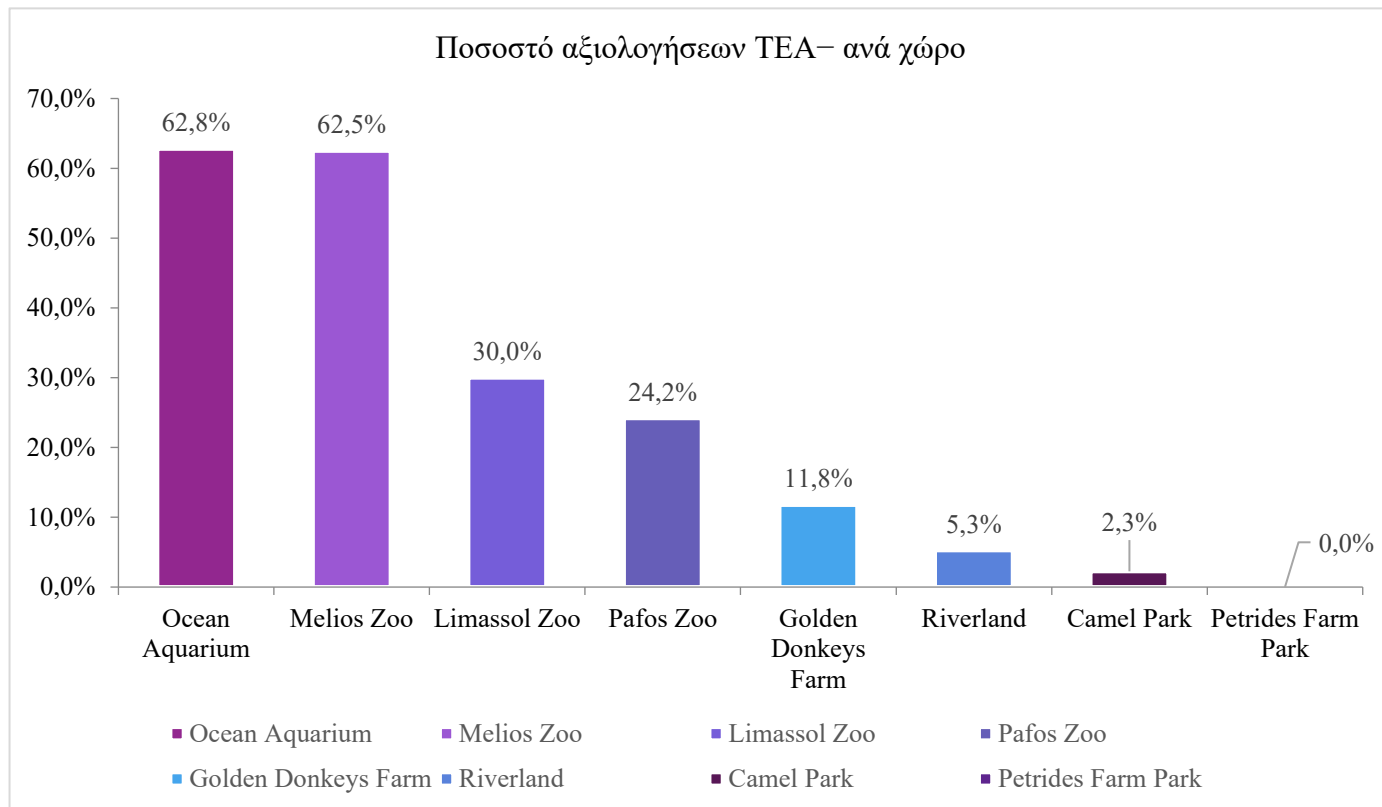
Πίνακας 8: Αρνητική ένδειξη ευζωίας ανά χώρο. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

Χώρος	TEA- (N)	Σύνολο reviews	% χώρου	Σημείωση
Ocean Aquarium	54	86	62,8%	
Melios Zoo	20	32	62,5%	Μικρό N*
Limassol Zoo	24	80	30,0%	
Pafos Zoo	127	525	24,2%	
Golden Donkeys Farm	6	51	11,8%	
Riverland	1	19	5,3%	Μικρό N
Camel Park	3	133	2,3%	
Petrides Farm Park	0	17	0,0%	Μικρό N

*Σημείωση: Μικρό N=Μικρός Αριθμός Αξιολογήσεων

Συνολικά, οι αρνητικές αφηγήσεις έδειξαν ότι ένα σημαντικό τμήμα των επισκεπτών ήταν σε θέση να αναγνωρίσει τις επιπτώσεις των δραστηριοτήτων για τα ζώα, να αποδώσει ευθύνη στους φορείς διαχείρισης και να διατυπώσει προσωπική ηθική θέση. Ωστόσο, η παρουσία 29 θετικά βαθμολογημένων αξιολογήσεων με αρνητική ένδειξη ευζωίας

επιβεβαιώνει ότι η ηθική ανησυχία δεν οδηγούσε πάντοτε σε συνολική απόρριψη της εμπειρίας ή σε αρνητική καταναλωτική αξιολόγηση.

Γράφημα 15: Ποσοστό αξιολογήσεων με αρνητική ένδειξη ευζωίας ανά χώρο. Πηγή: TripAdvisor. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα. Σημείωση: Οι συγκρίσεις χρειάζονται προσοχή λόγω των διαφορετικών N.

5.2.5 Συνοπτική σύνθεση των ευρημάτων των online reviews.

Η ανάλυση των 943 διαδικτυακών αξιολογήσεων ανέδειξε μια σύνθετη και συχνά αντιφατική εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλαμβάνονταν τις δραστηριότητες τουρισμού με ζώα. Παρότι το 68,7% των αξιολογήσεων είχε βαθμολογία τεσσάρων ή πέντε αστερών, σχεδόν οι μισές αξιολογήσεις (49,6%) δεν περιλάμβαναν σαφή αναφορά στην ευζωία των ζώων. Θετική ένδειξη ευζωίας καταγράφηκε στο 19,8%, αρνητική στο 24,9% και μικτή ή αμφίσημη στο 5,6% του δείγματος. Επομένως, η συνολική βαθμολογία κάθε επίσκεψης δεν αποτελούσε από μόνη της αξιόπιστο δείκτη της αντίληψης των επισκεπτών για την κατάσταση των ζώων.

Επιπλέον, όταν οι χρήστες αναφέρονταν στην ευζωία, βασίζονταν κυρίως σε χαρακτηριστικά, που παρατηρούνται άμεσα. Η καθαριότητα, η επάρκεια του χώρου, η πρόσβαση σε τροφή, νερό και σκιά, η φαινομενική σωματική κατάσταση και η συμπεριφορά των ζώων λειτούργησαν ως βασικά κριτήρια αξιολόγησης. Αντίστοιχα, τα μικρά ή υπερπλήρη κλουβιά, η βρωμιά, η έλλειψη νερού, η αδράνεια, η νευρικότητα, οι επαναλαμβανόμενες κινήσεις και η απομόνωση κοινωνικών ζώων ερμηνεύονταν ως ενδείξεις προβληματικής ευζωίας. Οι παρατηρήσεις αυτές δεν αποτελούν αντικειμενική κτηνιατρική ή συμπεριφορική εκτίμηση, αλλά αποτυπώνουν τα κριτήρια, μέσω των οποίων οι μη ειδικοί επισκέπτες κατανοούσαν την κατάσταση των ζώων.

Παράλληλα, οι θετικές αφηγήσεις επικεντρώνονταν κυρίως στην απόλαυση της επίσκεψης, στην ικανοποίηση των παιδιών, στην εκπαιδευτική αξία και στη δυνατότητα άμεσης επαφής με τα ζώα. Το τάισμα, το χάιδεμα, η φωτογράφιση, οι βόλτες και οι παραστάσεις παρουσιάζονταν συχνά, ως ιδιαίτερα θετικά στοιχεία της εμπειρίας, χωρίς να εξετάζονται οι πιθανές επιπτώσεις τους στα ζώα. Η συνύπαρξη αναγνώρισης ορισμένων προβλημάτων και θετικής αποτίμησης της επίσκεψης καταγράφηκε σε 282 αξιολογήσεις (29,9%), ενώ ενδείξεις ηθικής αποστασιοποίησης εμφανίστηκαν σε 240 (25,5%). Η απουσία αναφοράς στην ευζωία δεν αποδεικνύει συνειδητή ηθική αδιαφορία, δείχνει, όμως, ότι η κατάσταση των ζώων δεν αποτελεί πάντοτε κεντρικό κριτήριο αξιολόγησης της εμπειρίας.

Αντίθετα, στις 235 αξιολογήσεις με αρνητική ένδειξη ευζωίας ενεργοποιούνταν, συχνά, οι βασικοί μηχανισμοί του NAM. Μέτρια ή ισχυρή επίγνωση των συνεπειών καταγράφηκε στο 93,2% των συγκεκριμένων αξιολογήσεων, μέτρια ή ασαφής απόδοση ευθύνης (AR2 – AR3) στο 89,4% και μέτριος ή ισχυρός προσωπικός ηθικός κανόνας στο 79,1%. Οι χρήστες απέδιδαν κυρίως την ευθύνη στους φορείς διαχείρισης και διατύπωναν συστάσεις αποφυγής της επίσκεψης, αιτήματα βελτίωσης των συνθηκών ή ακόμη και κλεισίματος ορισμένων χώρων. Ωστόσο, η παρουσία αρνητικής ένδειξης ευζωίας σε 29 θετικά βαθμολογημένες αξιολογήσεις επιβεβαιώνει ότι η ηθική ανησυχία δεν οδηγούσε πάντοτε σε συνολική απόρριψη της εμπειρίας. Συνολικά, οι διαδικτυακές αξιολογήσεις λειτούργησαν τόσο ως μέσα κανονικοποίησης των δραστηριοτήτων με ζώα όσο και ως πεδία δημόσιας έκφρασης ηθικής κριτικής, αναδεικνύοντας τη διαρκή ένταση ανάμεσα στην τουριστική απόλαυση και στην ανησυχία για την ευζωία των ζώων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συζήτηση και συμπεράσματα.

6.1 Συζήτηση των ευρημάτων σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα.

Η συνδυαστική εξέταση των 44 ημιδομημένων συνεντεύξεων και των 943 διαδικτυακών αξιολογήσεων επέτρεψε τη διερεύνηση της ηθικής στάσης των τουριστών μέσα σε δύο διαφορετικά πλαίσια. Οι συνεντεύξεις έδωσαν στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να αναστοχαστούν τις προηγούμενες εμπειρίες τους και να αναπτύξουν τις απόψεις τους για την ευζωία των ζώων, την προσωπική και θεσμική ευθύνη και τα όρια της αποδεκτής συμμετοχής. Αντίθετα, οι διαδικτυακές αξιολογήσεις αποτύπωσαν περισσότερο αυθόρμητες δημόσιες αφηγήσεις, που οργανώνονταν κυρίως γύρω από την ποιότητα της επίσκεψης, την ψυχαγωγία, την εξυπηρέτηση και την ικανοποίηση των επισκεπτών. Η σύγκριση των δύο σκελών δεν ανέδειξε μόνο κοινά μοτίβα, αλλά και μια σημαντική απόσταση ανάμεσα στην αναστοχαστική ηθική τοποθέτηση και στη δημόσια καταναλωτική αξιολόγηση.

Ως προς το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, η επίγνωση των συνεπειών για τα ζώα εκφράστηκε και στα δύο σώματα δεδομένων, κυρίως μέσα από άμεσα ορατές ενδείξεις. Η καθαριότητα, το μέγεθος του χώρου, η πρόσβαση σε νερό, τροφή και σκιά, η δυνατότητα κίνησης, η σωματική κατάσταση και η συμπεριφορά των ζώων αποτέλεσαν τα βασικά κριτήρια αξιολόγησης. Οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις αναγνώρισαν, ωστόσο, ότι δεν διέθεταν πάντοτε τις απαιτούμενες γνώσεις για να διακρίνουν τη φυσιολογική συμπεριφορά από ενδείξεις φόβου, στρες ή εξοικείωσης με την ανθρώπινη παρουσία. Αντίστοιχα, οι μισές περίπου διαδικτυακές αξιολογήσεις δεν περιείχαν σαφή ένδειξη σχετικά με την ευζωία. Η επίγνωση δεν εμφανίστηκε, επομένως, ως σταθερή ή ολοκληρωμένη γνώση, αλλά ως διαβαθμισμένη και καταστασιακή διαδικασία, που ενεργοποιούνταν εντονότερα, όταν τα προβλήματα ήταν εμφανή. Το εύρημα αυτό ενισχύει τη σημασία του «γραμματισμού για την ευζωία των ζώων» (animal welfare literacy), καθώς η συναισθηματική ανταπόκριση δεν επαρκεί, χωρίς την ικανότητα αναγνώρισης των αναγκών και της συμπεριφοράς των διαφορετικών ειδών (Moorhouse et al., 2016· Fennell, 2022).

Σε σχέση με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, η ευθύνη αναγνωρίστηκε, αλλά δεν κατανεμήθηκε ισότιμα. Στις συνεντεύξεις αποδόθηκε στις επιχειρήσεις, στο προσωπικό, στις

κρατικές αρχές, στους ταξιδιωτικούς φορείς, στις πλατφόρμες προβολής και στους ίδιους τους επισκέπτες. Η προσωπική ευθύνη συνδέθηκε κυρίως με την προηγούμενη ενημέρωση, την επιλογή ή την απόρριψη μιας δραστηριότητας και τη συμπεριφορά κατά την επίσκεψη. Στις αρνητικές διαδικτυακές αξιολογήσεις η ευθύνη αποδόθηκε συχνά στους φορείς διαχείρισης, ιδιαίτερα όταν καταγράφονταν εμφανείς ελλείψεις στις συνθήκες διαβίωσης ή στη φροντίδα των ζώων. Ο ρόλος, όμως, της καταναλωτικής ζήτησης και της προσωπικής επιλογής του επισκέπτη αναγνωριζόταν λιγότερο συστηματικά. Ο τουρίστας εμφανιζόταν συχνότερα ως παρατηρητής και αξιολογητής της κατάστασης παρά ως μέρος του μηχανισμού, που διατηρεί οικονομικά τη συγκεκριμένη δραστηριότητα. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει ότι, σύμφωνα με το NAM, η επίγνωση των συνεπειών δεν οδηγεί υποχρεωτικά σε ηθική δράση, όταν το άτομο δεν αναγνωρίζει τη δική του συμβολή στην πρόκληση ή στη διατήρησή τους (Schwartz, 1977· Steg & de Groot, 2010).

Ως προς το τρίτο ερευνητικό ερώτημα, οι προσωπικοί ηθικοί κανόνες εκφράστηκαν με σαφήνεια, αλλά η επίδρασή τους στην πραγματική συμπεριφορά παρέμεινε υπό όρους. Στις συνεντεύξεις διατυπώθηκαν όρια ανάμεσα σε περισσότερο και λιγότερο αποδεκτές μορφές τουριστικής εμπειρίας. Η παρατήρηση από απόσταση γινόταν ευρύτερα αποδεκτή, ενώ οι παραστάσεις, οι βόλτες με ζώα, η καταναγκαστική επαφή και η εμφανής κακομεταχείριση απορρίπτονταν σχεδόν από το σύνολο των συμμετεχόντων. Στις αρνητικές διαδικτυακές αξιολογήσεις ο προσωπικός ηθικός κανόνας εκφράστηκε μέσα από καταδικαστικούς χαρακτηρισμούς, συστάσεις αποφυγής της επίσκεψης και αιτήματα βελτίωσης των συνθηκών ή κλεισίματος συγκεκριμένων χώρων. Εντούτοις, η συνύπαρξη αρνητικών αναφορών για την ευζωία με θετική βαθμολογία ή σύσταση της επίσκεψης έδειξε ότι η ηθική ανησυχία δεν καθόριζε πάντοτε τη συνολική αξιολόγηση και την καταναλωτική στάση. Οι προσωπικοί ηθικοί κανόνες ήταν, επομένως, υπαρκτοί, αλλά μπορούσαν να υποχωρήσουν μπροστά στην ψυχαγωγική αξία, στην οικογενειακή εμπειρία ή στην επιθυμία άμεσης επαφής με τα ζώα.

Το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα αφορά στους μηχανισμούς ηθικής αποστασιοποίησης, καθώς στις συνεντεύξεις η νομιμότητα και η οργανωμένη λειτουργία μιας δραστηριότητας, ο εκπαιδευτικός ή παραδοσιακός της χαρακτηρισμός, η παρουσία παιδιών, η επιρροή της παρέας και ο αυθορμητισμός των διακοπών λειτουργούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις ως μηχανισμοί δικαιολόγησης ή μετατόπισης της ευθύνης. Στις διαδικτυακές αξιολογήσεις

αντίστοιχη λειτουργία είχαν η ικανοποίηση των παιδιών, η χαμηλή τιμή, η επίκληση της εκπαιδευτικής αξίας, η εμπιστοσύνη στους υπευθύνους και η περιγραφή των ζώων ως «χαρούμενων» ή «φιλικών». Οι μηχανισμοί αυτοί επέτρεπαν τη θετική αξιολόγηση της εμπειρίας, ακόμη και όταν υπήρχαν ενδείξεις προβληματικής ευζωίας.

Η ηθική αποστασιοποίηση δεν πρέπει να ταυτίζεται με την πλήρη απουσία ενδιαφέροντος για τα ζώα, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις συνυπήρχαν η ανησυχία, η αμφιβολία και η δικαιολόγηση της συμμετοχής, ενώ στις συνεντεύξεις καταγράφηκαν μεταγενέστερη μεταμέλεια και αλλαγή στάσης. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν, όμως, ότι η ηθική αποστασιοποίηση μπορεί να αναστείλει τη μετάβαση από την επίγνωση στην ανάληψη ευθύνης και από τον προσωπικό ηθικό κανόνα στην πράξη. Η συμπληρωματική χρήση του NAM και της θεωρίας της ηθικής αποστασιοποίησης επέτρεψε, επομένως, την πληρέστερη κατανόηση του χάσματος ανάμεσα στις διακηρυγμένες αξίες και στην πραγματική τουριστική συμπεριφορά (Bandura, 1999· Moorhouse et al., 2017).

6.2 Θεωρητικές προεκτάσεις της έρευνας.

Η παρούσα έρευνα προσφέρει ορισμένες θεωρητικές προεκτάσεις ως προς την εφαρμογή του Norm Activation Model (NAM) στο πεδίο του τουρισμού με ζώα. Τα ευρήματα είναι συμβατά με τη βασική λογική του μοντέλου, σύμφωνα με την οποία η αναγνώριση των συνεπειών μιας πράξης, η απόδοση ευθύνης και η ενεργοποίηση προσωπικών ηθικών κανόνων μπορούν να συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας ηθικά προσανατολισμένης συμπεριφοράς (Schwartz, 1977· Steg & de Groot, 2010). Ωστόσο, η συνδυαστική εξέταση των συνεντεύξεων και των διαδικτυακών αξιολογήσεων δείχνει ότι, στο πλαίσιο του τουρισμού με ζώα, οι επιμέρους διεργασίες του NAM δεν λειτουργούν πάντοτε με γραμμικό ή σταθερό τρόπο. Αντίθετα, φαίνεται να επηρεάζονται από την ορατότητα των προβλημάτων ευζωίας, τη γνώση του επισκέπτη, τον τρόπο κατανομής της ευθύνης, καθώς και από κοινωνικούς, συναισθηματικούς και καταναλωτικούς παράγοντες, οι οποίοι χαρακτηρίζουν την τουριστική εμπειρία. Η διαπίστωση αυτή είναι σύμφωνη με τις επισημάνσεις σχετικά με τους περιορισμούς του NAM σε περιβάλλοντα, όπου οι ηθικές κρίσεις συνυπάρχουν με την

αναζήτηση ψυχαγωγίας, ευχαρίστησης και κοινωνικά αποδεκτών εμπειριών (Juvan & Dolnicar, 2014· Fennell, 2024).

Μια πρώτη θεωρητική προέκταση αφορά στην επίγνωση των συνεπειών (awareness of consequences, AC), καθώς στην παρούσα έρευνα, η επίγνωση δεν εμφανίστηκε ως μια απλή κατάσταση παρουσίας ή απουσίας γνώσης, αλλά ως μια διαβαθμισμένη και καταστασιακή διαδικασία. Οι συμμετέχοντες και οι συντάκτες των διαδικτυακών αξιολογήσεων αναγνώριζαν ευκολότερα τα ζητήματα ευζωίας, όταν αυτά ήταν άμεσα ορατά, όπως ο περιορισμένος χώρος, η έλλειψη νερού ή σκιάς, η κακή σωματική κατάσταση, οι τραυματισμοί, η αδυναμία κίνησης ή οι εμφανείς συμπεριφορικές ενδείξεις δυσφορίας. Αντίθετα, η αναγνώριση γινόταν δυσκολότερη, όταν απαιτούσε ειδικότερη γνώση για τις φυσιολογικές ανάγκες, την κοινωνική οργάνωση ή τη συμπεριφορά ενός συγκεκριμένου είδους. Η σημαντική παρουσία διαδικτυακών αξιολογήσεων χωρίς σαφή αναφορά στην ευζωία ενισχύει την άποψη ότι η ύπαρξη ενός δυνητικού προβλήματος δεν συνεπάγεται αυτομάτως και την αναγνώρισή του από τον επισκέπτη.

Το εύρημα αυτό υποδεικνύει ότι στον τουρισμό με ζώα, η ενεργοποίηση της επίγνωσης των συνεπειών εξαρτάται όχι μόνο από την ίδια την κατάσταση του ζώου, αλλά και από δύο πρόσθετες συνθήκες, δηλαδή την ορατότητα του προβλήματος και την ικανότητα του επισκέπτη να το ερμηνεύσει ως ζήτημα ευζωίας. Έτσι, η έννοια του γραμματισμού για την ευζωία των ζώων (animal welfare literacy) μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά προς το NAM, καθώς η γενική φιλοζωική στάση ή η συναισθηματική ανταπόκριση δεν εξασφαλίζουν από μόνες τους την ικανότητα αναγνώρισης των ιδιαίτερων αναγκών διαφορετικών ειδών (Fennell, 2022). Η θεωρητική σημασία του ευρήματος βρίσκεται, επομένως, στο ότι η επίγνωση των συνεπειών μπορεί να θεωρηθεί περισσότερο ως βαθμός κατανόησης και ερμηνείας παρά ως απλή γνώση ότι μια δραστηριότητα περιλαμβάνει ζώα.

Μια δεύτερη θεωρητική προέκταση αφορά την απόδοση ευθύνης (ascription of responsibility, AR). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η ευθύνη δεν γινόταν αντιληπτή ως αποκλειστικά ατομική, αλλά ως κατανεμημένη σε ένα ευρύτερο δίκτυο ενδιαφερόμενων μερών (stakeholders), το οποίο περιλάμβανε τις επιχειρήσεις, το προσωπικό, τις κρατικές αρχές, τους ταξιδιωτικούς φορείς, τις πλατφόρμες προβολής και τους ίδιους τους τουρίστες. Παράλληλα, όμως, η προσωπική συμβολή του επισκέπτη στη διατήρηση μιας

δραστηριότητας μέσω της αγοράς, της συμμετοχής ή της δημόσιας προβολής της αναγνωριζόταν λιγότερο συστηματικά. Ιδιαίτερα στις διαδικτυακές αξιολογήσεις, ο τουρίστας εμφανιζόταν συχνότερα ως παρατηρητής και αξιολογητής των συνθηκών παρά ως μέρος της καταναλωτικής ζήτησης, που υποστηρίζει οικονομικά τη δραστηριότητα.

Η διαπίστωση αυτή υποδηλώνει ότι η απόδοση ευθύνης στο συγκεκριμένο τουριστικό πλαίσιο έχει πολυεπίπεδο και κατανεμημένο χαρακτήρα, εφόσον η παρουσία αδειοδοτημένων επιχειρήσεων, οργανωμένων χώρων και θεσμικής εποπτείας μπορεί να διευκολύνει τη μετατόπιση της ευθύνης προς τρίτους και να περιορίσει την αναγνώριση της προσωπικής συμμετοχής του επισκέπτη. Επομένως, ακόμη και όταν η επίγνωση των αρνητικών συνεπειών είναι σχετικά ισχυρή, η ενεργοποίηση της προσωπικής ευθύνης μπορεί να αποδυναμώνεται, όταν το άτομο θεωρεί ότι η κύρια υποχρέωση προστασίας των ζώων ανήκει στη διοίκηση, στις αρχές ή στους επαγγελματίες. Η εφαρμογή του NAM στον τουρισμό με ζώα φαίνεται, συνεπώς, να απαιτεί σαφέστερη διάκριση μεταξύ της αναγνώρισης ότι υπάρχει ένα πρόβλημα και της αναγνώρισης της προσωπικής συμβολής στη δημιουργία ή στη διατήρησή του.

Ιδιαίτερη θεωρητική σημασία παρουσιάζουν και τα ευρήματα σχετικά με τους προσωπικούς ηθικούς κανόνες (personal norms, PN). Στα δύο σώματα δεδομένων καταγράφηκαν σαφείς ηθικές τοποθετήσεις για την αιχμαλωσία, τις παραστάσεις, τις βόλτες με ζώα, την καταναγκαστική επαφή και άλλες μορφές αλληλεπίδρασης. Ωστόσο, η ενεργοποίηση ενός προσωπικού ηθικού κανόνα δεν οδηγούσε πάντοτε σε αντίστοιχη συμπεριφορά ή συνολική απόρριψη της εμπειρίας. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική ήταν η παρουσία διαδικτυακών αξιολογήσεων, στις οποίες η αναγνώριση προβληματικών συνθηκών ευζωίας συνυπήρχε με θετική βαθμολογία, θετική περιγραφή της επίσκεψης ή ακόμη και σύσταση προς άλλους επισκέπτες.

Το εύρημα αυτό υποδεικνύει ότι η ηθική αξιολόγηση του ζώου και η καταναλωτική αξιολόγηση της τουριστικής εμπειρίας μπορούν να λειτουργούν ως δύο παράλληλα αξιολογικά πεδία. Ένας τουρίστας μπορεί, για παράδειγμα, να θεωρεί ότι ένας χώρος είναι ανεπαρκής για ένα ζώο και, ταυτόχρονα, να αξιολογεί θετικά την επίσκεψη λόγω της ψυχαγωγίας, της εμπειρίας των παιδιών, της τιμής ή της δυνατότητας στενής επαφής. Η παρατήρηση αυτή συνδέεται με το attitude-behaviour gap, δηλαδή την απόσταση ανάμεσα στις δηλωμένες στάσεις και στην πραγματική συμπεριφορά, το οποίο έχει αναγνωριστεί στη

βιβλιογραφία του βιώσιμου τουρισμού και του τουρισμού με ζώα (Juvan & Dolnicar, 2014· Moorhouse et al., 2017). Στην παρούσα μελέτη, όμως, η συγκεκριμένη απόσταση αποτυπώνεται όχι μόνο μεταξύ στάσης και μελλοντικής πρόθεσης, αλλά ακόμη και μέσα στην ίδια αφήγηση ή αξιολόγηση, όπου η ηθική ανησυχία μπορεί να συνυπάρχει με την καταναλωτική ικανοποίηση.

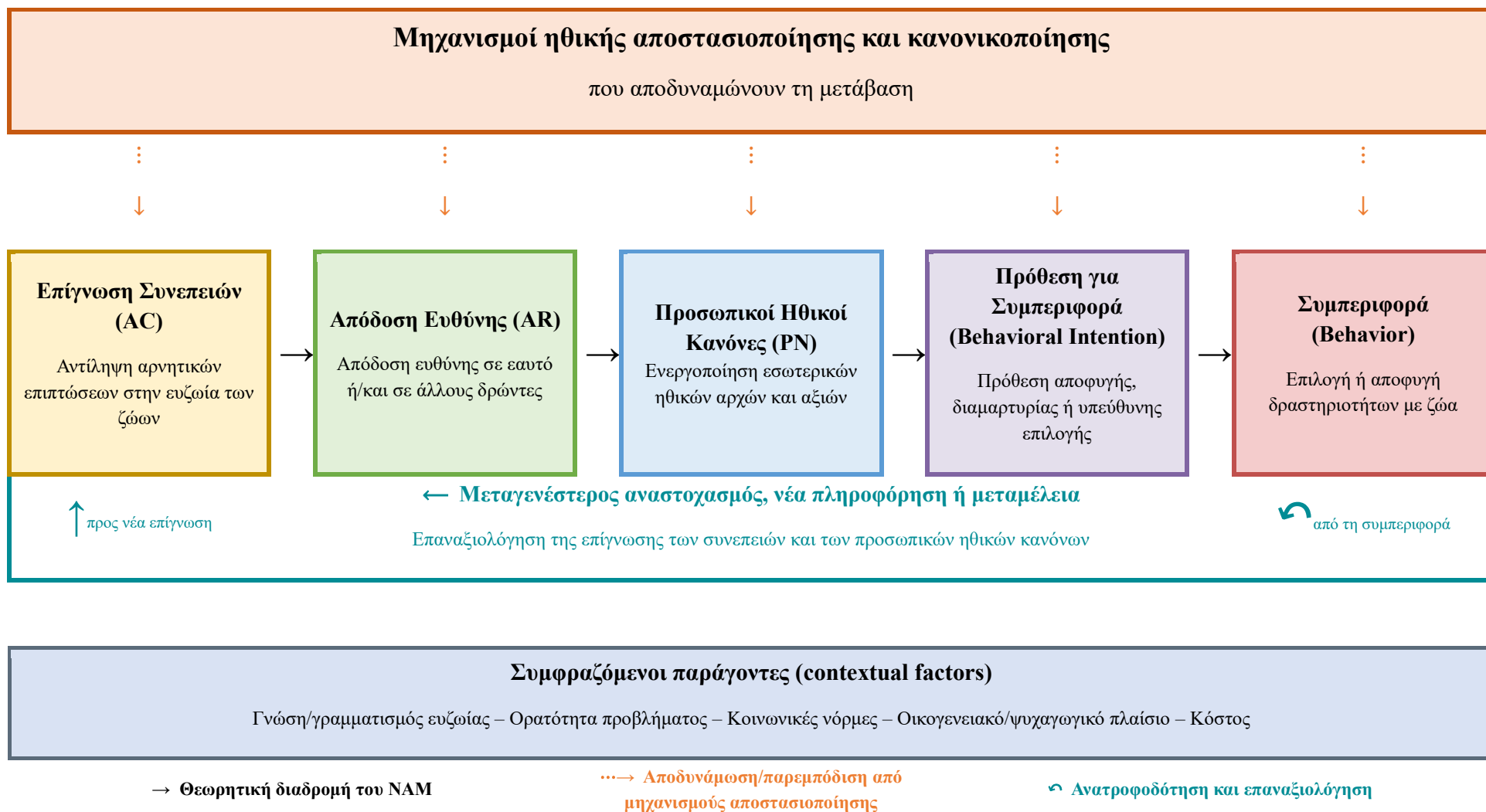
Μια από τις σημαντικότερες θεωρητικές προεκτάσεις της έρευνας αφορά στη σχέση μεταξύ του NAM και της ηθικής αποστασιοποίησης (moral disengagement), καθώς τα ευρήματα υποστηρίζουν την άποψη ότι η ηθική αποστασιοποίηση δεν λειτουργεί απλώς ως μια ξεχωριστή στάση, αλλά μπορεί να παρεμβάλλεται στις μεταβάσεις μεταξύ των βασικών διαστάσεων του NAM. Η επίκληση της νομιμότητας, η εμπιστοσύνη στους υπευθύνους, η εκπαιδευτική ή οικογενειακή πλαισίωση μιας δραστηριότητας, η χαμηλή τιμή, η σύγκριση με χειρότερες περιπτώσεις, η κοινωνική αποδοχή και η θετική συναισθηματική αξία της εμπειρίας λειτουργούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις ως μηχανισμοί, οι οποίοι περιορίζαν την ένταση της προσωπικής ευθύνης ή την επίδραση του προσωπικού ηθικού κανόνα στην τελική επιλογή.

Η παρατήρηση αυτή είναι συμβατή με τη θεωρία της ηθικής αποστασιοποίησης του Bandura (1999, 2002), σύμφωνα με την οποία γνωστικοί μηχανισμοί μπορούν να επιτρέψουν στο άτομο να διατηρεί μια θετική αυτοεικόνα, ενώ συμμετέχει σε πρακτικές, που έρχονται σε αντίθεση με τις ηθικές του αρχές. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, η ηθική αποστασιοποίηση φαίνεται να λειτουργεί ως ένας ενδιάμεσος ανασταλτικός μηχανισμός, ο οποίος μπορεί να περιορίζει τη μετάβαση από την επίγνωση των συνεπειών στην προσωπική ευθύνη και από την ενεργοποίηση του προσωπικού ηθικού κανόνα στην πραγματική επιλογή. Η συγκεκριμένη σύνδεση έχει ιδιαίτερη σημασία, επειδή προσφέρει μια πιθανή εξήγηση για το γιατί η γνώση ότι μια δραστηριότητα είναι προβληματική δεν οδηγεί πάντοτε στην αποφυγή της.

Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα μελέτη δεν προτείνει τυπική αναθεώρηση ή αντικατάσταση του NAM, αλλά μια ερμηνευτική εξειδίκευση της εφαρμογής του στο πλαίσιο του τουρισμού με ζώα. Η βασική ακολουθία, που περιλαμβάνει την επίγνωση συνεπειών, την απόδοση ευθύνης και την ενεργοποίηση του προσωπικού ηθικού κανόνα παραμένει θεωρητικά χρήσιμη, αλλά τα ευρήματα δείχνουν ότι οι μεταβάσεις μεταξύ αυτών των

συνιστωσών δεν είναι αυτόματες. Επιπλέον, η ορατότητα των προβλημάτων και ο γραμματισμός σχετικά με την ευζωία μπορούν να ενισχύσουν την επίγνωση, ενώ η διάχυση της ευθύνης, η κοινωνική κανονικοποίηση, η ψυχαγωγική αξία της εμπειρίας και οι μηχανισμοί ηθικής αποστασιοποίησης μπορούν να περιορίσουν τη μετάβαση από την ηθική αναγνώριση στην πράξη.

Τέλος, τα δεδομένα των συνεντεύξεων ανέδειξαν περιπτώσεις μεταγενέστερης μεταμέλειας, επανεκτίμησης παλαιότερων εμπειριών και αλλαγής στάσης. Το εύρημα αυτό προσθέτει μια χρονική διάσταση στη θεωρητική εφαρμογή του NAM, εφόσον η τουριστική εμπειρία δεν αποτελεί απαραίτητα το τέλος της διαδικασίας ηθικής αξιολόγησης, καθώς μπορεί να ακολουθηθεί από αναστοχασμό, νέα πληροφόρηση ή επανερμηνεία της εμπειρίας, τα οποία με τη σειρά τους μεταβάλλουν την επίγνωση, την αίσθηση ευθύνης και τους προσωπικούς ηθικούς κανόνες σε μελλοντικές επιλογές. Επομένως, στο πλαίσιο του τουρισμού με ζώα, το NAM μπορεί να γίνει αντιληπτό όχι μόνο ως ακολουθία ενεργοποίησης ηθικών νορμών πριν ή κατά τη λήψη μιας απόφασης, αλλά και ως δυναμική διαδικασία, που μπορεί να επανατροφοδοτείται από την ίδια την τουριστική εμπειρία και τον μεταγενέστερο αναστοχασμό (Γράφ. 16).

Γράφημα 16: Θεωρητική σύνθεση της εφαρμογής του Norm Activation Model (NAM) στον τουρισμό με ζώα βάσει των ευρημάτων της παρούσας έρευνας.
Σημείωση: τα βέλη αποτυπώνουν ερμηνευτικά προτεινόμενες σχέσεις και όχι στατιστικά ελεγμένες αιτιακές διαδρομές. Πηγή: Ευρήματα παρούσας έρευνας. Διαμόρφωση: Συνοδή Βλιώρα.

6.3 Πρακτικές και διοικητικές προεκτάσεις της έρευνας.

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας έχουν πρακτικές και διοικητικές προεκτάσεις για τους χώρους τουριστικών δραστηριοτήτων με ζώα, τις τουριστικές επιχειρήσεις και τους φορείς, που εμπλέκονται στην οργάνωση, προβολή και εποπτεία των σχετικών εμπειριών. Οι προεκτάσεις αυτές δεν αφορούν μόνο τη βελτίωση των πραγματικών συνθηκών ευζωίας, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες ενημερώνονται, αντιλαμβάνονται και αξιολογούν τις συγκεκριμένες συνθήκες. Η έρευνα έδειξε ότι η αναγνώριση προβλημάτων ευζωίας ήταν εντονότερη, όταν υπήρχαν άμεσα ορατές ενδείξεις δυσφορίας, ενώ η καθαριότητα, η οργανωμένη λειτουργία, ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας και η θετική συνολική εικόνα ενός χώρου μπορούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις να περιορίσουν την κριτική αξιολόγηση. Κατά συνέπεια, η καλή διαχείριση δεν μπορεί να περιορίζεται στην αισθητική ή λειτουργική ποιότητα της εμπειρίας του επισκέπτη, αλλά χρειάζεται να ενσωματώνει την ευζωία των ζώων ως διακριτό και ουσιαστικό κριτήριο σχεδιασμού της τουριστικής δραστηριότητας.

Σχετικά με τους ζωολογικούς κήπους, τα πάρκα ζώων, τις φάρμες και τα ενυδρεία, μια βασική πρακτική προέκταση αφορά την ανάγκη να δίνεται προτεραιότητα στις βιολογικές και συμπεριφορικές ανάγκες των ζώων έναντι της συνεχούς διαθεσιμότητάς τους προς τον επισκέπτη. Τα ευρήματα έδειξαν ότι οι επισκέπτες αντιλαμβάνονταν ως προβληματικές παραμέτρους τον ανεπαρκή χώρο, την αδυναμία απομάκρυνσης, την κοινωνική απομόνωση, τις επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές, την έλλειψη νερού ή σκιάς και άλλες εμφανείς ενδείξεις δυσφορίας. Παράλληλα, οι δραστηριότητες που βασίζονται στην άμεση επαφή, όπως το τάισμα, το άγγιγμα, οι φωτογραφίες, οι βόλτες και οι παραστάσεις, μπορούν να δημιουργήσουν σύγκρουση μεταξύ της επιθυμίας του επισκέπτη για εγγύτητα και των αναγκών του ζώου. Η διεθνής βιβλιογραφία έχει, επίσης, επισημάνει ότι η συνεχής προσβασιμότητα των ζώων για αλληλεπίδραση μπορεί να επιβαρύνει την ευζωία τους (D’Cruze et al., 2019· Fennell, 2024). Επομένως, οι σχετικοί χώροι θα ήταν σκόπιμο να σχεδιάζουν τις εμπειρίες με τρόπο, που να εξασφαλίζει στα ζώα δυνατότητα απομάκρυνσης από την ανθρώπινη παρουσία, επαρκείς περιόδους ανάπαυσης και περιορισμό ή επανασχεδιασμό πρακτικών, που προϋποθέτουν συνεχή ή καταναγκαστική αλληλεπίδραση.

Αντίστοιχα, η έρευνα αναδεικνύει την ανάγκη για ουσιαστική ενημέρωση των επισκεπτών σχετικά με την ευζωία των ζώων, καθώς η απλή παροχή πληροφοριών για το όνομα, την προέλευση ή τα βιολογικά χαρακτηριστικά ενός είδους δεν είναι απαραίτητα επαρκής. Η ενημέρωση θα μπορούσε να περιλαμβάνει τις βασικές φυσικές και κοινωνικές ανάγκες του είδους, τις φυσιολογικές μορφές συμπεριφοράς, τους τρόπους με τους οποίους το ζώο εκφράζει δυσφορία και τους λόγους, για τους οποίους ορισμένες μορφές ανθρώπινης επαφής περιορίζονται. Με αυτόν τον τρόπο, ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας της επίσκεψης δεν θα λειτουργεί απλώς ως θετική ετικέτα της εμπειρίας, αλλά θα συμβάλλει στην ανάπτυξη πραγματικού γραμματισμού για την ευζωία των ζώων. Η συγκεκριμένη κατεύθυνση συνδέεται με την προσέγγιση του animal welfare literacy του Fennell (2022), καθώς και με ευρήματα για τη σημασία της ερμηνευτικής πρακτικής στις εμπειρίες άγριας ζωής (Ballantyne et al., 2018).

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η εκπαίδευση του προσωπικού, που έρχεται σε επαφή με τους επισκέπτες, εφόσον, σύμφωνα με τα ευρήματα, οι επισκέπτες, συχνά, βασίζονται στη συμπεριφορά, στις εξηγήσεις και στην αντιλαμβανόμενη αυθεντία του προσωπικού, προκειμένου να αξιολογήσουν εάν μια πρακτική είναι αποδεκτή. Η εμπιστοσύνη στους υπευθύνους μπορούσε, μάλιστα, να λειτουργήσει ως μηχανισμός εξομάλυνσης της ηθικής ανησυχίας. Εξαιτίας αυτού, οι εργαζόμενοι δεν θα πρέπει να λειτουργούν μόνο ως πάροχοι υπηρεσιών ή διευκολυντές της αλληλεπίδρασης, αλλά και ως φορείς υπεύθυνης πληροφόρησης. Η εκπαίδευσή τους θα μπορούσε να περιλαμβάνει βασικές αρχές ευζωίας, αναγνώριση συμπεριφορικών ενδείξεων δυσφορίας, διαχείριση της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης και τρόπους εξήγησης των περιορισμών στους επισκέπτες, χωρίς να παρουσιάζεται η εγγύτητα προς το ζώο ως απαραίτητη προϋπόθεση μιας ποιοτικής εμπειρίας.

Οι προεκτάσεις αφορούν επίσης τον τρόπο προβολής και εμπορικής τοποθέτησης των δραστηριοτήτων, δεδομένου ότι η ανάλυση των διαδικτυακών αξιολογήσεων έδειξε ότι η ικανοποίηση των παιδιών, η χαμηλή τιμή, η εκπαιδευτική αξία και η περιγραφή των ζώων ως «χαρούμενων» ή «φιλικών» μπορούσαν να συνυπάρχουν με ενδείξεις προβληματικής ευζωίας και να υποστηρίζουν μια συνολικά θετική αξιολόγηση της εμπειρίας. Συνεπώς, η επικοινωνία των σχετικών επιχειρήσεων θα ήταν καλό να αποφεύγει την αυτόματη ταύτιση της στενής επαφής με την εκπαιδευτική ή την οικογενειακή αξία. Αντίθετα, η ποιότητα της εμπειρίας

μπορεί να στηρίζεται στην παρατήρηση, στην κατανόηση της φυσικής συμπεριφοράς και στη γνώση για το ζώο, χωρίς να απαιτείται άγγιγμα, τάισμα, φωτογράφιση ή άλλη άμεση επαφή. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί παράλληλα να αποτελέσει στοιχείο διαφοροποίησης του τουριστικού προϊόντος, απευθυνόμενο σε επισκέπτες, που αποδίδουν αυξημένη σημασία στην ηθική διάσταση της εμπειρίας και στην ευζωία των ζώων. Η διαφοροποίηση αυτή, ωστόσο, χρειάζεται να βασίζεται σε πραγματικές πρακτικές και διαφάνεια και όχι μόνο σε επικοινωνιακούς ισχυρισμούς περί «ηθικού» ή «υπεύθυνου» τουρισμού.

Σε επίπεδο δημόσιας διοίκησης και τουριστικής πολιτικής, τα ευρήματα αναδεικνύουν ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα, ότι η νομιμότητα μιας δραστηριότητας μπορεί να εκλαμβάνεται από τους επισκέπτες ως ένδειξη ότι αυτή είναι και ηθικά αποδεκτή. Στις συνεντεύξεις και στις διαδικτυακές αξιολογήσεις, η ύπαρξη άδειας, η οργανωμένη λειτουργία και η εμπιστοσύνη στους υπευθύνους λειτουργούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις ως παράγοντες μετατόπισης της προσωπικής ευθύνης. Επομένως, η αδειοδότηση και ο έλεγχος δεν έχουν μόνο κανονιστική, αλλά και συμβολική λειτουργία. Οι αρμόδιες αρχές θα ήταν σκόπιμο να διασφαλίζουν, ότι οι προϋποθέσεις λειτουργίας των χώρων δεν περιορίζονται στην ασφάλεια και στις γενικές συνθήκες εγκατάστασης, αλλά ενσωματώνουν σαφή και ελέγξιμα κριτήρια ευζωίας.

Η μεγαλύτερη διαφάνεια σχετικά με τους ελέγχους, τα πρότυπα, που εφαρμόζονται και τις υποχρεώσεις των επιχειρήσεων μπορεί να περιορίσει την εσφαλμένη εξίσωση του «νόμιμου» με το «ηθικά αποδεκτό» και να ενισχύσει τη λογοδοσία των εμπλεκόμενων φορέων. Η ανάγκη ενσωμάτωσης της ηθικής των μη ανθρώπινων όντων στην τουριστική πολιτική έχει υπογραμμιστεί και στη σχετική βιβλιογραφία (Sheppard & Fennell, 2019), ενώ κατευθυντήριες γραμμές για την ευζωία των ζώων στον τουρισμό έχουν προταθεί και από την ABTA (2019).

Πρακτικές προεκτάσεις προκύπτουν, επίσης, για ταξιδιωτικούς πράκτορες, πλατφόρμες κρατήσεων και άλλους ενδιαμέσους φορείς, εφόσον στην παρούσα έρευνα υποδεικνύεται ότι η προσωπική ευθύνη των τουριστών συνδέθηκε ιδιαίτερα με την ενημέρωση πριν από την επίσκεψη και με την επιλογή ή την απόρριψη μιας δραστηριότητας. Επομένως, κρίσιμο σημείο παρέμβασης είναι η στιγμή πριν από την αγορά ή την κράτηση εισιτηρίου για την επίσκεψη μιας τέτοιας δομής. Οι πλατφόρμες και οι τουριστικοί φορείς μπορούν να παρέχουν

σαφέστερες πληροφορίες σχετικά με το είδος της αλληλεπίδρασης, που περιλαμβάνει μια δραστηριότητα, τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιείται και τα εφαρμοζόμενα πρότυπα ευζωίας. Η επισήμανση δραστηριοτήτων, που βασίζονται σε παρατήρηση αντί για άμεση επαφή και η αποφυγή προώθησης εμπειριών αποκλειστικά μέσα από φωτογραφίες στενής επαφής μπορούν να βοηθήσουν τον επισκέπτη να πραγματοποιεί πιο ενημερωμένες επιλογές. Η σημασία της παρέμβασης πριν από την αγορά συνδέεται άμεσα και με την ανάγκη ενίσχυσης του γραμματισμού για την ευζωία, ώστε η καταναλωτική επιλογή να πραγματοποιείται πριν ο τουρίστας βρεθεί μέσα στο πλαίσιο της εμπειρίας και επηρεαστεί από την ψυχαγωγική ή κοινωνική της δυναμική.

Τέλος, οι διαδικτυακές αξιολογήσεις μπορούν να αξιοποιηθούν από τις επιχειρήσεις και τις αρμόδιες αρχές όχι μόνο ως δείκτες ικανοποίησης των επισκεπτών, αλλά και ως πηγή έγκαιρου εντοπισμού επαναλαμβανόμενων αντιλήψεων σχετικά με την ευζωία. Η παρούσα έρευνα έδειξε ότι στις αρνητικές αξιολογήσεις οι χρήστες απέδιδαν συχνά ευθύνη στους φορείς διαχείρισης και διατύπωναν αιτήματα για βελτίωση των συνθηκών ή ακόμη και για αποφυγή συγκεκριμένων χώρων. Η συστηματική παρακολούθηση επαναλαμβανόμενων αναφορών σε περιορισμένο χώρο, έλλειψη νερού, συμπεριφορικές ενδείξεις δυσφορίας ή προβληματικές αλληλεπιδράσεις μπορεί να λειτουργεί συμπληρωματικά προς τους επίσημους ελέγχους. Σαφώς, δεν είναι δυνατό να υποκαταστήσει την επιστημονική αξιολόγηση της ευζωίας, αλλά μπορεί να προσφέρει ένα πρόσθετο επίπεδο ανατροφοδότησης για ζητήματα, που είναι άμεσα ορατά στους επισκέπτες.

Συνολικά, οι πρακτικές και διοικητικές προεκτάσεις της μελέτης συγκλίνουν στην ανάγκη μετατόπισης από ένα μοντέλο, στο οποίο η αξία της εμπειρίας βασίζεται κυρίως στην εγγύτητα, στη διαθεσιμότητα και στη θεαματικότητα των ζώων προς ένα μοντέλο, στο οποίο η ευζωία, η γνώση, η διαφάνεια και η υπεύθυνη επιλογή αποτελούν συστατικά της ίδιας της ποιότητας του τουριστικού προϊόντος. Η προσέγγιση αυτή δεν προϋποθέτει την κατάργηση κάθε τουριστικής εμπειρίας με ζώα, αλλά την επαναξιολόγηση του τρόπου με τον οποίο αυτές σχεδιάζονται, προβάλλονται και καταναλώνονται, ώστε η ικανοποίηση του επισκέπτη να μην επιτυγχάνεται εις βάρος των αναγκών των ζώων.

6.4 Συμπεράσματα.

Το βασικό συμπέρασμα της έρευνας είναι ότι οι τουρίστες δεν είναι ούτε πλήρως αδιάφοροι ούτε σταθερά ευαισθητοποιημένοι απέναντι στην ευζωία των ζώων. Η ηθική τους στάση διαμορφώνεται δυναμικά από την ορατότητα των προβλημάτων, τις διαθέσιμες γνώσεις, τη συναισθηματική εμπλοκή, το κοινωνικό πλαίσιο και τα προσδοκώμενα οφέλη της εμπειρίας. Η ευαισθητοποίηση ενισχυόταν, όταν η δυσφορία ή η κακομεταχείριση των ζώων ήταν προφανής, ενώ αποδυναμωνόταν, όταν η δραστηριότητα παρουσιαζόταν ως ασφαλής, νόμιμη, εκπαιδευτική, οικογενειακή ή κοινωνικά αποδεκτή. Τα δύο σκέλη της έρευνας ανέδειξαν διαφορετικές όψεις της ίδιας αντίφασης, καθώς στις συνεντεύξεις, όπου οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αναστοχαστούν τις εμπειρίες τους, η ευζωία, η προσωπική ευθύνη και οι ηθικές συνέπειες των επιλογών τους απέκτησαν κεντρική θέση.

Στις διαδικτυακές αξιολογήσεις κυριάρχησε η οπτική του καταναλωτή, ο οποίος αξιολογούσε κυρίως την ποιότητα και την απόλαυση της επίσκεψης, γεγονός που γίνεται περισσότερο εμφανές από ότι το 68,7% των αξιολογήσεων είχε θετική βαθμολογία, ενώ το 49,6% δεν περιλάμβανε σαφή αναφορά στην ευζωία. Τα ευρήματα αυτά υποδεικνύουν ότι η ικανοποίηση του επισκέπτη και η κατάσταση των ζώων λειτουργούσαν συχνά ως χωριστά αξιολογικά πεδία. Όταν οι τουρίστες μιλούσαν «για τα ζώα», δεν μιλούσαν πάντοτε για τις ανάγκες ή την ευζωία τους, αλλά, συχνά, αναφέρονταν στην εγγύτητα, στη δυνατότητα επαφής, στη φωτογράφιση, στη συμπεριφορά των ζώων απέναντι στους επισκέπτες και στην απόλαυση, που προσέφεραν στα παιδιά. Τα ζώα μετατρέπονταν έτσι σε στοιχεία αξιολόγησης της ανθρώπινης εμπειρίας και σε πολλές αφηγήσεις, όταν η δυσφορία τους γινόταν αρκετά εμφανής, το ζώο έπαυε να αντιμετωπίζεται ως μέρος του τουριστικού προϊόντος και αναγνωριζόταν ως ον με ιδιαίτερες ανάγκες και ηθική αξία.

Η έρευνα καταλήγει ότι η βελτίωση των τουριστικών επιλογών δεν μπορεί να βασιστεί αποκλειστικά στην παροχή γενικών πληροφοριών ή στην επίκληση φιλοζωικών συναισθημάτων. Επιπλέον, απαιτείται ενίσχυση της ικανότητας αναγνώρισης των ζητημάτων ευζωίας, σύνδεση της τουριστικής κατανάλωσης με την προσωπική ευθύνη και αποδόμηση των μηχανισμών, που παρουσιάζουν τις προβληματικές δραστηριότητες ως φυσιολογικές ή ακίνδυνες. Η καλλιέργεια της ενσυναίσθησης προς τα ζώα μπορεί να συμβάλει σε αυτήν τη

διαδικασία, εφόσον συνοδεύεται από γνώση, κριτική σκέψη και δυνατότητα επιλογής πιο υπεύθυνων μορφών τουριστικής εμπειρίας.

6.5 Περιορισμοί της έρευνας.

Η παρούσα έρευνα είναι ποιοτική και δεν αποσκοπεί στη στατιστική γενίκευση των αποτελεσμάτων. Το δείγμα των 44 συνεντεύξεων επιλέχθηκε με δειγματοληψία σκοπιμότητας και ευκολίας, ενώ οι εμπειρίες των συμμετεχόντων προέρχονταν από διαφορετικές χώρες, χρονικές περιόδους και είδη δραστηριοτήτων. Οι αφηγήσεις είχαν αναδρομικό χαρακτήρα και ενδέχεται να επηρεάστηκαν από τη μνήμη, τον μεταγενέστερο αναστοχασμό ή την επιθυμία κοινωνικά αποδεκτής αυτοπαρουσίασης. Αντίστοιχα, οι διαδικτυακές αξιολογήσεις προέρχονταν αποκλειστικά από το TripAdvisor και αφορούσαν οκτώ χώρους στην Κύπρο. Η άνιση κατανομή των αξιολογήσεων ανά χώρο περιορίζει τη δυνατότητα άμεσων συγκρίσεων, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις με μικρό αριθμό καταγραφών.

Επιπλέον, οι χρήστες που δημοσιεύουν αξιολογήσεις αποτελούν αυτοεπιλεγμένο σύνολο, ενώ η συνολική βαθμολογία αντανακλά την ικανοποίηση από ολόκληρη την επίσκεψη και όχι ειδικά την αντίληψη για την ευζωία των ζώων. Οι αξιολογήσεις αποτυπώνουν τις αντιλήψεις των επισκεπτών και δεν μπορούν να επιβεβαιώσουν αντικειμενικά τις πραγματικές συνθήκες στους εξεταζόμενους χώρους. Τέλος, οι συνεντεύξεις και οι διαδικτυακές αξιολογήσεις δεν προήλθαν από τα ίδια άτομα, ενώ η μεταξύ τους σύγκριση είναι θεματική και ερμηνευτική και δεν επιτρέπει την άμεση αντιστοίχιση των δηλωμένων στάσεων ενός συμμετέχοντα με τη δημόσια διαδικτυακή συμπεριφορά του.

6.6 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

Η μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να διευρύνει το ψηφιακό σώμα δεδομένων πέρα από το TripAdvisor, εξετάζοντας δημόσια διαθέσιμες αναρτήσεις και αξιολογήσεις σε πλατφόρμες όπως το Google Reviews, το Facebook, το Instagram, το TikTok και το YouTube, καθώς και σε ταξιδιωτικά ιστολόγια ή διαδικτυακά φόρουμ. Η ανάλυση θα μπορούσε να περιλαμβάνει όχι μόνο το γραπτό κείμενο, αλλά και φωτογραφίες, βίντεο, λεζάντες, σχόλια και hashtags.

Μια τέτοια πολυτροπική και συγκριτική προσέγγιση θα επέτρεπε να εξετάσεται πώς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε πλατφόρμας επηρεάζουν την ορατότητα ή την απόκρυψη ζητημάτων ευζωίας και την κοινωνική κανονικοποίηση της στενής αλληλεπίδρασης με ζώα.

Ιδιαίτερα χρήσιμη θα ήταν και η εφαρμογή διαχρονικού ερευνητικού σχεδιασμού, με μελέτη των ίδιων ατόμων πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την επίσκεψη. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να εξεταστεί εάν η προηγούμενη στάση τους επιβεβαιώνεται στην πραγματική επιλογή, πώς ερμηνεύουν όσα παρατηρούν στον χώρο και εάν η εμπειρία επηρεάζει τη μεταγενέστερη συμπεριφορά τους. Η σύγκριση των προσωπικών αφηγήσεων με τις αναρτήσεις των ίδιων ατόμων θα επέτρεπε, επίσης, την αμεσότερη μελέτη της απόστασης ανάμεσα στον ιδιωτικό αναστοχασμό και στη δημόσια ψηφιακή αυτοπαρουσίαση. Περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να συμπεριλάβει μεγαλύτερα και περισσότερο διαφοροποιημένα δείγματα, ώστε να εξεταστεί η επίδραση της ηλικίας, του οικογενειακού πλαισίου, της πολιτισμικής προέλευσης, της προηγούμενης επαφής με ζώα και του είδους της τουριστικής δραστηριότητας. Παράλληλα, η διερεύνηση των απόψεων επιχειρηματιών, εργαζομένων, ξεναγών, ταξιδιωτικών φορέων, κρατικών αρχών και οργανώσεων προστασίας των ζώων θα μπορούσε να αποσαφηνίσει τον τρόπο κατανομής της ευθύνης και τις δυνατότητες θεσμικής παρέμβασης.

Επιπρόσθετα, μια σημαντική κατεύθυνση θα ήταν ο σχεδιασμός και η πιλοτική εφαρμογή ενός εκπαιδευτικού προγράμματος για την καλλιέργεια και ενεργοποίηση της ενσυναίσθησης προς τα ζώα και την ενίσχυση του γραμματισμού σχετικά με την ευζωία τους στο πλαίσιο του τουρισμού. Η ενσυναίσθηση αφορά τα ζώα ως αισθανόμενα όντα, ενώ ο γραμματισμός για την ευζωία αφορά τη γνώση και την ικανότητα αξιολόγησης των συνθηκών ευζωίας τους. Το πρόγραμμα θα μπορούσε να απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς, μαθητές και φοιτητές τουριστικών σπουδών ή και εργαζομένους του τουριστικού τομέα. Το περιεχόμενό του θα μπορούσε να περιλαμβάνει τις ιδιαίτερες ανάγκες διαφορετικών ειδών, την αναγνώριση σωματικών και συμπεριφορικών ενδείξεων δυσφορίας, τις επιπτώσεις της αιχμαλωσίας και της καταναγκαστικής αλληλεπίδρασης, τον ρόλο της τουριστικής ζήτησης και την κριτική ανάγνωση αναρτήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Μελέτες περιπτώσεων, οπτικοακουστικό υλικό, ασκήσεις υιοθέτησης της οπτικής του ζώου και σενάρια λήψης

αποφάσεων θα μπορούσαν να ενισχύσουν τη σύνδεση της συναισθηματικής ανταπόκρισης με την προσωπική ευθύνη.

Η αποτελεσματικότητα του προγράμματος θα μπορούσε να αξιολογηθεί πριν και μετά την εφαρμογή του, ακόμα και σε μεταγενέστερο χρόνο. Η αξιολόγηση θα μπορούσε να εξετάσει την ενσυναίσθηση προς τα ζώα, την ικανότητα αναγνώρισης ζητημάτων ευζωίας, την επίγνωση των συνεπειών, την απόδοση προσωπικής ευθύνης, την ενεργοποίηση προσωπικών ηθικών κανόνων και τη μείωση της ηθικής αποστασιοποίησης. Ιδιαίτερη σημασία θα είχε να μη μετρηθούν μόνο οι δηλωμένες προθέσεις, αλλά και οι πραγματικές επιλογές των συμμετεχόντων απέναντι σε διαφορετικές τουριστικές δραστηριότητες.

Τέλος, μπορούν να εξεταστούν πειραματικά διαφορετικές μορφές ενημέρωσης πριν από την αγορά ή την κράτηση μιας εμπειρίας, όπως σαφείς πληροφορίες για τις ανάγκες των ζώων, προειδοποιήσεις για προβληματικές πρακτικές και προτάσεις παρατήρησης χωρίς άμεση επαφή. Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να αξιολογηθεί ποια μορφή παρέμβασης ενεργοποιεί αποτελεσματικότερα την επίγνωση, την προσωπική ευθύνη και την επιλογή δραστηριοτήτων περισσότερο συμβατών με την ευζωία των ζώων.

Βιβλιογραφικές Αναφορές.

- ABTA. (2019). *Global Welfare Guidance for Animals in Tourism*. London: ABTA.
- Agapito, D. & Sigala, M. (2024). «Experience management in hospitality and tourism: reflections and implications for future research», *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 36(13), σ. 57 – 76. DOI: 10.1108/IJCHM-11-2023-1722.
- Ascione, F. R. (1992). «Enhancing Children's Attitudes About the Humane Treatment of Animals: Generalization to Human-Directed Empathy», *Anthrozoös*, 5(3), σ. 176 – 191 DOI: 10.2752/089279392787011421.
- Ballantyne, R. & Hughes, K. & Lee, J. & Packer, J. & Sneddon, J. (2018). «Visitors' values and environmental learning outcomes at wildlife attractions: Implications for interpretive practice», *Tourism Management*, 64, σ. 190 – 201. DOI: 10.1016/j.tourman.2017.07.015 0261-5177.
- Ballantyne, R. & Packer, J. & Sutherland, L. A. (2011). «Visitors' memories of wildlife tourism: Implications for the design of powerful interpretive experiences», *Tourism Management*, 32(4), σ. 770 – 779. DOI: 10.1016/j.tourman.2010.06.012.
- Bandura, A. (2002). «Selective Moral Disengagement in the Exercise of Moral Agency», *Journal of Moral Education*, 31(2), σ. 101 – 119. DOI: 10.1080/0305724022014322.
- Bandura, A. (1999). «Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities», *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), σ. 193 – 209. DOI: 10.1207/s15327957pspr0303_3.
- Bandura, A. & Barbaranelli, C. & Caprara, G. V. & Pastorelli, C. (1996). «Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency», *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), σ. 364 – 374. DOI: 10.1037/0022-3514.71.2.364.
- Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. New York: Oxford University Press. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/altruisminhumans0000bats/mode/2up>.
- Beedie, P. (2020). «Ποιοτική έρευνα, μια εφαρμογή στον τουρισμό» στο Durbarry, R. (ed.). *Μέθοδοι έρευνας για φοιτητές του τομέα του τουρισμού* (επιμ. Γ. Μ. Αγιομυργιανάκης & Α. Ν. Μενεγάκη & μτφρ. Α. Σοκοδήμος), σ. 124 – 150. Αθήνα: Gutenberg.

- Berenguer, J. (2007). «The effect of empathy in environmental moral reasoning», *Environment and Behavior*, 39(2), σ. 269 – 283. DOI: 10.1177/0013916508325892.
- Bilewicz, M. & Imhoff, R. & Drogosz, M. (2011). «The humanity of what we eat: Conceptions of human uniqueness among vegetarians and omnivores», *European Journal of Social Psychology*, 41(2), σ. 201 – 209. DOI: 10.1002/ejsp.766.
- Blamey, R. (1998). «The activation model of environmental norms. Extending Schwartz's model», *Environment and Behavior*, 30(5), σ. 676–708. DOI: 10.1177/001391659803000505.
- Braun, V. & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research a practical guide for beginners*. London: Sage.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). «Using thematic analysis in psychology», *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), σ. 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Broom, D. M. (1991). «Animal welfare: Concepts and measurement», *Journal of Animal Science*, 69(10), σ. 4167 – 4175. DOI: 10.2527/1991.69104167x.
- Bryman, A. (2016). *Social research methods*. New York: Oxford University Press.
- Çalik, A. Ö. & Çiftçi, G. (2013). «Animal Ethics in Tourism», *International Journal of Business and Management Studies*, 5(1), σ. 43 – 53.
- Câmara, E. & Pocinho, M. & Agapito, D. & Jesus, S. N. de. (2023). «Meaningful experiences in tourism: A systematic review of psychological constructs», *European Journal of Tourism Research*, 34. Διαθέσιμο στο: <https://ejtr.vumk.eu/index.php/about/article/view/2964/591>.
- Carr, N. (2016). «Ideal animals and animal traits for zoos: General public perspectives», *Tourism Management*, 57, σ. 37 – 44. DOI: 10.1016/j.tourman.2016.05.013.
- Carr, N. & Cohen, S. (2011). «The public face of zoos: Images of entertainment, education and conservation», *Anthrozoös*, 24(2), σ. 175 – 189. DOI: 10.2752/175303711X12998632257620.
- Caton, K. (2012). «Taking the moral turn in tourism studies», *Annals of Tourism Research*, 39(4), 1906–1928. DOI: 10.1016/j.annals.2012.05.021.
- Cohen, E. (1988). «Authenticity and commoditization in tourism», *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371–386. DOI: 10.1016/0160-7383(88)90028-X.

- Cohen, E. (1979). «A phenomenology of tourist experiences», *Sociology*, 13(2), σ. 179–201.
DOI: 10.1177/003803857901300203.
- Cohen, L. & Manion, L. & Morrison, K. (2018). *Research methods in education*. New York: Routledge.
- Cousquer, G. & Allison, P. (2012). «Ethical responsibilities towards expedition pack animals: The Mountain Guide's and Expedition Leader's ethical responsibilities towards pack animals on expedition», *Annals of Tourism Research*, 39(4), σ. 1839 – 1858. DOI: 10.1016/j.annals.2012.05.001.
- Creswell, J. W. & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. SAGE.
- Crimston, D. & Bain, P.G. & Hornsey, M. J. & Bastian, B. (2016) «Moral expansiveness: Examining variability in the extension of the moral world», *Journal of Personality and Social Psychology*, 111(4), σ. 636 – 653. DOI: 10.1037/pspp0000086.
- D'Cruze, N. & Khan, S. & Carder, G. & Megson, D. & Coulthard, E. & Norrey, J. & Groves, G. (2019). «A global review of animal–visitor interactions in modern zoos and aquariums and their implications for wild animal welfare», *Animals*, 9(6), 332. DOI: 10.3390/ani9060332.
- de Boer, J. & Schösler, H. & Aiking, H. (2017). «Towards a reduced meat diet: Mindset and motivation of young vegetarians, low, medium and high meat-eaters», *Appetite*, 113, σ. 387 – 397. DOI: 10.1016/j.appet.2017.03.007.
- Decety, J. & Jackson, P. (2004). «The functional architecture of human empathy», *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*, 3(2), σ. 71 – 100.
DOI: 10.1177/1534582304267187.
- De Groot, J. I. M. & Steg, L. (2009). «Morality and Prosocial Behavior», *Journal of social psychology*, 149(4), σ. 425 – 449. DOI: 10.3200/SOCP.149.4.425-449.
- DiCicco-Bloom, B. & Crabtree, B. F. (2006). «The qualitative research interview», *Medical Education*, 40(4), σ. 314 – 321. DOI: 10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x.
- Eisenberg, N. & Spinrad, T. L. & Knafo-Noam, A. (2015). «Prosocial development». In M. E. Lamb (ed.), *Handbook of Child Psychology and Developmental Science*, Vol. 3, σ. 610 – 656. Hoboken: Wiley.

- Ellenberg, U. & Mattern, T. & Seddon, P. J. & Jorquera, G. L. (2006). «Physiological and reproductive consequences of human disturbance in Humboldt penguins: the need for species-specific visitor management», *Biological Conservation*, 133, σ. 95 – 106. DOI: 10.1016/J.BIOCON.2006.05.019.
- ElSamn, A. A. & Hollebeek, L. D. & Alimamy, S. & Stylos, N. & Lim, W. M. (2025). «Customer experience, engagement, and cocreation in augmented reality retail service», *The Service Industries Journal*. DOI: 10.1080/02642069.2025.2599145
- Everett, S. & Aloudat, A. S. (2020). «Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων», στο Durbarry, R. (ed.). *Μέθοδοι έρευνας για φοιτητές του τομέα του τουρισμού* (επιμ. Γ. Μ. Αγιομυργιανάκης & Α. Ν. Μενεγάκη & μτφρ. Α. Σοκοδήμος), σ. 229 – 260. Αθήνα: Gutenberg.
- Fakfare, P. & Lee, J. – S. & Kim, J. J. & Ryu, H. B. & Han, H. (2024). «Animal Ethics and Tourism: Deepening a Stimulus–Organism–Response (S-O-R) Framework», *Journal of Travel Research*, 63(4), σ. 940 – 958. DOI: 10.1177/00472875231175079.
- Farm Animal Welfare Council. (2009). *Farm animal welfare in Great Britain: Past, present and future*. London: Farm Animal Welfare Council.
- Fennell, D. (2024). *Tourism and Animal Ethics*. London and New York: Routledge.
- Fennell, D. A. (2022). «An animal welfare literacy framework for tourism», *Annals of Tourism Research*, 96. DOI: 10.1016/j.annals.2022.103461.
- Fennell, D. (2014). «Exploring the boundaries of a new moral order for tourism's global code of ethics: An opinion piece on the position of animals in the tourism industry», *Journal of Sustainable Tourism*, 22(7), σ. 983 – 996. DOI: 10.1080/09669582.2014.918137.
- Fennell, D. (2013a). «Ecotourism, Animals and Ecocentrism: A Re-examination of the Billfish Debate», *Tourism Recreation Research*, 38(2), σ. 189 – 202. DOI: 10.1080/02508281.2013.11081744.
- Fennell, D. (2013b). «Contesting the zoo as a setting for ecotourism, and the design of a first principle», *Journal of Ecotourism*, 12(1), σ. 1 – 14, DOI: 10.1080/14724049.2012.737796.
- Fennell, D. (2013c). «Tourism and Animal Welfare», *Tourism Recreation Research*, 38(3), σ. 325 – 340. DOI: 10.1080/02508281.2013.11081757.
- Fennell, D. (2012). «Tourism and Animal Rights», *Tourism Recreation Research*, 37(2), σ.

157 – 166. DOI: 10.1080/02508281.2012.11081700.

- Fennell, D. A. & Thomsen, B. (2021). «Tourism and animal suffering: Mapping the future», *Annals of Tourism Research*, 91. DOI: 10.1016/j.annals.2021.103317.
- Fraser, D. (2008). *Understanding animal welfare: The science in its cultural context*. Oxford: Wiley – Blackwell.
- Giannini, S. (2020). *Education for Sustainable Development: A roadmap*. Paris: UNESCO.
- Goffman, E. (1956). *The presentation of self in everyday life*. Edinburgh: Anchor Books.
- Grigore, G. & Molesworth, M. & Baines, P. (2026). «The moral positions taken towards zoos and conservation», *Annals of Tourism Research*, 116. DOI: 10.1016/j.annals.2025.104074.
- Guest, G. & Bunce, A. & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field Methods*, 18(1), σ. 59–82. DOI: 10.1177/1525822X05279903.
- Han, H. & Hsu, L. T. & Sheu, C. (2010). «Application of the Theory of Planned Behavior to green hotel choice», *Tourism Management*, 31(3), σ. 325 – 334. DOI: 10.1016/j.tourman.2009.03.013.
- Harland, P. & Staats, H. & Wilke, H. (1999). «Explaining proenvironmental intention and behavior by personal norms and the Theory of Planned Behavior», *Journal of Applied Social Psychology*, 29(12), σ. 2505 – 2528. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/2tkdsynx>.
- Harrington, L. A. & Elwin, A. & D' Cruze, N. (2023). «Elephant ‘selfies’: Evaluating the effectiveness of wildlife selfie campaigns», *PLOS ONE*. DOI: 10.1371/journal.pone.0283858.
- Herzog, H. (2010). *Some we love, some we hate, some we eat: why it's so hard to think straight about animals*. New York: HarperCollins. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/somewelovesomewe0000herz>.
- Herzog, H. (2007). «Gender differences in human–animal interactions», *Anthrozoös*, 20(1), σ. 7 – 21. DOI: 10.2752/089279307780216687.
- Hill, K. & Szydlowski, M. & Hooper, J. & Oxley – Heaney, S. (2025). *Animal Welfare from a Cross-Cultural Perspective*, Manchester: MDPI.

- Hughes, G. (2001). «The commodification of wildlife tourism: A case study of whale watching», *Tourism Management*, 22(6), σ. 591 – 599.
- Islam, M. T. & Pandey, U. & Konar, R. & Bansal, S. (2025). «What motivates tourists to take wildlife selfies? Evidence from wildlife tourist attractions», *Tourism and Development Review*, 48, σ. 391 – 415. DOI: 10.34624/rtd.v48i0.35141.
- Janta, H. (2020). «Το διαδίκτυο ως εργαλείο έρευνας και η ηλεκτρονική μέθοδος. Διαδικτυογραφία» στο Durbarry, R. (ed.). *Μέθοδοι έρευνας για φοιτητές του τομέα του τουρισμού* (επιμ. Γ. Μ. Αγιομυργιαννάκης & Α. Ν. Μενεγάκη & μτφρ. Α. Σοκοδήμος), σ. 181 – 199. Αθήνα: Gutenberg.
- Juvan, E. & Dolnicar, S. (2014). «The attitude–behaviour gap in sustainable tourism», *Annals of Tourism Research*, 48, σ. 76 – 95. DOI: 10.1016/j.annals.2014.05.012.
- Kallio, H. & Pietilä, A. – M. & Johnson, M. & Kangasniemi, M. (2016). «Systematic methodological review: Developing a framework for a qualitative semi-structured interview guide», *Journal of Advanced Nursing*, 72(12), σ. 2954 – 2965. DOI: [10.1111/jan.13031](https://doi.org/10.1111/jan.13031).
- Kim, Y. & Han, H. (2010). «Intention to pay conventional hotel prices at a green hotel», *Journal of Sustainable Tourism*, 18(8), σ. 997 – 1014. DOI: 10.1080/09669582.2010.490300.
- Kim, J. H. & Ritchie, J. R. B. & McCormick, B. (2012). «Development of a scale to measure memorable tourism experiences», *Journal of Travel Research*, 51(1), σ. 12 – 25. DOI: 10.1177/0047287510385467.
- Kozinets, R. V. (2015). *Netnography: Redefined*. London: Sage.
- Kredens, C. & Vogt, C. A. (2023). «A user-generated content analysis of tourists at wildlife tourism attractions», *Frontiers in Sustainable Tourism*, 2. DOI: 10.3389/frsut.2023.1090749.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. SAGE. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/interviewslearn0000kval/page/n5/mode/2up>.
- Lee, S. J. & Hong, S. & Kim, J. & Meng, Z. M. (2024). «Exploring the role of ethical

- experiences and psychological well-being in travel satisfaction: An animal welfare perspective in elephant-based tourism», *Tourism Management Perspectives*, 51, 101248. DOI: 10.1016/j.tmp.2024.101248.
- Li, Q. & Wang, Y. & Shan, W. & Guan, J. (2025). «Dual trust, emotional bond, and tourists' on-site pro-environmental behavior at nature-based destinations: Extending norm-activation theory from the perspective of social dilemma», *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 49, DOI: 10.1016/j.jort.2024.100839.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE.
- MacCannell, D. (1976). *The tourist: A new theory of the leisure class*. New York: Schocken Books.
- Mason, G. (2010). «Species differences in responses to captivity: Stress, welfare and the comparative method», *Trends in Ecology & Evolution*, 25(12), σ. 713 – 721. DOI: 10.1016/j.tree.2010.08.011.
- Merriam, S. B. & Tisdell, A. J. (2016). *Qualitative Research. A Guide to Design and Implementation*. San Francisco: Jossey Bass.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. SAGE.
- Mkono, M. (2012). «Netnographic tourist research: The internet as a virtual fieldwork site», *Tourism Analysis*, 17(4), σ. 553 – 555. DOI: 10.3727/108354212X13473157390966.
- Mkono, M. & Hughes, K. (2025) «A state-of-the-art-review of animals in tourism: key debates and future directions», *Tourism Geographies*, 27(3 – 4), σ. 653 – 665. DOI: 10.1080/14616688.2024.2342462.
- Mkono, M. & Markwell, K. (2014). «The application of netnography in tourism studies», *Annals of Tourism Research*, 48, σ. 289 – 291. DOI: 10.1016/j.annals.2014.07.005.
- Moore, C. (2015). «Moral disengagement», *Current Opinion in Psychology*, 6, σ. 199 – 204. DOI: 10.1016/j.copsyc.2015.07.018.
- Moorhouse, T. P. & D'Cruze, N. C. & Macdonald, D. W. (2017). «Unethical use of wildlife in tourism: What's the problem, who is responsible, and what can be done?», *Journal of Sustainable Tourism*, 25(4), σ. 505 – 516. DOI: 10.1080/09669582.2016.1223087.
- Moorhouse, T. P. & Dahlsjö, C. & Baker, S. & D'Cruze, N. & Macdonald, D. (2015). «The

- customer isn't always right: Conservation and animal welfare implications of wildlife tourism», *PLOS ONE*. DOI: 10.1371/journal.pone.0138939.
- Munt, I. (1994). The “Other” Postmodern Tourism: Culture, Travel and the New Middle Classes. *Theory, Culture & Society*, 11(3), σ. 101 – 123. DOI: 10.1177/026327694011003005.
- Newsome, D. & Dowling, R., & Moore, S. (2005). *Wildlife tourism*. Clevedon and Buffalo and Toronto: Channel View Publications.
- Ngai, J. T. K. & Yu, R. W. M. & Chau, K. K. Y. & Wong, P. W. C. (2021). «Effectiveness of a school-based programme of animal-assisted humane education in Hong Kong for the promotion of social and emotional learning: A quasi-experimental pilot study», *PLoS One*, 16(3). DOI: 10.1371/journal.pone.0249033.
- Nguyen, L. P., Hoang, D. P., & Vu, T. H. (2025). «Integrating the norm activation model and technology acceptance model to explain tourist intention to use public bike rental service», *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 8(8). σ. 2976 – 2994. DOI: 10.1108/JHTI-04-2024-0309.
- Nicoll, K. & Trifone, C. & Samuels, W. E. (2008). «An In-class, Humane Education Program Can Improve Young Students' Attitudes Toward Animals», *Society and Animals*, 16, σ.45 – 60. DOI: 10.1163/156853008X269881.
- Nieto-García, M. & Acuti, D. & Viglia, G. (2024). «Consumer hypocrisy and researcher myopia: A scrutiny of the intention-behaviour gap in sustainable tourism», *Annals of Tourism Research*, 104, 103678. DOI: 10.1016/j.annals.2023.103678.
- Oh, H. & Fiore, A. M. & Jeoung, M. (2007). «Measuring experience economy concepts: Tourism applications», *Journal of Travel Research*, 46(2), σ. 119 – 132. DOI: 10.1177/0047287507304039.
- Onwezen, M. C. & Antonides, G. & Bartels, J. (2013). «The Norm Activation Model: An exploration of the functions of anticipated pride and guilt in pro-environmental behaviour», *Journal of Economic Psychology*, 39, σ. 141 – 153. DOI: 10.1016/j.joep.2013.07.005.
- Orb, A. & Eisenhauer, L. & Wynaden, D. (2001). «Ethics in qualitative research», *Journal of Nursing Scholarship*, 33(1), σ. 93 – 96.

- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. SAGE.
- Paul, E. S. (2000). «Empathy with animals and with humans», *Anthrozoös*, 13(4), 194 – 202. DOI: 10.2752/089279300786999699.
- Penner, L. A. & Dovidio, J. F. & Piliavin, J. A. & Schroeder, D. A. (2005). «Prosocial behavior: Multilevel perspectives», *Annual Review of Psychology*, 56(1), σ. 365 – 392.
- Pine, B. J. & Gilmore, J. H. (2011). *The experience economy*. Boston and Massachusetts: Harvard Business School Press.
- Ramseook-Munhurrun, P. & Durbarry, R. (2020). «Φιλοσοφικές διαμάχες σχετικά με την έρευνα» στο Durbarry, R. (ed.). *Μέθοδοι έρευνας για φοιτητές του τομέα του τουρισμού* (επιμ. Γ. Μ. Αγιομυργιανάκης & Α. Ν. Μενεγάκη & μτφρ. Α. Σοκοδήμος), σ. 42 – 55. Αθήνα: Gutenberg.
- Regan, T. (2001). *Defending animal rights*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/defendinganimalr0000rega/page/n5/mode/2up>.
- Regan, T. (1983). *The case for animal rights*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/caseforanimalrig00regarich/page/n7/mode/2up>.
- Rickly, J. M. & Canavan, B. (2024). «The emergence of authenticity: Phases of tourist experience», *Annals of Tourism Research*, 109, 103844. DOI: 10.1016/j.annals.2024.103844.
- Rickly, J. M. (2018). «Considering service animals in tourism», *Annals of Tourism Research*, 71, σ. 57 – 58. DOI: 10.1016/j.annals.2017.12.012.
- Rizzolo, J. B. (2023) «Wildlife tourism and consumption», *Journal of Sustainable Tourism*, 31(5), σ. 1181 – 1194. DOI: 10.1080/09669582.2021.1957903.
- Rubin, H. J. & Rubin, I. S. (2012). *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/qualitativeinter0000rubi>.
- Quan, S. & Wang, N. (2004). «Towards a structural model of the tourist experience», *Tourism Management*, 25(3), σ. 297 – 305. DOI: 10.1016/S0261-5177(03)00130-4.
- Saunders, B. & Sim, J. & Kingstone, T. & Baker, S. & Waterfield, J. & Bartlam, B. &

- Burroughs, H. & Jinks, C. (2018). «Saturation in qualitative research: Exploring its conceptualization and operationalization», *Quality & Quantity*, 52, σ.1893 – 1907. DOI: 10.1007/s11135-017-0574-8.
- Schwartz, S. H. (1977). «Normative Influences on Altruism», *Advances in Experimental Social Psychology*, 10, σ. 221 – 279. DOI: 10.1016/S0065-2601(08)60358-5.
- Schultz, P. W. (2001). «The structure of environmental concern», *Journal of Environmental Psychology*, 21(4), σ. 327 – 339. DOI: 10.1006/jevp.2001.0227.
- Seidman, I. (2019). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. Teachers College Press.
- Serpell, J. (2004). «Factors influencing human attitudes to animals and their welfare», *Animal Welfare*, 13, σ. 145 – 151. DOI: 10.1017/S0962728600014500.
- Shackley, M. (1996). *Wildlife tourism*. London: International Thomson Business Press.
- Sheppard V. A. & Fennell, D. A. (2019). «Progress in tourism public sector policy: Toward an ethic for non-human animals», *Tourism Management*, 73, σ. 134 – 142.
- Singer, P. (2011). *The expanding circle: Ethics, Evolution and Moral Progress*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Sneddon, J. & Lee, J. & Ballantyne, R. & Packer, J. (2016). «Animal welfare values and tourist behaviour». *Annals of Tourism Research*, 57, σ. 234 – 236. DOI: 10.1016/j.annals.2016.01.006.
- Steg, L. & de Groot, J. (2010). «Explaining prosocial intentions: Testing causal relationships in the norm activation model», *British Journal of Social Psychology*, 49, σ. 725 – 743. DOI: 10.1348/014466609X477745.
- Stern, P. C. (2000). «Toward a coherent theory of environmentally significant behavior», *Journal of Social Issues*, 56(3), σ. 407 – 424. DOI: 10.1111/0022-4537.00175.
- Stern, P. C. & Dietz, T. & Abel, T. & Guagnano, G. A. & Kalof, L. (1999). «A Value-Belief-Norm Theory of Support for Social Movements: The Case of Environmentalism», *Human Ecology Review*, 6(2), σ. 81 – 97. Διαθέσιμο στο:
<https://humanecologyreview.org/pastissues/her62/62sternetal.pdf>.
- Tang, H. & Yang, H. & Gan, D. & He, H. & Wang, S. H. (2025). «Transforming tourist

- behavior: An integrated emotional and normative framework for promoting environmental intentions at eco-destinations», *Journal of Destination Marketing & Management*, 36, 100993. DOI: 10.1016/j.jdmm.2025.100993.
- Tosi, J. & Warmke, B. (2016). «Moral grandstanding», *Philosophy & Public Affairs*, 44(3), σ. 197 – 217.
- Tracy, S. J. (2013). *Qualitative Research Methods Collecting Evidence, Crafting Analysis, Communicating Impact*. Malden: Wiley – Blackwell.
- Tracy, S. J. (2010). «Qualitative quality: Eight “big-tent” criteria for excellent qualitative Research», *Qualitative Inquiry*, 16(10), σ. 837 – 851. DOI: [10.1177/1077800410383121](https://doi.org/10.1177/1077800410383121).
- Urry, J. & Larsen, J. (2011). *The tourist gaze*. London: SAGE.
- Vásquez, C. (2014). *The discourse of online consumer reviews*. London: Bloomsbury.
- von Essen, E. & Lindsjö, J. & Berg, C. (2020). «Instagramimal: Animal Welfare and Animal Ethics Challenges of Animal – Based Tourism», *Animals* 2020, 10, 1830, σ. 1 – 17. DOI: 10.3390/ani10101830.
- Veal, A. J. (2018). *Research methods for leisure and tourism*. Pearson.
- Wattanacharoensil, W. & Fakfare, P. & Manosuthi, N. & Lee, J. – S. & Chi, X. & Han, H. (2024). «Determinants of traveler intention toward animal ethics in tourism: Developing a causal recipe combining cognition, affect, and norm factors», *Tourism Management*, 100, 104823. DOI: 10.1016/j.tourman.2023.104823.
- Wearing, S. & Jobberns, C. (2015). «Ecotourism and animal ethics: The rights of animals in tourism». In K. Markwell (ed.), *Animal and Tourism, Understanding Diverse Relationships*. Bristol and Buffalo and Toronto: Channel View publications, σ. 75 – 90.
- Wearing, S. L. & Cunningham, P. A. & Schweinsberg, S. & Jobberns, C. (2014). «Whale Watching as Ecotourism: How Sustainable is it?», *Cosmopolitan Civil Societies An Interdisciplinary Journal*, 6(1), σ.38 – 55. DOI: 10.5130/ccs.v6i1.3714.
- WSPA. (2012). *The Contribution of Animal Welfare and Tourism for Sustainable Development*. Costa Rica: WSPA.
- Winter, C. (2020). «A review of research into animal ethics in tourism: Launching the Annals

of Tourism Research curated collection on animal ethics in tourism», *Annals of Tourism Research*, 84, 102989. DOI: 102989/j.annals.2020.102989.

Zhu, P. & Chi, X. & Ryu, H. B. & Han, H. (2025). «Experience economy and authenticity in the heritage tourism sector: A multiple-dimensional approach», *Acta Psychologica*, 257, σ. 57 – 76. DOI: 10.1016/j.actpsy.2025.105118.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι. Οδηγός Συνέντευξης.

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας. Η συζήτηση αφορά τουριστικές εμπειρίες, που περιλαμβάνουν ζώα, όπως ζωολογικούς κήπους, πάρκα ζώων, φάρμες, ενυδρεία ή άλλες μορφές επαφής και παρατήρησης ζώων. Με ενδιαφέρει η προσωπική σας εμπειρία και ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεσθε ή αξιολογείτε τέτοιες εμπειρίες. Δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις. Μπορείτε να μην απαντήσετε σε κάποια ερώτηση, αν δεν το επιθυμείτε και μπορείτε να σταματήσετε τη συζήτηση οποιαδήποτε στιγμή.

Α. Προφίλ συμμετέχοντα/ουσας και τουριστικό υπόβαθρο

1. Θα ήθελα αρχικά να μου πείτε λίγα πράγματα για τη σχέση σας με τα ταξίδια και τις δραστηριότητες, που, συνήθως, επιλέγετε, όταν βρίσκεστε σε έναν προορισμό.

Προαιρετικές νύξεις: Τι είδους εμπειρίες σας ελκύουν συνήθως; Επιλέγετε οργανωμένες δραστηριότητες ή περισσότερο αυθόρμητες εμπειρίες;

2. Πώς θα περιγράφατε τη σχέση σας με τα ζώα στην καθημερινή σας ζωή;

Προαιρετικές νύξεις: Υπάρχουν ζώα με τα οποία έχετε ή είχατε στενή επαφή; Έχει αλλάξει αυτή η σχέση με τα χρόνια;

3. Τι προσδοκίες έχετε γενικά από τουριστικές δραστηριότητες, που περιλαμβάνουν ζώα;

Β. Αφήγηση συγκεκριμένης εμπειρίας

4. Θα ήθελα να μου περιγράψετε μια συγκεκριμένη τουριστική εμπειρία, στην οποία υπήρχαν ζώα.

Προαιρετικές νύξεις: Πού συνέβη; Με ποιους/ποιες ήσασταν; Πώς αποφασίστηκε η επίσκεψη ή η συμμετοχή;

5. Ποια σημεία της εμπειρίας θυμάστε περισσότερο;

Προαιρετικές νύξεις: Υπήρχε κάτι που σας έκανε εντύπωση, σας ευχαρίστησε/προβλημάτισε, σας ξάφνιασε ή σας έκανε να σταθείτε περισσότερο;

6. Πώς ήταν οργανωμένη η επαφή των επισκεπτών με τα ζώα;

Προαιρετικές νύξεις: Υπήρχε παρατήρηση από απόσταση, τάισμα, άγγιγμα, φωτογράφιση, βόλτα, παράσταση ή άλλη μορφή αλληλεπίδρασης;

Γ. Επίγνωση συνεπειών για τα ζώα / Awareness of Consequences

7. Καθώς βρισκόσασταν εκεί, τι παρατηρούσατε σχετικά με τα ζώα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Συμπεριφορά, κίνηση, στάση σώματος, ήχοι, αλληλεπίδραση με ανθρώπους ή με άλλα ζώα.*

8. Πώς θα περιγράφατε τις συνθήκες, στις οποίες βρίσκονταν τα ζώα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Χώρος, καθαριότητα, δυνατότητα κίνησης, σκιά/νερό/τροφή, δυνατότητα απομάκρυνσης από επισκέπτες, παρουσία προσωπικού.*

9. Μετά την εμπειρία, προέκυψαν σκέψεις ή προβληματισμοί σχετικά με πιθανές επιπτώσεις της δραστηριότητας για τα ζώα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Υπήρχαν στοιχεία, που σας δημιούργησαν θετική ή αρνητική εντύπωση σχετικά με τα ζώα; Υπήρχε κάτι που σας φάνηκε ασαφές ή δύσκολο να αξιολογήσετε;*

Δ. Απόδοση ευθύνης / Ascribed Responsibility

10. Κατά τη γνώμη σας, ποιοι εμπλέκονται στη διαμόρφωση μιας τέτοιας εμπειρίας με ζώα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Επισκέπτες, ιδιοκτήτες/πάροχοι, προσωπικό, τοπικές αρχές, ταξιδιωτικά γραφεία, πλατφόρμες αξιολόγησης, κράτος.*

11. Πώς αντιλαμβάνεστε την ευθύνη του/της επισκέπτη/τριας μέσα σε μια τέτοια δραστηριότητα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Τι περιθώρια επιλογής έχει; Τι μπορεί να γνωρίζει ή να μη γνωρίζει; Τι μπορεί να κάνει εκείνη τη στιγμή;*

12. Υπήρξε κάτι πριν, κατά τη διάρκεια ή μετά την εμπειρία, που να επηρέασε το πώς αντιληφθήκατε τη δική σας συμμετοχή;

***Προαιρετικές νύξεις:** Πληροφορίες στον χώρο, συμπεριφορά προσωπικού, αντιδράσεις άλλων επισκεπτών, συζήτηση με παρέα, μεταγενέστερη αναζήτηση πληροφοριών.*

Ε. Προσωπικοί ηθικοί κανόνες / Personal Moral Norms

13. Όταν συμμετέχετε σε τουριστικές δραστηριότητες με ζώα, υπάρχουν κάποια προσωπικά όρια, που επηρεάζουν τις επιλογές σας;

***Προαιρετικές νύξεις:** Υπάρχουν προσωπικές αξίες ή σκέψεις, που επηρεάζουν τον τρόπο, με τον οποίο αποφασίζετε αν θα συμμετέχετε σε μια τέτοια δραστηριότητα;*

14. Υπάρχουν μορφές επαφής με ζώα ή χρήσης ζώων στον τουρισμό, που θεωρείτε αποδεκτές ή μη αποδεκτές;

***Προαιρετικές νύξεις:** Παρατήρηση από απόσταση, τάισμα, άγγιγμα, φωτογράφιση, βόλτες με ζώα, παραστάσεις, αιχμαλωσία, καταφύγια.*

15. Έχει αλλάξει με τον καιρό ο τρόπος που αντιλαμβάνεστε τέτοιες εμπειρίες;

***Προαιρετικές νύξεις:** Υπήρξαν εμπειρίες, πληροφορίες ή συζητήσεις, που επηρέασαν τον τρόπο, με τον οποίο βλέπετε πλέον τέτοιες δραστηριότητες;*

ΣΤ. Ηθική αποστασιοποίηση / Moral Disengagement

16. Πώς πιστεύετε ότι οι άνθρωποι εξηγούν στον εαυτό τους τη συμμετοχή τους σε δραστηριότητες με ζώα, όταν προκύπτουν ζητήματα σχετικά με την ευημερία ή τη μεταχείριση των ζώων;

***Προαιρετικές νύξεις:** Τι μπορεί να επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται ή δικαιολογούν τη συμμετοχή τους εκείνη τη στιγμή;*

17. Υπάρχουν τρόποι περιγραφής ή παρουσίασης μιας δραστηριότητας, που θεωρείτε ότι κάνουν τη συμμετοχή να φαίνεται πιο αποδεκτή;

***Προαιρετικές νύξεις:** Χαρακτηρισμοί όπως «εκπαιδευτική», «παραδοσιακή», «φυσιολατρική», «διάσωση» ή «προστασία». Πώς πιστεύετε ότι επηρεάζουν την εικόνα, που σχηματίζει ο επισκέπτης;*

18. Πώς πιστεύετε ότι επηρεάζεται η αίσθηση προσωπικής ευθύνης του επισκέπτη, όταν η δραστηριότητα είναι οργανωμένη, νόμιμη ή ευρέως αποδεκτή;

***Προαιρετικές νύξεις:** Παίζει ρόλο το ότι η δραστηριότητα λειτουργεί επίσημα, προβάλλεται δημόσια ή συμμετέχουν πολλοί άλλοι επισκέπτες;*

Ζ. Τουριστικό πλαίσιο και «ηθική χαλάρωση»

19. Πώς πιστεύετε ότι το πλαίσιο των διακοπών επηρεάζει τις αποφάσεις των ανθρώπων για δραστηριότητες με ζώα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Διάθεση χαλάρωσης, επιθυμία για κάτι ξεχωριστό, παρέα, παιδιά, οργανωμένο πρόγραμμα, κόστος.*

20. Αν συγκρίνετε τον εαυτό σας ως ταξιδιώτη/τρια με τον εαυτό σας στην καθημερινή ζωή, υπάρχουν διαφορές στον τρόπο που αποφασίζετε αν θα συμμετέχετε σε δραστηριότητες με ζώα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Λειτουργείτε πιο αυθόρμητα, πιο προσεκτικά, πιο χαλαρά, πιο επηρεασμένος/η από την παρέα ή περίπου με τον ίδιο τρόπο;*

H. Social media και κοινωνική κανονικοποίηση

21. Πώς επηρεάζουν, κατά τη γνώμη σας, οι φωτογραφίες και τα βίντεο στα social media την εικόνα των εμπειριών με ζώα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Τι είδους εμπειρίες προβάλλονται περισσότερο; Τι μένει εκτός εικόνας;*

22. Όταν βλέπετε αναρτήσεις ανθρώπων με ζώα σε τουριστικά περιβάλλοντα, τι είδους μηνύματα θεωρείτε ότι μεταδίδονται;

***Προαιρετικές νύξεις:** Μήνυμα διασκέδασης, τρυφερότητας, κύρους, περιπέτειας, ευαισθησίας, κανονικότητας.*

23. Έχει επηρεάσει ποτέ περιεχόμενο στα social media τη δική σας επιθυμία να συμμετέχετε ή να αποφύγετε μια εμπειρία με ζώα;

***Προαιρετικές νύξεις:** Τι είδατε; Πώς το ερμηνεύσατε τότε; Πώς το σκέφτεστε τώρα;*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II. Γράφημα Παρουσίας και είδους άξονα ανά χώρο (% των αξιολογήσεων του χώρου).

Παρουσία και είδος άξονα ανά χώρο (% των αξιολογήσεων του χώρου)

